

ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ

ଉତ୍କଳ ଛବ୍ ଏଜେନ୍ସି

ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ

AMRUTA SANTAN

BY

Nabakishore Das B. A.

ଲେଖକ—

ଶ୍ରୀ ନବକିଶୋର ଦାସ, ବ. ଏ.

1st Edition, 1938

Published by

Brajabandhu Das,
Manager, Utkal Book Agency
RANIHAT, CUTTACK.

Price As -/12/-

ମୂଲ୍ୟ—ଦ୍ଵାଦଶ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ଉତ୍ସର୍ଗ

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରତ୍ନାକର ପତି, ଏମ୍. ଏ.

ମହୋଦୟ କରକମଳେଷୁ !

ଗୁରୁଦେବ ! ଗୁରୁଦେବ !
ମନେ ପଡ଼େ ନିଶିଦିନ
ତବ କ୍ଷୀଣ ଅଙ୍ଗ-କାନ୍ତ,
ଗମ୍ଭୀର ସୌମ୍ୟ ଗୁହାଣୀ
ନାଚିଯାଏ ନୟନେ ମୋ;
ମିଳନ୍ତା ବା ନିମିଷକେ
ଭୁଲିଯାନ୍ତି ସ୍ତବ୍ଧଗଣେ,
ଶତ ଶତ ସ୍ତବ୍ଧବୃନ୍ଦ
ଦୁଃସ୍ଥାଏ କ୍ଷଣକେ ଗୁରୁ !
କମ୍ପନ୍ତା ମୋ ବକ୍ଷସ୍ଥଳ,
ନିକୁତେ ମୁଁ କେତେ ବାର,
ବୁଝି କ୍ଷଣେ ଦୁଃଖଗ୍ରସ୍ତ
ଗୋପନୀୟ କଥା, ତବ
ଶୁଣି କୋଟି କ୍ଳେଶ ବାଧା

ମର୍ମପର୍ଣ୍ଣୀ ବାଣୀ
କାହିଁକି କେଜାଣି ?
ଶିରେ ରୌପ୍ୟ କେଶ,
ସରଳ ସୁବେଶ,
ପବନ ପରଶ
ପରଶ ପରଶ
କୁହୁକ ବାଗ୍ମିତା
ନିରାଶ-ନଗ୍ନତା
ତବ କୃପା କୋପେ
ଭ୍ରମ ନାମ ଜପେ
ଅବୃନ୍ଧ୍ୟ-ପ୍ରବର !
ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ଅନ୍ତର
ଅଶାଶୀଳ ବାଣୀ
କ୍ଷଣେ ହୁଏ ପାଣି ।

ପଲ୍ଲୀ-ବିହାର
ପୋ: ଅ: ବର, କଟକ

}

ସ୍ନେହର ବିନୀତ
ନବବିଶୋର

ସୂଚୀ

ବିଷୟ

ପୃଷ୍ଠା

୧ । ପୁରୁଣ କବି ଶାରଳା	୧
୨ । ଭଗବତ-ପ୍ରଣେତା ଜଗନ୍ନାଥ	୫
୩ । ବିଦଗ୍ଧ କବି ଥରମନ୍ଧୁ	୧୩
୪ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ	୧୭
୫ । ବୈଷ୍ଣବ-କବି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ	୨୩
୬ । ମନସ୍ତୀ ମଧୁସୂଦନ	୨୮
୭ । ଦାନବରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ	୪୦
୮ । କର୍ମଶୀର ଗୌରୀଶଙ୍କର	୫୭
୯ । ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ପ୍ୟାରୀମୋହନ	୬୯
୧୦ । ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ତନ୍ତ୍ରଶେଖର	୭୭
୧୧ । କାବ୍ୟ-କବି ରାଧାନାଥ	୮୫
୧୨ । ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ	୯୧
୧୩ । ଔପନ୍ୟାସିକ ଫକୀରମୋହନ	୯୯
୧୪ । ମେହେର କବି ଗଙ୍ଗାଧର	୧୦୮
୧୫ । ପଲ୍ଲୀ-କବି ନନ୍ଦକିଶୋର	୧୧୩
୧୬ । ଐତିହାସିକ କୃପାସିନ୍ଧୁ	୧୨୦
୧୭ । ନାଟ୍ୟକାର ରାମଶଙ୍କର	୧୨୭
୧୮ । ସମ୍ପାଦକ ବିଶ୍ଵନାଥ	୧୩୫
୧୯ । ସାମ୍ବାଦକ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ	୧୪୨

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
୨୦ । ବାଣୀଭୁଷଣ ମୁଖଭୟ	୧୪୮
୨୧ । ଭାଷାଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଗୋପୀନାଥ	୧୫୫
୨୨ । ମହାରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର	୧୫୯
୨୩ । ଅଦର୍ଶ ରାଜା ସୁଦଳଦେବ	୧୬୪

ଶୁଦ୍ଧିପତ୍ର

ପୃଷ୍ଠା	ପାଠ	ଅଶୁଦ୍ଧ	ଶୁଦ୍ଧ
୪ ...	୧୭	ପୁରାଣ କବି ସାରଳାଦାସ	... ସାରଳାଦାସ
୮ ...	୪	କେବଳ	... କେତେକ
୮		ପୃଷ୍ଠାର ସମାପ୍ତି ଶୁଦ୍ଧ ଉଠାଇ ଦିଅ	
୯ ...	ଶେଷପାଠ	ମଣ୍ଡଳି	... ମଣ୍ଡଳୀ
୧୦ ...	୬	ବନ୍ଦ	ବଂଶ
୧୫ ...	୧୪	ପାଣ୍ଡୁଲିପି	ପାଣ୍ଡୁଲିପି
୧୭ ...	୨୩	ଆହାର	... ଆହା
୨୭ ...	ଶେଷପାଠ	ଭାବାର	... ଭାବାର
୩୧ ...	୧୮	୧୮୦୪	୧୯୦୪
୩୨	୧୩	ପାରିଥିଲେ	... ପାରିଥିଲା
୩୫ ...	୧୮	୧୯୧୨	... ୧୯୧୭
୩୭ ...	୭	ପ୍ରଜଳିତ	... ପ୍ରଜ୍ଵଳିତ
୩୭ ...	୧୧	ଭକ୍ତି	ଭକ୍ତି
୪୧	୧୭	ଭ୍ରାତା	ଭ୍ରାତା
୪୫ ..	୧୭	ସରଣୀୟ	ସୁରଣୀୟ
୪୭	୧୦	୧୯୧୮	୧୯୧୭
୫୦ ...	୧୨	ଶୈଳୀ	ଶୈଳୀ
୫୩	୭	ମୂଳଦଳ	ମୂଳମନ୍ତ୍ର

ପୃଷ୍ଠା	ପାଠ	ଅନୁକ	ଶୁଦ୍ଧ
୫୯	୧୭	ଡାବେଲ	... ଡାବେଲ
୬୨ ...	୧୨	ଅସୁବିଧା	... ଅସୁବିଧା
୬୨ ...	୧୩	Ruslle	... Russel
୭୩ ...	୧୪	ବନ୍ଧୁମାନେ	... ବନ୍ଧୁମାନେ
୭୯ ...	୭	କରିବାକୁ	... ଦେବାକୁ
୮୪ ...	୧୪	ଜନ	... ଜନ
୧୦୪ ...	୧୯	ନବକିଶୋର	ନବକିଶୋର
୧୦୭ ...	୧୫	ସାହିତ୍ୟ ପୁରୀ ମଣିରେ	ସାହିତ୍ୟ- ... ପୁରୀମଣିରେ
୧୧୧ ...	୧୨	କ୍ଷତ୍ର	... କ୍ଷତ୍ର
୧୧୭	୭	ପୋଷଣ	... ପୋଷଣ
୧୩୨ . .	ଶେଷପାଠ	କାଠପୋଡ଼	... କାଠପୋଡ଼
୧୪୩	୫	ଭ୍ରମ	... ଭ୍ରମ
୧୫୩ ...	୧୧	ମୁଦ୍ରାବିଷୟ	... ମୁଦ୍ରାବିଷୟ
୧୫୯ ...	ଶେଷ ପାଠ ଉପର	ସ୍ବାଧୀନାଥକୁ	... ସ୍ବାଧୀନାଥ
୧୫୯ ...	ଶେଷପାଠ ଉପର	ସୂର୍ଯ୍ୟ	.. “ସୂର୍ଯ୍ୟ”
୧୫୯ ...	ଶେଷପାଠ	ରୂପେ କରି	... ରୂପେ କଲ୍ପନା କରି
୧୬୨	୭	ଗଠନମଳକ	... ଗଠନମୂଳକ

— — —

ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ

ପୁରାଣ କବି ଶାରଳା ଦାସ

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ କବି ବାଲ୍ମୀକି ଅମ୍ବ-ମାନଙ୍କର ଜଣାଶୁଣା । କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ କବି ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ଜୀବନଚର୍ଚ୍ଚିତ ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେ ଜଣ ଜାଣନ୍ତି ? ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ କେଉଁ କବି କେଉଁ ଯୁଗର, ସେ ବିଷୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ହୋଇ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ନିଷ୍ପତ୍ତି ଯେ, କବି ଶାରଳା ଦାସ ଜଣେ ବଡ଼ ପ୍ରାଚୀନତମ କବି ଏବଂ ଏହାଙ୍କ ନାମାନ୍ତୁସାରେ ‘ଶାରଳା ଯୁଗ’ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଯୁଗ । ଶାରଳା ଦାସ ପ୍ରକାଶ୍ଚ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତର ପ୍ରସ୍ତୁତ; ସେତକି ନୁହେଁ, ଉତ୍କଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମରେ ଶାରଳା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ବନ୍ଦନା ବୋଲୁଗଲୁବେଳେ ଶାରଳା ଦାସ କବିଙ୍କ ନାଁ ପଡ଼େ । ଶାରଳା ଦାସ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ବର ପାଇ ମହାଭାରତ ପରି ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ପାରିଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ‘ବାଣୀ-ଉପାସକ’ମାନେ ତାଙ୍କ ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଶସ୍ବୀ ହୋଇ ଥିବନ୍ତି ।

ଶାରଳା ଦାସ ନିଶ୍ଚୟ ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ରାଜା କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ବାଳରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ‘ଶାରଳା ଦାସ’ଙ୍କ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ-ସଂଗ୍ରାହକ ବାଣୀଭୂଷଣ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ଠିକ୍ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ୧୦୧୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କବି ଶାରଳା ଦାସ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, “ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁସାରେ କବି, ଭକ୍ତ (କବି) ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କର ଏକଶତାବ୍ଦୀ ଦୃଢ଼ବର୍ତ୍ତୀ ଅଟନ୍ତି ।” ଅର୍ଥାତ୍ କବି ଆଜକୁ ୫୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଏହି ଉତ୍କଳରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଜଗତସିଂହପୁର ଥାନା ଝଙ୍କଡ଼ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ନିକଟରେ ଯେ କବିଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ, ଏଥିରେ ମତଦ୍ୱିଧି ନାହିଁ । ‘ଶାରଳା’ରେ କବି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପରକାଳରେ କବି ଶାରଳା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ତେନ୍ତୁଳିଆ ଘଡ଼ା ଗ୍ରାମ ଅଟେ ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

କବିଙ୍କ ବାଲ୍ୟଜୀବନ ବିଷୟରେ ପଠିକ ସମ୍ଭାଦ କିଛି ମିଳେ ନାହିଁ । ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ନାମ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ପରେ କବି ‘ଶାରଳା’ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ବର ପାଇ ମହାଦେବ ଲେଖିବାରୁ ନା ରଖିଲେ ଶାରଳା ଦାସ ବା ଶାରଳା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ସେବକ । ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରଙ୍କ ପିତା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ମହାଭାରତ ଗପ କହୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ସେଗୁଡ଼ିକ ମନେ ରଖି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ପିତା ଭର୍ତ୍ସନା କରୁଥିଲେ । ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ତହିଁରେ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ଦେବୀ ଶାରଳାଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ ଏବଂ ଦେବୀଙ୍କ ‘ବର’ ପାଇ କଳ୍ପବଟ ମୂଳରେ ବସି ମହାଭାରତ ରଚନା କଲେ । କବି କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ହୁଏ ଯେ କୌଣସି ଗୁଡ଼ଶାଳୀରେ ଓଡ଼ିଆ

ଲେଖି ପଡ଼ି ଶିଖିଥିବେ; ଖେଦା ପୋଥିରେ ଲେଖନ ଧରି ଗୀତ ପ୍ରକୃତ
ଲେଖିଥିବେ ।

ମଧ୍ୟ ଜୀବନ

କବିଙ୍କ ଜୀବନଚରଣ ବିଷୟରେ କୌଣସି ଲିଖିତ ଘଟଣାବଳୀ ନାହିଁ । ବାଣୀଭୂଷଣ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ଅବଶ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ‘ଶାରଳା-ଚରିତ୍ର’ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତହିଁରେ ସେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ତଥ୍ୟ କବିଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛନ୍ତି । କବି ଉତ୍କଳର ବିଭିନ୍ନ ଗାଁ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ଗୃହ ଓ ବ୍ୟବସାୟରେ ଆବଦ୍ଧ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜୀବନର ପରକାଳରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇଥିଲେ । କବି ଧାର୍ମିକ ଥିଲେ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ ଦେବଦେବୀ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ମହାଭାରତ ରଚନା କଲାବେଳେ ସେ କିନ୍ତୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ବିଭିନ୍ନ ଗାଁରେ ବୁଲି ବୁଲି ମଧ୍ୟ ସେ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଶାରଳା ଦାସଙ୍କର ବଂଶଧରମାନେ ଅଛନ୍ତି । କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଭାଇମାନେ ଥିଲେ । ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ଜୀବନଚରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ସବିଶେଷ ବିବରଣ ଅନ୍ୟ କିଛି ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ମାନେ ଝଙ୍କଡ଼ ଠାକୁରାଣୀ ଶାରଳାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବେ, ସେମାନେ ଏହି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ପୁରୁଣ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥଳୀ ଓ ଲୀଳାଭୂମି ଦେଖିପାରନ୍ତି ।

ମହାଭାରତ ଓ ମହାକବି

ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନଚରଣ ଆଲୋଚନା ଶେଷ କରିବା ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ତାଙ୍କ ରଚିତ ‘ମହାଭାରତ’ ବିଷୟରେ ପଦେ ଲେଖିବା ଉଚିତ । ଉତ୍କଳରେ ଭଗବତ ଯେତେ ପ୍ରସ୍ତୁତି ହୋଇଅଛି, ଶାରଳା ମହାଭାରତର ପ୍ରଭୁର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ମିଳେ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ପୁରୁଣ କବି ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ନିଜର ମହାଭାରତ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି

ମହାଭାରତର ବାସା କବିଙ୍କର । ସେ ସ୍ବାଧୀନ ଓ ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ନିଜର ମନୋଭାବ, ସେ ସମୟର ସାମୟିକ ଆର୍ତ୍ତ ବ୍ୟବହାର ଓ ସମାଜ ଚନ୍ଦ୍ର ଚକ୍ରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇଛନ୍ତି; ଭାଷାରେ ବଳ ଅଛି; ଚରଣ-ଚନ୍ଦ୍ରରେ କବି ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । ବିଶେଷତଃ ‘ବୀର-ଚରଣ’ ଗୁଡ଼ିକ କବିଙ୍କ ହାତରେ ଭଲ ସୂଚିପାରିଅଛି । ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର କଥାବସ୍ତୁ ମାତ୍ର ଅନୁସରଣ କରି ଶାରଳା ଦାଶ ଯେପରି ନିଜର ମୌଳିକତା, ଭାବୁକତା ଓ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ଦକ୍ଷତା ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅସାଧାରଣ । ଏ ବିଷୟରେ ହିନ୍ଦୀ ରାମାୟଣ (ଶ୍ରୀରାମ-ଚରିତ) ରଚୟିତା ତୁଳସୀ ଦାସ ଏହାଙ୍କର ସମକକ୍ଷ । ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଓ ସାହିତ୍ୟ ଥିବା ଯାଏ ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ପୁରାଣ କବି ଯେ ‘ଅମୃତ ସନ୍ତାନ’ ଭାବରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ନମସ୍ୟ ହୋଇ ରହିବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ବା ଆଉ କଥଣ ଅଛି ? ବାଣୀ-ସେବକମାନେ ଏପରି ଅକ୍ଷୟ କାର୍ତ୍ତି ଅର୍ଜନ କରି ନିଜର ସ୍ବପ୍ନ, ଭାବ ଓ ସ୍ବମନରେ ଜାତିକୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ତାଳ ସ୍ରୋତରେ ଭାସି ଯାଆନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ସ୍ମୃତ ଜାତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜାତୀୟ ସମ୍ପଦ ହୋଇ ରହିଯାଏ ସିନା ! ଯୁଗ ପରେ ଯୁଗ ବହିଯାଉଅଛି; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତ-ସ୍ରଷ୍ଟା ମହାକବି ପୁରାଣ କବି ଶାରଳାଦାସ ‘ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ’ ହୋଇ ଜାତିର କେତେ ଜୀବନକୁ ଯେ କପରି ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଅଛନ୍ତି, ତାହା ଯେ କେହି ଭାବୁକ ଧରେ ମାତ୍ର ଗଭୀର ଭାବରେ ଭାବିଲେ ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରିପାରିବେ ।

— — — —

ଭାଗବତ-ପ୍ରଣେତା ଜଗନ୍ନାଥ

ଉତ୍କଳରେ ଏମିତି ଗାଁ ନାହିଁ, ଗାଁରେ ଏମିତି ଘର ନାହିଁ, ଯେଉଁଠି ଭାଗବତର ନାଁ ଶୁଣା ନ ଯାଇଛି । ଉତ୍କଳର ଆବାଳ-ବୃଦ୍ଧ-ବନ୍ଧିତା ଭାଗବତ ପଦ ଶୁଣିଥାନ୍ତି, କେହି ପଢ଼ିଥାନ୍ତି, କାହା ଘରେ ଭାଗବତ ଗାଦି ଥାଏ । ଏହା ପୋଥି ଯୁଗର କଥା । ଭାଗବତ ବହୁ ଛାପା ପରେ ଭାଗବତର ବିଶେଷ ପ୍ରସାର ହୋଇଛି । ଉତ୍କଳରେ ଏମିତି କେଉଁ ବନ୍ଧର ଏତେ ପ୍ରସାର ହୋଇ ନାହିଁ । ଭାଗବତ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ସଙ୍ଗେ ସଂପୃକ୍ତ; ତେଣୁ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଜନସାଧାରଣ ଭାଗବତ ସ୍ବାଦରୁ ନିଜକୁ ଅଲଗା କରି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ଭାଗବତ ନାଁ ସମସ୍ତେ ଶୁଣିଛନ୍ତି, ଭାଗବତର ପଦ ଶୁଣିଛନ୍ତି, ଭାଗବତ-ପ୍ରଣେତା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ ଜାଣେ । ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ଚରିତ କେତେ ଜଣ ଜାଣନ୍ତି ? ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କ ଚରିତ ଆଲୋଚିତ ହେବା ବିଧେୟ । ଭାଗବତ ପ୍ରସାର ମୂଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ! ସେ ଧର୍ମପ୍ରାଣ, ଭକ୍ତ ଏବଂ ଧର୍ମପ୍ରସାର ଲାଗି ସେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଗବତ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏମିତି ସରଳ ଓ ସୁଖବୋଧ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିଥାନ୍ତି ଯେ, ତାହା ହୁଏ ତ ପୃଥିବୀରେ ଅଦ୍ବିତୀୟ ।

ବଂଶଲତା

କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ସମୟରେ ରାଜା ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନ ବସାଇଥିଲେ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର କପିଳେଶ୍ବରପୁର ଶାସନ ତହିଁରୁ ଗୋଟିଏ । ଏହି ଶାସନଟି ପୁରୀର ପଶ୍ଚିମରେ ଏବଂ ପୁରୀଠାରୁ ମାତ୍ର ଚାରିଫୋଶ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ଗ୍ରାମରେ ଖ୍ରୀ. ଅ. ୧୪୧୦ ଭଦ୍ରମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ଦିନ ଜଗନ୍ନାଥ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପିତାଙ୍କ ନାମ ଭଗବାନ ଦାଶ ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ପଦ୍ମାବତୀ । ଭଗବାନ ଦାଶ ଦରିଦ୍ର ହେଲେହେଁ ଧାର୍ମିକ ଓ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଭଗବାନ

ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ପୁରଣ ପାଠ କରୁଥିଲେ । ଚକ୍ରାଳୀନ ରାଜା ପୁରୁଷୋ-
ତ୍ତମ ଦେବ ଏହାଙ୍କର ସଦ୍‌ଗୁଣର ପରିଚୟ ପାଇ ଏହାଙ୍କୁ ବଡ଼ଦେଉଳର
'ପୁରଣପଣ୍ଡା' କାମରେ ନିଯୁକ୍ତ କରୁଥିଲେ ।

ବାଲ୍ୟ-କାଳ

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ନିଜ ପିତାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଥମେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଥିଲେ ।
ଏହି ସମୟରେ ତାହାଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଶକ୍ତି ଓ ସଫଳ ସାଧୁ ବ୍ୟବହାରରେ
ସମସ୍ତେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଉଥିଲେ । କୈଶୋରରେ ଜଗନ୍ନାଥ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ,
ଅଭ୍ୟାସୀ, କାବ୍ୟ, ନାଟକ ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ି ଆୟତ୍ତ କରି ପାରିଥିଲେ । ଏହା
ବ୍ୟତୀତ ପିତାମାତାଙ୍କ ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀ ପୁଣ୍ୟରେ ସବୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।
ଧର୍ମରାଜ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ବଶିଷ୍ଠତା ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ଶାନ୍ତ ସ୍ୱଭାବ,
ଦୟା, କ୍ଷମା ପ୍ରଭୃତି ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀ ଦେଖି ସମସ୍ତେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଉଥିଲେ
କିନ୍ତୁ ପିଲାଦିନୁ ସେ ସଂସାର-ବିରାଗୀ ଥିଲେ । 'ଉଦାସ ରାବ' ତାଙ୍କର
ସକଳ କାମରେ ଫୁଟି ଉଠିଥିଲା ।

ପୁରାଣ ପଣ୍ଡା

ଏହି ସମୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଚିତ୍-ବିସ୍ଫୋଗ ଦିଶିଲା । ଅତି ଅଳ୍ପ
ବୟସରେ ତାହାଙ୍କୁ ସଂସାର ରାବ ନିଜ ମୁଣ୍ଡକୁ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।
ଯୌବନ ଆସିଲେ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ କାଣ ବିବା କଲେ ନାହିଁ । ସଂସାର
ଚଳାଇବା ପାଇଁ ମାଆଙ୍କ ଉପଦେଶ ମାନି ପୁରୀ ରାଜଦ୍ୱାରକୁ ଗଲେ ।
ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ସାଧୁ ବ୍ୟବହାରରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ
ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ପୁରଣପଣ୍ଡା କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଜଗନ୍ନାଥ
ଦାଶଙ୍କର ବିଶେଷ ଲାଭ ହେଲା । ତାହା ଆର୍ଥିକ ନୁହେଁ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ।
ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସାର ପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ଥିଲେ । ପୁରୀ ମନ୍ଦିରରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣର
ବୈରାଗ୍ୟ ବଢ଼ିଗଲା । ସେ ମନ୍ଦିରର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଗଣେଶ ବଟମୂଳରେ

ବସି ପୁରାଣ ପାଠ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସଂସ୍କୃତ ଭଗବତ ପଢ଼ି ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଇବା ଅପେକ୍ଷା ଓଡ଼ିଆ ଭଗବତ ପଢ଼ିବା ବେଶୀ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳ ହେବ ବୋଲି, ସେ ଭଗବତର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏମେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁବାଦ କରିଦେଲେ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭଗବତ

ଓଡ଼ିଆ ଭଗବତ ବିଷୟରେ ଏଠି ପଦେ ଅଧେ ଲେଖିବା ଉଚିତ । ଏହାର ସରଳ, ସୁମଧୁର ଓ ସର୍ବବୋଧ୍ୟ ଲେଖା ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଉ ନାହିଁ କହିଲେ ତଳେ । ଅବଶ୍ୟ ରାମ ଦାଶଙ୍କ କୃତ ‘ଆତ୍ୟତାଭକ୍ତି’ ଭଗବତ ଅନୁକରଣରେ ଲେଖା । ଭଗବତରେ ଦର୍ଶନର ଜଟିଳ ସମସ୍ୟାମାନ ସମାଧାନ କରାଯାଇଛି; ତଥାପି ସାଧାରଣ ଲୋକେ ତାହା ବେଶ୍ ବୁଝିପାରୁଛନ୍ତି । ଭଗବତ ଲେଖାରେ ଏହି ବିଶେଷତା । ଓଡ଼ିଆ ଭଗବତ ପଢ଼ିଲେ ଜଣାଯାଏ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଉଭୟ ଭାଷା ଉପରେ ଅସାଧାରଣ ବୁଝିଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଓଡ଼ିଆ ଭଗବତ ଠିକ ସଂସ୍କୃତ ଭଗବତର ଅନୁବାଦ ନୁହେଁ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ନିଜ ମନରୁ ଅନେକ ପଦ ଲେଖିଅଛନ୍ତି; ତେଣୁ ସେ କବି । ଅନୁବାଦକ ଓ କବିଭାବରେ ଏପରି ଦେଖିଯାଉ ଆଦୃତ ହେବା ଭାଗ୍ୟ ଉତ୍କଳରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଜ୍ଞବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଘଟି ନାହିଁ । ତୁଳସୀ ଦାଶଙ୍କର ରାମାୟଣ ଯେପରି ହିନ୍ଦୀ ପାଠକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ବାଇବେଲ ଯେପରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, କୋରାନ ଯେପରି ମୁସଲମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ, ଉତ୍କଳୀୟ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ଭଗବତ ସେହିପରି । ଭଗବତ ପୁରାଣର ଏଠାରେ ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ । ଅସମ୍ଭବ । ତେବେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ଏହା ଓଡ଼ିଆ ପୁରାଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଖଣ୍ଡି ଏ ଉତ୍କଳ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଭଗବତ ମଧ୍ୟରେ ଏକାଦଶ ସ୍କନ୍ଧ ଯବାଦେଶୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଭଳି ଏହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମପିପାସୁଙ୍କର ବାରମ୍ବାର ପଢ଼ିବା ଉଚିତ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭଗବତର ରଚନା-ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ଭାଷା ଏପରି ସରଳ ଯେ, ତାହା ଲେଖନୀୟ । କେବଳ କବି, ଲେଖକ ହୁଏତ ଏହି ଶୈଳୀର ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଗୁଞ୍ଜରା ନବାକ୍ଷରୀ ଭାଗରେ ଭଗବତ ପରେ ଅନେକ କବିତା ଲେଖାଯାଇଛି । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦାନବନ୍ଧୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଲୋକ ସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ଲେଖା ଲେଖିଲା ବେଳେ ଭଗବତ ଶୈଳୀକୁ ତାଙ୍କର ଅଦର୍ଶ ରଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତି ଲେଖାରେ ଭଗବତର ପଦ ଉଦ୍ଧାର କରୁଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତର ଅନେକ ପଦ ଲୋକଙ୍କର ନିଶ୍ଚୟ । ସେତକି ନୁହେଁ, ଗ୍ରାମପାଳଙ୍କରେ ମନୁଷ୍ୟର ଠିକ୍ ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବରୁ ଭଗବତ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇ ଦିଆଯାଏ । ଏହାଠାରୁ କବିଙ୍କୁ ଆଉ କି ବେଶି ସମ୍ମାନ ଦିଆଯାଏ-ପାରେ ! ଧନ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ ! ଧନ୍ୟ ତାଙ୍କ ଲେଖନୀ ! ଦାଶ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀ ଧରିବା ଯେ ସାର୍ଥକ ହୋଇଅଛି, ଏକଥା ସମସ୍ତେ ସମସ୍ତରରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ; ତେଣୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ଆଜି କୋଟିଏ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଣର ଆଶ୍ୱସ୍ତ୍ୟ କବି । ତାଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପ୍ରାଣ-ରକ୍ଷ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ତହିଁରୁ ତାଙ୍କୁ କିଏ ବିଚ୍ୟୁତ କରିବ ?

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ

ଭକ୍ତପ୍ରବର ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କର ସମସାମୟିକ । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପିତାମହ ସାଜପୁରନ୍ନବାସୀ । ସେ ଉତ୍କଳରୁ ଯାଇ ବଙ୍ଗର ନବଦ୍ୱୀପରେ ରହୁଥିଲେ । ୧୫୦୯ ମସିହାରେ ଚୈତନ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରପୁରକୁ ଆସିଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ଉତ୍କଳରେ ଭକ୍ତିଚନ୍ଦ୍ର ଅନେକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଉତ୍କଳରେ ଆସି ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଭକର ବିଶେଷ ପ୍ରୀତି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଚୈତନ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ସହିତ ପରିଚିତ ହେଲେ ଏବଂ ପରେ ବନ୍ତୁତା ସୂତ୍ରରେ ଉଭୟ ବନ୍ଧା ହେଲେ । ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରେମ-ଭକ୍ତି ଦେଖି ବିହ୍ୱଳ ହେଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ଆସିଲାବେଳକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ମୋଟେ ଉଣେଇଶ ବର୍ଷ । କିନ୍ତୁ ଯେହୁ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ତ୍ୟାଗ, ସାଧୁତା, ଉଦାର ପ୍ରେମ-ଭକ୍ତି ଦେଖି ଚୈତନ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ‘ଅତିବଡ଼’ ଉପାଧି ଦେଇଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବିଶେଷ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇବାରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବଙ୍ଗ ଫେରି ଯାଇଥିଲେ ! ଚୈତନ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଦୂର୍ବପରି ଅବିଚଳିତ ରହୁଥିଲେ ଏବଂ ଅତିବଡ଼ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଦର କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ମତ୍ତ ବଳରାମ ଦାଶଙ୍କଠାରୁ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗାଥା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ପଞ୍ଚ ସଖା

ଉତ୍କଳରେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପଞ୍ଚ ସଖା ପ୍ରଧାନ— ଜଗନ୍ନାଥ, ଅରୁଣାଚଳ, ସଶୋବନ, ଅନନ୍ତ ଏବଂ ବଳରାମ । ଏମାନେ ଉତ୍କଳରେ ଏକ ରହସ୍ୟବାଦ ମଣ୍ଡଳ (Mystic Circle) ସୃଷ୍ଟି

କରିଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ଜ୍ଞାନ-ଭକ୍ତିର ଉପାସକ ଥିଲେ । ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ଜ୍ଞାନଦେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏମାନଙ୍କୁ ତୁଳନା କରାଯାଇ ପାରେ । ଭକ୍ତିଧର୍ମରେ ପ୍ରେମର ପ୍ରାରୂପ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଭକ୍ତି-ଜ୍ଞାନାଲୋକରେ ଆଲୋକିତ ହେଲେ ତାହାର ମୂଲ୍ୟ ବଢ଼ିଯାଏ । ଭାବପ୍ରବଣତାକୁ ଜ୍ଞାନ ଠିକ୍ ସୁପଥରେ ତଳାଏ । ଚୈତନ୍ୟ ସୁସ୍ଥ ସୁଖାଙ୍କ ସହିତ ସୁଖରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ବାସକଲେ । ଏଥିରେ କିନ୍ତୁ କଙ୍କ-ଆଗତ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସେମାନେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଛୁଡ଼ି ଯାଇପୁରକୁ ପଳାଇଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ଜାଣିଲେ ଯେ, ‘ଅତିବଡ଼’ ପଦ ଏହି ଅନର୍ଥର ମୂଳ । ତଥାପି ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କୁ ଛୁଡ଼ି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ବିଦ୍ରୋହୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ଛୁଡ଼ି ଚୈତନ୍ୟ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅତିବଡ଼ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ବାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ବୈଷ୍ଣବ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ

ବୈଷ୍ଣବ ହେବା ପାଇଁ ସାଧନା ଲୋଡ଼ା ! ବୈଷ୍ଣବ ବିନୟୀ ହେବ । ନିଜକୁ ଚୂଣ୍ଡାରୁ ନୀତି ମନେ କରିବ. ତରୁଣର ସହଷ୍ଟ ହେବ । ସେ ଅଭିମାନଶୂନ୍ୟ ହେବ । ସେ ପରକୁ ଧମ୍ମାନ ଦେଖାଇବ ଏବଂ ସର୍ବଦା ଭଗବତ୍-ଭଜନରେ କଳାତପାତ କରିବ । କଥାଗୁଡ଼ିକ କହିବା ସହଜ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପାଳନ କରାଯିବା କଠିନ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ପୁରୀରେ ‘ଓଡ଼ିଆ ମଠ’ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଯେଠାରେ ରହି ମଧ୍ୟ ସେ ପୁରୀର ପାଠରୁ ବିରତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ପୁରୀର ମହାରାଜ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ପରମ ଭକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥଦାଶଙ୍କୁ ବିଶେଷ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଦେଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟର ଏକ ଆଲୌକିକ ଘଟଣା ‘ଦାତ୍ୟତାଭକ୍ତି’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି—ରାଣୀମହଲରେ ଓଡ଼ିଆ ଭଗବତ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ନାଶା ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ।

କଥାଟି କେତେଦୂର ସତ୍ୟ କହୁ ହେବ ନାହିଁ ; ତଥାପି ଏହା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ଯୌଗିକ କ୍ଷମତାର ସୂଚନା ଦିଏ ।

ବୈଷ୍ଣବ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ କମ୍ବଦନ୍ତୀ ଶୁଣାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ କେତେଦୂର ସତ୍ୟ ତାହା ସ୍ଥିର କରି କୁହାଯାଇ ପାରୁ ନାହିଁ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଏକ ଅଦ୍ୱୈତବାଦୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଯୁକ୍ତିରେ ପରାସ୍ତ କରି ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ସମସ୍ତ ଅସାଧାରଣ ଜନରବ ପଣ୍ଡାଠିରେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ଅଲୌକିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରଭାବ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ରହିଥିଲା—ଏହା ସ୍ଥିର ନିଶ୍ଚିତ । ମହାପୁରୁଷମାନେ ଅନେକ ସମୟରେ ‘ଅଜ୍ଞା’ ହୋଇ ରହିନ୍ତି । ତେଣୁ ସାଧାରଣ ଲୋକେ ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ନାନା ଜନରବ ପ୍ରସାର କରିବାକୁ ପଣ୍ଡାତ୍ୱଦ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ

ଓଡ଼ିଆ ଭଗବତର ପ୍ରସାର ଓ ପ୍ରଧାନ୍ୟ ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ, ଓଡ଼ିଆ ଜୀବନରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଅସାଧାରଣ । ଓଡ଼ିଆ ଜୀବନ ଗଠନରେ ଏପରି ସମୂହ ଭାବରେ ଆଉ କାହାର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ି ନାହିଁ । ନିଜେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ । ଦୟା, କ୍ଷମା, ସାଧୁତା, ସୁଶୀଳତା ପ୍ରଭୃତି ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିଭବ । ଭଗବତ ଉତ୍କଳରେ ଧର୍ମତ୍ତର ପ୍ରସାର କରି ଲୋକଙ୍କ ନୈତିକ ଜୀବନ ଗଠନ କରିବାରେ କିପରି ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା, ତାହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବୁକଙ୍କର ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ଭଗବତ, ଗୁଣ୍ଡିଚାବିଜେ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏହି ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭଗବତ ହିଁ ପ୍ରଧାନ ।

ଭଗବତର ଏକାଦଶ ସ୍କନ୍ଦରେ ‘ଭକ୍ତ’ର ଯେଉଁ ଗୁଣାବଳୀର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇ ଅଛି, ଜଗନ୍ନାଥ ନିଜେ ଯେପରି ଜଣେ ଭକ୍ତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରଭାବ ଆଜି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଉତ୍ତୁକ କରୁଅଛି ଏବଂ ଭଗବତ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବ ।

ସେ ପୁରୀ ‘ସାତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମଠ’ରେ ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ଏକ ଭଜନ-କୁଟୀର ତୋଳି ଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ନିଜ ନରେ ଭଜନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗଦ୍ୟ, ଅଭିମାନ ଆଦି ନ ଥିଲା । ସେ ସବୁଦିନ ଦବ୍ୟ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇବାରେ ପଶ୍ଚାତ୍ତପଦ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ସେ ସବୁଦିନ ଭଗବତ୍ ଆରାଧନାରେ କାଳାତିପାତ କରୁଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ୭୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୫୫୦ ମସିହାରେ ମାଘ ଶୁକ୍ଳ ସପ୍ତମୀ ଦିନ ଦେହ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଆଜି ମରୁଛନ୍ତି ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ପ୍ରାଣରୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ମରି ନାହାନ୍ତି, କେବେ ମଧ୍ୟ ମରିବେ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟ ଏପରି ସାଧନା ବଳରେ ମୃତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଅମୃତ ସନ୍ତାନ ହୁଏ । ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ଆଲୋକ ଯୁଗହୀନ; ଏହା ଜଗତରେ ଦେଶ, କାଳ, ପାତ୍ରରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ନ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟର ଅସୀମ କ୍ଷମତାର ସୂଚନା ଦିଏ—ମନୁଷ୍ୟ ଯେ ‘ଅମୃତର ପୁଅ’ ଏହାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରମାଣ ଦିଏ ।

ବିଦଗ୍ଧ କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ

ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଉତ୍କଳରେ ସୁବିଦିତ । ଗାଁର ପୂଜାପାଳ ଠାରୁ
ଆରମ୍ଭ କରି ଏମ୍. ଏ ଶ୍ରେଣୀ ଯାଏ ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିର ଚର୍ଚ୍ଚା ହୁଏ ।
ବହୁ ଖଣ୍ଡିକ କେଉଁ ଶୁଭମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ ଲେଖିଥିଲେ
କେ ଜାଣି, ଏହାର କରୁଣ ରସ ଯୋଗୁଁ ଏହା ଆବାଳ ବୃଦ୍ଧ ବନ୍ଦିତା
ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରି ଅଛି । କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାଧାରଣ
ମନୁଷ୍ୟ ଭଳି ମରି ଯାଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି
‘ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ’ କରି ପାରିଅଛି ।

ବଂଶଲତା

୧୭୫୭ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ସାଜପୁର
ସବ୍‌ଡିଭିଜନର ବାଲିଆ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଗାଁଟି
ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ବେଶ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହି ଗାଁରେ ‘ସାମନ୍ତସିଂହାର’ ବୋଲି
ଏକ ସମ୍ରାଟ ଖଣ୍ଡାୟତ ବଂଶ ଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବ ବଂଶବ
ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାନ୍ଦାରେ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବଂଶଟିର ଖ୍ୟାତି ଉଣା ପଡ଼ି ନାହିଁ । ଏହି
ବଂଶରେ ସାମନ୍ତ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

କବିଙ୍କ ପ୍ରପିତାମହଙ୍କ ନାମ ବନ୍ଦିଶା ସାମନ୍ତ । ପିତାମହଙ୍କ ନାମ
ଖୋସାଲ ସାମନ୍ତ । ଖୋସାଲ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପୁଅ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ସାମନ୍ତ । ଅଭିମନ୍ୟୁ
ଇନ୍ଦ୍ରଜିତଙ୍କର ଜେଷ୍ଠପୁତ୍ର । ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ରସିକ, ଧାର୍ମିକ ଓ ଗୀତ ଥିଲେ ।
ପିତାଙ୍କଠାରୁ ପୁତ୍ର ରସିକତା ଓ ଧର୍ମାନୁରାଗ ଗୁଣ ଗ୍ରହଣ କଲେ ବୋଧ
ହୁଏ ! କବି ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ମାତାଙ୍କ ନାମ ଭୂଳସୀ ଦେବୀ । ସେ ମଧ୍ୟ
ଧର୍ମପରାୟଣା ଥିଲେ ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

ଅଭିମନ୍ୟୁ ପିତାଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟପୁତ୍ର ଥିଲେ । ବାଲ୍ୟ କାଳରେ ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ଗୁରୁ ଥିଲେ । ଏହି କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା ଚମ୍ପୂ ପ୍ରଣେତା କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ତଥାପି ଏହି ମହାଶୟ ଓଡ଼ିଆରେ କେତେକ ବହି ଲେଖିଛନ୍ତି । ଗୁରୁ ସଦାନନ୍ଦ ଓଡ଼ିଆ ଓ ସଂସ୍କୃତରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜେ ଜଣେ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସୁଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଅଭିମନ୍ୟୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ସବୁ ଗୁଣରେ ଗୁଣୀ ହେଲେ ।

ବାଲ୍ୟ କାଳରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସଂସ୍କୃତ ଅଭ୍ୟାସ , ବ୍ୟାକରଣ, ଅଳଙ୍କାର, କାବ୍ୟ, ଗଣିତ, ଜ୍ୟୋତିଷ ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ିଥିଲେ ଓ ଭଞ୍ଜଙ୍କ କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅନୁଶୀଳନ କରିଥିଲେ । ‘ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଜ୍ଞାନାନୁରାଗ ଓ ବିଦ୍ୟାପ୍ରୀତି ବଢ଼ିଥିଲା । ପିଲାଦିନେ ମଧ୍ୟ ଅଭିମନ୍ୟୁ ପଦ୍ୟ ଲେଖୁଥିଲେ । “କୁଆଁର ପୁନେଇ ଗୀତ” ଭଳି ଗୀତ ସେ ନଅ ଦଶ ବର୍ଷ ବେଳେ ରଚନା କରି ପାରୁଥିଲେ ।

“ଗଞ୍ଜେଇ ଗଛର ଗୁରୁ ଗୋ ମୋର ହୁଁ ଗୋ,
ବେଣୁ ବିନୋଦଥ ଯେଣେ ଯାଉଥାଇ
ତେଣେ ହୃଦି ପଡ଼ୁଥାଇ ଗୋ,
ମୋର ହୁଁ ଗୋ ।”

କବି-ଜୀବନ

ଅଭିମନ୍ୟୁ ଚଉଦବର୍ଷ ବେଳେ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରେ ବିବାହ କଲେ । ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀଙ୍କ ନାମ ବିଶନା ଦେବୀ । କବି ଉଣେଇଶ ବର୍ଷ ବେଳେ ଧିତୃହୀନ ହେଲେ । ସେ ଗୃହ ସଂସାରର ଭାର ନ ନେଇ

ସାନ ଭାଇଙ୍କ ଉପରେ ସମସ୍ତ ବୋଧ ଲଦି ଦେଇ ନିଜେ ବୈଷ୍ଣବ ଜୀବନ ଯାପନ କଲେ । ନିଜର ଇଷ୍ଟଦେବ ରାଧାମୋହନଙ୍କ ଉପାସନା ଓ ଲୀଳାର ଆଲୋଚନା ଓ ରଚନାରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କଲେ ।

କାବ୍ୟ ରଚନାରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଯେଉଁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କ ଗଭୀର ଜ୍ଞାନାଲୋଚନାର ପରିଚୟ ଦିଏ । ଯୁଗ୍ମଶ, ବେଦ, ଉପନିଷଦ୍ । ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି କବି ଜୟଦେବ, ବିଦ୍ୟାପତି, ଚଣ୍ଡିଦାସ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଅଧ୍ୟାପକ ଆଶିଷଚନ୍ଦ୍ର ମତ ପୋଷଣ କରନ୍ତି । ଅଧ୍ୟାପକ ମହୋଦୟ ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, “ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ବଙ୍ଗଳା, ହିନ୍ଦୀ, ମରହଟ୍ଟୀ ଓ ପାର୍ସି ଭାଷାରେ ଏବଂ ଯୁଗ୍ମବିଦ୍ୟା ଓ ଅନୁସୂଚିନ କଳା ବିଦ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ଥିଲା ।” ଅର୍ଥାତ୍ କବି ଯେ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

‘ଟଙ୍କଧର’ କବିଙ୍କର ଜଣେ ପରମବନ୍ଧୁ ଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ଅନେକ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଲେଖୁଥିଲେ । ଟଙ୍କଧର ମଧ୍ୟ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଓ କାବ୍ୟ ଅନୁରାଗୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବନ୍ଧୁତା ଥିଲା ।

କବିଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ

ଅଭିମନ୍ୟୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ‘ରସବତୀ’, ‘ପ୍ରେମ କଳା’, ‘ସୁଲକ୍ଷଣା’, ‘ପ୍ରେମ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି’ ଓ ‘ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି’ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ‘ସୁଲକ୍ଷଣା’ ଓ ‘ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି’ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ମାତ୍ର ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ‘ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି’ କବିଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ କରୁଣ ରସ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିବାରୁ ଏହା ଏତେ ପ୍ରାଣପୂର୍ଣ୍ଣ ! ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି କାବ୍ୟର ପଟ୍ଟାନ୍ତର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନାହିଁ । ଏହା କବିଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, କବିତ୍ୱ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦିଏ ।

ଏହି କାବ୍ୟଟିର ନାୟକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ନାୟିକା ରାଧା । ଦୁହଁଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନ ଲାଲା କାବ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ । ଏ ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ କଶୋରୀଙ୍କ ମିଳନ ଓ ବିରହ ଅତି ବିଚିତ୍ର ରୂପରେ ସମ୍ପାଦିତ । ମିଳନର ପୂର୍ବଭାବ ଓ ବିରହର ପରଭାବ ପାଠକଲେ ହୃଦୟର ସବୁ ବିସନ୍ନ କରୁଣ ରସରେ ପରିପୁରଣ ହୋଇଯାଏ । ଭବଭୂତ ସଦୃଶ ଅଭିମନ୍ୟୁ ବିପ୍ରଲମ୍ବ ଶୃଙ୍ଗାରର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅତ୍ୟୁତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଥିଲେ ।”

ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ପାଠ କଲେ ଅନ୍ତରରେ ଯେ ରସମୟ ଖୁଣ୍ଟି ଆସେ, ତାହା ବଚନାତ୍ମକ । ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିର ଅନେକ ଛନ୍ଦ ଓ ଶ୍ଳୋକ ଗୃହ ଜୀବନରେ ମିଶିଗଲଣି । ‘ଶ୍ରୀରାଧା ବାତୁଳୀ’, ‘ଧୀରେ ଘେନ ଧୀରେ ବ୍ରଜେଶ୍ୱରୀ’, ‘କଳାମାଣିକ’, ‘ଧୀର ଚନ୍ଦ୍ର ହୃଦ-ସଦୁ-ମିହର’, ‘ରାଧା ଧର ସଖୀ କର’, ‘ଦୂତାକର ଧର ହର’ ‘ଧୀରେ ରାଧା କର ଧର କହୁଛନ୍ତି ଦୂତାକ’ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ ।

ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିର ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଏହା ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ ।

ଶେଷ ଜୀବନ

କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ ପୃଥିବୀରେ ବେଶୀ ଦିନ ବଞ୍ଚି ପାରି ନ ଥିଲେ— ୨୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଶେଷ ଜୀବନରେ କବି ପତ୍ନୀଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା କରିବାକୁ ଘରୁ ବାହାରି ନିକଟସ୍ଥ ନରପୁର ଗ୍ରାମଠାରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ କୃଷ୍ଣ ସପ୍ତମୀ ଦିନ ଇହଲୀଳା ସାଙ୍ଗ କଲେ ।

ଅମର ଆତ୍ମାର ମର କଲେବର ଛାଡ଼ିଗଲା; କିନ୍ତୁ ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଥିବାଯାଏ ଅଭିମନ୍ୟୁ ‘ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ’ ହୋଇ ରହିଲେ କାଳକାଳକୁ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ

“ଧନ୍ୟ ରଥେ ତୁମ୍ଭ ଜନ୍ମ ଶୁଭକ୍ଷଣେ
ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ତୁମ୍ଭେ ଉତ୍କଳ-ଭବନେ,
ତୁମ୍ଭ ମାଟି ଦେହ ଗ୍ରାସିବୁ ଶୁଣାନ
ମାତ୍ର ଯଶୋଦେହେ ତୁମ୍ଭେ ଅମୃତ୍ସ୍ନାନ ।”

(ରାଧାନାଥ)

‘ଚଲିକା’ର ପାଠକପାଠିକା ରାଧାନାଥଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତିର ସାର୍ଥକତା ବୁଝିବେ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନ-ଚରଣ ଆଲୋଚନା କରି । ସାହିତ୍ୟ ଏକ ସିନ୍ଧୁ । ସାହିତ୍ୟ-ସିନ୍ଧୁ କାହାର ଧାରୁଆ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ମାତ୍ର କିଛି ରହୁ ସାହିତ୍ୟ-ସିନ୍ଧୁକୁ ଦେଇଛନ୍ତି, ସାହିତ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ନାମକୁ ଅମର କରି ରଖିଥିବୁ । କାଳ-ସିନ୍ଧୁର ସମୟ ଡେଇରେ ସେମାନଙ୍କ ନାମ ଚିର-ଭାସମାନ ; ତେଣୁ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦଚମ୍ପୂର ପ୍ରଣେତା ବଳଦେବ ରଥ ଆଜି ଉତ୍କଳର ଘରେ ଘରେ ପୁପରିଚିତ ।

ବିଧା-କୀର୍ତ୍ତନ

୧୭-୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମାଘ ମାସ ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ବଳଦେବ ରଥ ଗଞ୍ଜାମର ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡିରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କର ପିତାଙ୍କ ନାମ ଉତ୍କଳ ରଥ । ଉତ୍କଳ ରଥ ପଣ୍ଡିତ ଓ କବି ଥିଲେ । ସେ କିଛି ଚମ୍ପୂ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ରଥ ନିଜ ପୁତ୍ରକୁ ଯଥାସମର୍ଥରେ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ; ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣ ଓ ଅମରକୋଷ ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ଦଶବର୍ଷ ବୟସ ବେଳେ ବଳଦେବଙ୍କର ମାତୃ-ବିୟୋଗ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ମାମୁଘରେ ଯାଇ ନିଜର ଅଜ୍ଞାଙ୍କ ଚହାବଧାନରେ

ରହିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ସେ ନିଜର ପ୍ରିୟ ନାତିଙ୍କୁ ଯଥାସମୟରେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର, ଦର୍ଶନ ଓ ସ୍ମୃତି ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ବଳଦେବଙ୍କ ବାଲ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ଆଉ ଲୁଚି ରହିଲା ନାହିଁ ।

କର୍ମ-କୀର୍ଦ୍ଦନ ଓ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ଆରମ୍ଭ

ପ୍ରାୟ ୧୫ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବଳଦେବ ରଥେ ବିବାହ କଲେ । ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀଙ୍କ ନାମ ରତ୍ନମଣି ଥିଲା । ବିବାହର କିଛିଦିନ ପରେ ତାଙ୍କର ନିଜ ପିତା ମରଗଲେ । ତାଙ୍କ ବଡ଼ ଭାଇ ସଂସାର ପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ଥିଲେ; ତେଣୁ ଗୃହର ସମସ୍ତ ଭାର ବଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଜଳନ୍ତରର ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ବଳଦେବଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାଙ୍କର ପରିଚୟ ହେଲା । ତେଣୁ ସେଠାକୁ ରଥ-ବନ୍ଧ ଉଠିଗଲେ । ସେଠାରେ ରାଜ-ଆଶ୍ରୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଳଟି ସୁଖରେ ରହିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ବଳଦେବ ଯୁବ-ଯୁଲିତ କବିତାମାନ ଲେଖୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ କବିତାର ଆଦର୍ଶ ଥିଲା, ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ କବିତା । ଜଳନ୍ତରର ଚକ୍ରାଳୀନ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଖୁବ୍ ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରେମିକ ଥିଲେ । ସେ ବଳଦେବଙ୍କ ଗୁଣର ପରିଚୟ ପାଇ ତାହାଙ୍କୁ ‘କବିସୂର୍ଯ୍ୟ’ ଉପାଧି ଦେଇଥିଲେ । ଏଠାରେ ସେ ‘ଚନ୍ଦ୍ରକଳା’ ନାମକ ଗୋଟିଏ କାବ୍ୟ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଏହାର ଆଦର୍ଶ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ‘ଲବଣ୍ୟବତୀ’ ଥିଲା । ଏହି କାବ୍ୟଟି ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହା ଅନେକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ଆଉ ମିଳୁ ନାହିଁ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପରେ ଜଳନ୍ତରର ଦେବାନ ହେଲେ । ସେ ରାଜ-କର୍ମରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଅବସର ସମୟରେ ସଙ୍ଗୀତମାନ ଲେଖି ରାଜ-ଚିତ୍ର ମୋହିତ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସମୟ ସମୟରେ ଗଞ୍ଜାମର ଅନ୍ୟ ଜମିଦାରମାନ ଭୁଲୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ମଧ୍ୟ ଗଞ୍ଜାମ ସାରା

ହମେ ବ୍ୟାପିଯାଇଥିଲା । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ବାରବର୍ଷ ଜଳନ୍ତରରେ
ବାସ କରୁଥିଲେ ।

ଆଠଗଡ଼ ଆଗମନ

ଆଠଗଡ଼ ଗଞ୍ଜାମର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜମିଦାରୀ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ
ଏହା ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି । ଏହି ଆଠଗଡ଼ରେ
କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମାମୁଘର । ସେ ପିଲାଦିନେ ଏଠାରେ ଅନେକ ବର୍ଷ
କାଳାତପାତ କରୁଥିଲେ ।

ଆଠଗଡ଼ର ଚକ୍ରାଳୀନ ରାଜା ବିଦ୍ୟୋତ୍ତାମା ଓ ସାହିତ୍ୟ
ପ୍ରେମିକ ଥିଲେ । ସେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଗୁଣରେ ମୋହିତ ହୋଇ
ତାଙ୍କୁ ନିଜ ନଅରକୁ ଅଣାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ରହି କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅନେକ
ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରୁଥିଲେ । କେତେକ ସଙ୍ଗୀତ ନିଜ ନାମରେ, କେତେକ
ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିଥିଲେ । ଏଠାରୁ ସେ ନିଜର ଜ୍ୟେଷ୍ଠା କନ୍ୟାଙ୍କ
ପାଇଁ ବର ଅନ୍ୱେଷଣରେ ପୁରୀ ଗଲେ ।

ପୁରୀରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ

ପୁରୀରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଯଶର ଅନ୍ୟ ଏକ ଅଧ୍ୟାୟ ଖୋଲିଗଲା ।
କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ରସିକ, ସେହିପରି ଭକ୍ତ । ସେତେବେଳେ ପୁରୀର
ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ । ସେକାଳରେ ରାଜାମାନଙ୍କର ପଣ୍ଡିତ-ସଭାମାନ ଥିଲା ।
ସେମାନେ ବିଦ୍ୟା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, କବିତା ପ୍ରଭୃତି ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀର ଆଦର
କରୁଥିଲେ । ରାଜଦରବାରରେ ଜ୍ଞାନୀ, କବି, ଯୋଗୀ ପ୍ରଭୃତି ବିଶେଷ
ଭାବରେ ସମ୍ମାନିତ ହେଉଥିଲେ । ପୁରୀରେ କିନ୍ତୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଜଣା ।
ଅବଶ୍ୟ ଲୋକମୁଖରେ ତାଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ପୁରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିଥିଲା । କିନ୍ତୁ
ରାଜସଭାରେ ସମ୍ମାନିତ କିପରି ହେଉଛନ୍ତି ? ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟହ
ସେ ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ‘ଜଣାଣ’, ‘ଭଜନ’ ପ୍ରଭୃତି ଗାଉଥିଲେ । ମୁକୁନ୍ଦ-
ଦେବ ଯେପରି ଜ୍ଞାନାନୁରାଗୀ ଥିଲେ, ସେହିପରି ଭକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ

ମନ୍ଦିରକୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଆସୁଥିଲେ । ମନ୍ଦିରରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ରାଜା କ୍ଷମେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଗୁଣର ପରୀକ୍ଷା ପାଇଲେ । ପ୍ରଥମେ ରାଜସଭା ସହ ପଣ୍ଡିତ-ମାନେ ଦୁରାଗତ ପଣ୍ଡିତ ଓ କବି କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଭିକ୍ଷା ଚଢ଼ୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିଭା କେବେ ଲୁଚେ ନାହିଁ । ରାଜା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, କବିତା ଶକ୍ତିର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଫରାସା ନେଇ ତାଙ୍କର “କବିସୂର୍ଯ୍ୟ” ପଦ୍ଧତିକୁ କାଏମ କଲେ ଏବଂ ତାହାକୁ ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଏକ ସନନ୍ଦ ଦେଲେ । ଏହା ୧୮୧୭ ମସିହାର କଥା । ଏହା ପରେ ସେ ପୁରୀ ରାଜସଭାରେ ମେଲଣି ଦେଇ ଆଠଗଡ଼ ଫେରି ଆସିଲେ ।

ଆଠଗଡ଼ରେ ରାଜକର୍ମ

ଏହି ସମୟରେ ଜଳନ୍ତରର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠସାଧୁଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଲା । ତେଣୁ ଆଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ସେ ଜଳନ୍ତର ଶୁଦ୍ଧ ଆଠଗଡ଼ରେ ରାଜକର୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏବଂ ରାଜକବି ହେଲେ । ଆଠଗଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥାନ ସମୟରେ ସେ ଅନେକ ସୁନ୍ଦର ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହାଠାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କିଶୋରୀ ଚମ୍ପୂ ବା କିଶୋରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଠଗଡ଼ରେ ଦଶବର୍ଷ କାଳ ମହାସୁଖରେ କାଳାତିପାତ କରିଥିଲେ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମ

ଏହା ପରେ ସେ କିଛିକାଳ ଯାଇଁ (୧୮୨୭-୩୦ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ) ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡିର ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ରାଜାଙ୍କର ଗୃହ-ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ତା ପରେ ସେ ‘ମହୁଣ୍ଡା’ ଜମିଦାରୀର ଦେବାନ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧିବା ପରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସ୍ବାୟୀ ଭାବରେ ବ୍ରହ୍ମପୁର ବାଲୁକ ପେଣ୍ଠରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତା

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନଚରିତ ସମାପ୍ତ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ତାହାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସମାଲୋଚନା ଦେବା ବିଧେୟ । ତାଙ୍କ କବିତା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇପାରେ— (୧) ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କବିତା, (୨) ପ୍ରେମ କବିତା ଓ (୩) ଭକ୍ତି କବିତା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କର ହାସ୍ୟରସାତ୍ମକ କବିତା କିଛି ଅଛି । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସୁବିସ୍ତୃତ ଜୀବନଚରିତ ଓ କବିତାବଳୀ ପାଠ କରିବା ନିମିତ୍ତ ପଣ୍ଡିତ କୁଳମଣି କାର୍ବ୍ୟଫାର୍ଥଙ୍କ ସଂଗୃହୀତ ଓ ସମ୍ପାଦିତ ‘କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ’ ଏକ ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ କଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ସହିତ ରହାକର ଚମ୍ପୂ, ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତା, କବିତା-କଲ୍ଲୋଳିନୀ ସଂଯୋଜିତ ହୋଇଅଛି ; ‘ଚନ୍ଦ୍ରକଳା’ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନାହିଁ ।

କଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କାର୍ବ୍ୟ ଏହା ସଙ୍ଗୀତ, ଭାଷା, ଭାବ, ସ୍ବପ୍ନ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଘେନି ଏକ ମହାର୍ଦ୍ଦ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଭାଷା ଅବଶ୍ୟ ଜଟିଳ । ଯୁଗର ପ୍ରଭାବ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଏଡାଇ ପାର ନାହାନ୍ତି ; ତଥାପି ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ପ୍ରାଣଶ୍ରେଣୀ ହୋଇ ଯାଉଅଛି । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଚମ୍ପୂର ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶ ଗୀତ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରାମସାଧାରଣଙ୍କ ଲୋକଙ୍କର କଣ୍ଠସ୍ଥ ହୋଇ ସାରିଅଛି ।

କୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରେମବ୍ୟଞ୍ଜକ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ ଘେନି ଚମ୍ପୂ ଏକ ସ୍ବନ୍ଦର ସରସ କାର୍ବ୍ୟ । ଚମ୍ପୂ ବ୍ୟତୀତ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଓ କବିତା ଅଛି । ଆଦରସ ଅବଶ୍ୟ ସବୁଠାରେ ପଶ୍ଚେଷ୍ଟ ; ତଥାପି ଭାଷା, ଭାବ ବିଶେଷତଃ ସଙ୍ଗୀତ ଭାବରେ ଏହା ଦେଶସାରା ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ସଙ୍ଗୀତ ଅତି ସହଜରେ ଓ ଗଭୀର ଭାବରେ ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଣତତ୍ତ୍ୱକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ । ଏଥିରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିଙ୍କର ଶିଶିବାର ଯଥେଷ୍ଟ

ଥୁଲ୍ଲ । ଭକ୍ତିରସାତ୍ମକ କବିତାରେ ମଧ୍ୟ କବି ପ୍ରେମ-ରସ ଯୋଗ କରିଥାନ୍ତି । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାର ଗୁଣ, ଦୋଷ ସୁବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଏହା ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ ।

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କେବଳ କବି ନ ଥିଲେ; ସେ ଜଣେ ସମ୍ବୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରସାଶ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ନିଜେ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ କର୍ମପରିଚ୍ଛେଦ ଥିଲେ । କେବଳ କବିତା ନୁହେଁ—ଜଟିଳ ରାଜକର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ସେ ପାରଦର୍ଶୀ ଥିଲେ । ଜୀବନକୁ ସେ ଗଭୀର ଭାବରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ; ତେଣୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତା ପଢ଼ିବାରେ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତ ପ୍ରକଟିତ । କବି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ସଙ୍ଗୀତ-ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ଯାଇଥାନ୍ତି ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରେମିକ, ରସିକ ଓ ଭକ୍ତ । ସେ ବାଣୀ ଦେଶଙ୍କର ବରପୁତ୍ର । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଏପରି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ସ୍ବରମୟ । କବି ଯେ ଆଜି ନିଶିଳ ଉଜ୍ଜ୍ବଳ ପ୍ରାଣ-ସଭାରେ ଶେଷ ଆସନ ଲାଭ କରି ପାରିଛନ୍ତି, ଏହା ହିଁ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ବିଶିଷ୍ଟତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଛି ।

ଶେଷ ଜୀବନ କବିଙ୍କର ସୁଖମୟ । ସେ ଆଠଗଡ଼ରୁ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ପାଉଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଗଞ୍ଜାମର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜମିଦାରୀରେ ତାଙ୍କର ସମ୍ମାନ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଥିଲା ଓ ସେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରୁ ବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ପାଉଥିଲେ ।

ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ପୁଣି କବିଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ରହିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରି, ତାଙ୍କ ରହିବା ପାଇଁ ‘ହେମଗିରି’ ସାଗୁରେ ବାସଗୃହ ନିର୍ମାଣ କରାଇବାର ଯତ୍ନ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ହଠାତ୍ ଜ୍ବର ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ୧୮୫୫ ମସିହା ବୈଶାଖ ମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଅଷ୍ଟମୀତୃତୀୟାରେ ଜୀବନଲାଳା ସାଙ୍ଗ କଲେ ।

ବୈଷ୍ଣବ କବି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ

ଜନବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଗୀତ ଓ ଗୀତ-ରଚୟିତା କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ବିଶିଷ୍ଟତାର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ କାରଣ, ତାଙ୍କ ଭାଷାର ସରଳତା ଓ ଭାବର ମାଧୁରୀ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ‘ଚମ୍ପୂ’ର ଗୀତ ଉତ୍କଳସାର ଗୀତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ସାଧାରଣଙ୍କର ଦୁର୍ବୋଧ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଗୀତ ଓ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୀତରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ—ଏହି ଭାଷା । ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ସରଳ ଘଣ୍ଟେଇ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କବିତାବଳୀ ରଚନା କରିଥିବାରୁ ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣକୁ ସହଜରେ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିପାରିଅଛି । ଯଦିଓ କବି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ବ୍ରଜରସ ବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଭାସ୍କରଙ୍କ ବିଷୟରେ ଗୀତ-କବିତା ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି; ତଥାପି ତହିଁରେ କବିଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ବଦେଶ ଓ ସ୍ବପ୍ନ ଦ୍ରବ୍ୟ ସ୍ବରୂପ ହୋଇ ପାରିଅଛି ।

ବଂଶଭାବ ଓ ଜନ୍ମ

କବି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଏକ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ କରଣ ବୃକ୍ଷରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି କରଣ ବଂଶ ସାଜପୁରର “କଂସା କବାଟି” ଗ୍ରାମରୁ ପାରଳାଖିମୁଣ୍ଡିକୁ ଯାଇଥିଲେ । ‘ମହେନ୍ଦ୍ର ବନୟା’ର ଉତ୍ତର ଖଣ୍ଡରେ ଥିବା ପାରଳାଖିମୁଣ୍ଡିରେ କବି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ପିତାଙ୍କ ନାମ ବନବାସୀ ପଟ୍ଟନାୟକ । ମାତାଙ୍କ ନାମ ଲଳିତା ଦେବୀ । କବିଙ୍କ ପିତା ପାରଳାଖିମୁଣ୍ଡି ମହାରାଜାଙ୍କର ଜଣେ ପାଞ୍ଜିଆ ଥିଲେ । ଏହି ମହାରାଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗ୍ରାମର “କରଣିକ” ଅଧିକାର ପାଇଥିଲେ । କବିଙ୍କ ପିତା ଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ଲୋକ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ତିନୋଟି ପୁଅ ଓ ତିନୋଟି ଝିଅ । ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁଅ ଥିଲେ :

କିନ୍ତୁ ଫିଲ୍ ଦିନୁ ଗୋପାଳଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭାଇଭଉଣୀ ମରିଯାଇଥିବାରୁ ବନବାସୀ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଲଳିତା ଦେବୀ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପରେ ସମସ୍ତ ସ୍ନେହ ତାଳି ଦେଇଥିଲେ ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

କବିଙ୍କର ବାଲ୍ୟ-ଚପଳତା ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ଯଦିବା ସାତବର୍ଷ ବେଳେ ସେ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ତଥାପି ଦଶବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଶିକ୍ଷାରେ ସେପରି ଉନ୍ନତ ଦେଖାଇ ପାରି ନ ଥିଲେ । ଫିଲ୍‌ଦିନୁ ‘ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ’ ପ୍ରତି ସେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଶାଧା, କୃଷ୍ଣ ଚରିତ ଶୁଣିଲେ ଖୁବ୍ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ କବିଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ ରୂପ ମାଧୁରୀ ଥିଲା । ଦିନେ ନିଜ ପିତାଙ୍କ ଘରେ ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କର କୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନା ହେଉଥିଲା । ପଣ୍ଡିତମାନେ ଗୋପାଳଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାହାକୁ ପ୍ରଶଂସା କଲେ; କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ବିଦ୍ୟା ପ୍ରତି ଅନାଦର କଥା ଶୁଣି ଭର୍ତ୍ସନା କଲେ । ଏହି ଭର୍ତ୍ସନା ଶୁଣିଲା ପରେ କବି ନିଜ ଜୀର୍ବନର ଗତି ସଂଶୋଧନ କରି ପାରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ କବି ଅମର କୋଷ, ଅମର ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ିଥିଲେ । କବିଙ୍କର ପିତା ନିଜେ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । କବି ନିଜ ପିତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ରାଜବାଟୀକୁ ଯାଇ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରାଳାପ ଶୁଣୁଥିଲେ ଏବଂ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ଏହିପରି କବିଙ୍କର ବାଲ୍ୟ ଓ କୈଶୋର ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋହର ଥିଲା ।

ଜୀବନରେ ପ୍ରବେଶ

କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ବୟସରେ କବି ବିବାହ କରିଥିଲେ । କବିଙ୍କ ଦୈନିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏକ ବିବରଣୀ ପାଉଁ ।

କବି ପ୍ରାତଃକାଳ ଚାରିଟା ବେଳେ ବଜାରୁ ଉଠୁଥିଲେ । ନିତ୍ୟ-କର୍ମ ପରେ ସେବା ପୂଜା ସାରି ଦେଉଳ ସେର ଗୋରସ ପିଇ ଶାଶ୍ୱତ ବ୍ୟାୟାମ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଶାଶ୍ୱତକ ପରଶ୍ରମ ସକଳ ପୁରୁଷଙ୍କର ଏକ ସାଧାରଣ ଦୈନିକ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ସେ ଦିନ ଅଠଟା-ବେଳେ ପୁଣି ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଘଣ୍ଟା ବ୍ୟାୟାମ କରୁଥିଲେ । ସେ ଦିନର ଅବଶିଷ୍ଟ ସମୟ କାବ୍ୟ, ନାଟକାଦି ପଠନ ଓ ଲିଖନରେ କଟାଉଥିଲେ । ନିଜ ପିତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ କବି ରାଜକର୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

କବିତା-ସ୍ମୃତି

ଜୀବନରେ ଏପରି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘଟଣା ଘଟେ, ଯାହା କି ଜୀବନର ସମସ୍ତ ଧାରାକୁ ବଦଳାଇଦେଏ । ହୁଏତ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଘଟଣା ବେଳେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ପରେ ମହାନ କରିଦେଏ । କବିଙ୍କର କବିତା ସ୍ମୃତି ବିଷୟରେ ଏକ ଉପାଖ୍ୟାନ ଅଛି । କବି ଥରେ ଏକ ସୁନ୍ଦର ଯୁବତୀ ଦେଖି କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟମ । କବିତାଟି ଏହିପରି—“ସୁରେ ଦେଇ ବନ୍ଧୁ ନ ପାରେ, ରହ ଜିତେନ୍ଦ୍ରସ୍ୱ ହଜାରେ ।” କବିଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଅନ୍ୟ କେତେ ଜଣ ମଧ୍ୟ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କର କବିତା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ସେତକବେଳେ ତାହାଙ୍କୁ କେହି ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, “ବାବୁ !” ଆପଣ କବିତା ଲେଖା କେବେ ଗୁଡ଼ିବେ ନାହିଁ, କବିତାରେ ଆପଣଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା ମିଳିବ ।” ପରେ ଏହି ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବାଣୀ ହିଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ।

ନାନା ସ୍ଥାନ, ଦୃଶ୍ୟ, ଘଟଣା କବି-ପ୍ରାଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । କବି ସେହି ସବୁ ଦୃଶ୍ୟରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ କବିତା ଗାଏ । ବିଶ୍ୱର

ସ୍ୱର୍ଗ କନ୍ୟା ଆସାତ ପାହା ଦେଉ, ତାହା କବି, କଳାକରମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣକୁ ଆଲୋଚନ କରେ ଏବଂ ଏହାର ଫଳହୀନ କବିତା ।

କବିତା-ଆଲୋଚନା

କବି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କ କବିତା ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତାଙ୍କର କବିତା ସାଧାରଣତଃ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ—(୧) ଗ୍ରାମ୍ୟ-କବିତା, (୨) ପ୍ରେମ-ଗୀତ, (୩) ଭକ୍ତି-ଗୀତ । ଗ୍ରାମ୍ୟ-କବିତାରେ ଦୋଳଗୀତ, ବଲ୍ଲୀପ, ଚଉତିଶା, ଚଟାଉ ଗୁମ୍ଫା ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଯିବ । ପ୍ରେମ-ଗୀତ ବିଭାଗରେ ତାଙ୍କର ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରୀତି-ବେଲିଶିତ କବିତା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଭକ୍ତି-ଗୀତ । ଭକ୍ତି-ଗୀତରେ ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । କବି ରାଧା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ‘ହେଲେନେ’ ଅନେକ ଗୀତ-କବିତାରେ କବିଙ୍କ ସ୍ୱସନ୍ଦେଶ ସମ୍ବଳରେ ସ୍ମରଣ ହୋଇପାରିଅଛି ।

କବି ନିଜେ ରାଧା-ରାବ ପ୍ରାଣରେ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ । ରାଧା ହିଁ ଆତ୍ମା, କୃଷ୍ଣ ହିଁ ପରମାତ୍ମା । ଏହି ଆତ୍ମା ପରମାତ୍ମା ଲୀଳା ବିଶ୍ୱରେ ସଦା ଲୀଳାୟିତ । ଜଗତର ନାନା କବି ଏହି ଚରନ୍ତନ କଥାବସ୍ତୁ ଘେନି କବିତା ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି; ତେଣୁ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ସେହି ଗତାନୁଗତକ ପଥହିଁ ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତଥାପି ଯେତେବେଳେ କବି ଗାଇଛନ୍ତି, ‘ଅନୁସରତ ପ୍ରଭୋ ! କାଳିଆକ ଗଲୁ ସରିତ’—ସେତେବେଳେ ପାଠକ-ପାଠିକା ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣ କବିଙ୍କ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରେ ସ୍ପନ୍ଦିତ ହୋଇ ଉଠେ । ଏହିଟି ତ ତାଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ‘ବିଜୁପ୍ତ ଗୀତ’ । କିନ୍ତୁ ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କବିତା ସବୁ ଅଛି; ସେ ସମସ୍ତ ରାଧା କନ୍ୟା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖରେ କବି କୁହାଉଥିଲେ ‘ମଧ୍ୟ ତାହା କବିଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । କବିଙ୍କୁ ତାହାର କୃତ୍ତୃତ୍ୱ ଅଲଗା କରିବା ଅସମ୍ଭବ ।

ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନେକ ସଙ୍ଗୀତ, ଗୀତ, କବିତା ସାରା ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଜାତିର ସକଳ ପୁରରେ ଏହା ଅବାଧରେ ପ୍ରବେଶ ଲାଭ କରିପାରୁଥିଲେ । ‘କେଶର କୁଞ୍ଜ ଶେଷରେ’, ପଥ ଗୁଡ଼ିକେ ମୁଁ ଯିବି ଫୁଲ ତୋଳି. ‘କେତେବେଳକୁ ଶ୍ରୀ ପଦାକୁ ଦଶିବ’, ‘ଅନୁସରତ ପ୍ରସା ! କାଳ ଯାକ ଗଲା ସରିତ’. ‘ରସମାନସ ରସକେଶ ଘାର ରସ କଥାରେ’, ‘ଉଜ ମନ ବ୍ରଜବନ ଦ୍ଵିଜସଜ୍ଞ’. ‘ବ୍ରଜକୁ ଶ୍ଵେର ଆସିଛି ଘେନି ନେବ ଶୁଆ ତୁମ୍ଭା ହୋଇ ରେ’, ‘ଉଠିଲୁ ଏଡ଼େ ବେଗି କାହିଁକି ରେ’, ଶ୍ୟାମକୁ ଜୁହାର ତାର ପ୍ରେମକୁ ଜୁହାର’, ‘ମୋହନ ଶାବି ଚନ୍ଦ୍ରା ପଡ଼ିଲା’, ‘ମୋତେ ଲଗାନ୍ତା ରେ ବ୍ରଜ ବିଧୁଲଟ’, ‘ହେଟି ନା କେଟି କୁଞ୍ଜ କୁଟୀରେ’, ‘ସହ, ଅଶ୍ଵିନ ନାହିଁ କ’ ପ୍ରଭୃତି ଗୀତ-ସଙ୍ଗୀତ ସାରା ଉତ୍କଳ-ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହି-ଠାରେହିଁ କବିଙ୍କ କବିତା ଲେଖାର ସାର୍ଥକତା !

ଶେଷ ଚାନ୍ଦନ

କବିଙ୍କର ଅନେକ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଶାଢ଼ୀଦଂଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଆହା, ଓଡ଼ିଆ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ-ସମ୍ପଦରୁ କେତେ ମଣିମୁକ୍ତା କାହିଁ ହଜିଗଲା ! ‘କୋଇଲି ଦୋଳିଗୀତ’ ଠାରୁ ଦୀର୍ଘାବଳ କବିତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକଳ ପ୍ରକାର କବିତା ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଲେଖିଥିଲେ । ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ କବିଙ୍କର ଗାହିଷ୍ଠ୍ୟ ଜୀବନ ଦୁଃଖମୟ । ନିଜର ପୁଅ ଓ ଜୋଇଁ ମରି-ଯାଇଥିଲେ ; ତଥାପି ତାହାଙ୍କ ଭକ୍ତି ଅଚଳ, ଅଟଳ ଥିଲା ।

କବି ଅନେକ ସମୟରେ ଜାଗତକ ପୁଣ୍ୟଦୁଃଖରେ ବିଚଳିତ ହୋଇ କବିତା କାନ୍ଦି କମ୍ପା ତାଳି ଯନ୍ତରେ ଟିପିଯିବାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଶେଷ ପୁଅର ମୃତ୍ୟୁବେଳେ କବି ଲେଖିଥିଲେ, “କି ମୂରୁଛି ତୁମ୍ଭା ହେଲି ପ୍ରାଣ ଧରି ଯେ ରାସେଶ୍ଵର !”

ମରବା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ କବି ଲେଖିଥିଲେ—

“ଜୀବ ଯିବାକୁ ହୋଇଲା ସଜ,
ରାଧା ଗୋବିନ୍ଦ ଭଜ ।”

ଭକ୍ତକବି ୧୮୭୭ ମସିହା ଜୁଲାଇ ତିନି ତାରିଖ ଅର୍ଥାତ୍
ପାଲ୍ଲୁନ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଦ୍ଵିତୀୟାରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରି ଜଗତରେ ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ
ହୋଇ ରହିଲେ ।

ମନସ୍ତୀ ମଧୁସୂଦନ

“ଉତ୍କଳ-ଜନନୀ ସୋଗ୍ୟତମ ସୁତ
ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ସର୍ବଗୁଣଯୁତ ।”

—କବି ଗଙ୍ଗାଧର

ମନସ୍ତୀ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଜୀବନ ଉତ୍କଳର ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀବ୍ୟାପୀ ଏକ
ସାଧାରଣ ଜୀବନ । ଜାତି ଓ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଉତ୍ଥାନ ଓ ପତନ ଅଛି ।
ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଜାତିର ଏହି ଅବସ୍ଥା ଘଟେ, ଗୋଟିଏ କାରଣରୁ । ଜାତୀୟ
ବୀରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଜାତି ସତ୍ୟତା-ସୋପାନର ଉଚ୍ଚ ସ୍ତରକୁ ଉଠେ, ଜାତୀୟ
ବୀରଙ୍କ ବିନା ଜାତି ପତନାଭିମୁଖୀ ହୁଏ । ନେତାସ୍ଥାନ ଜାତି ଶୁଦ୍ଧ-ସ୍ଥାନ ଦୁର୍ଗ
ଭଲ । ଉତ୍କଳର ପତନାଭିମୁଖୀ ଅବସ୍ଥାରେ ନବଉତ୍କଳର ସୃଷ୍ଟି, ମନସ୍ତୀ
ମଧୁସୂଦନ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ କର୍ମବଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି
ଓ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଉତ୍ତର୍ଦ୍ଧ ସାଧନ କରି ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

୧୮୪୮ ମସିହା ଅପ୍ରେଲ ମାସ ଅଠେଇଶି ତାରିଖରେ ମଧୁସୂଦନ
କଟକ ଜିଲ୍ଲା-ଅନ୍ତଃପାତା ସତ୍ୟବାମାପୁର ନାମକ ଷ୍ଟ୍ରୀ ଗ୍ରାମର ଏକ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ

ମନସୀ ମଧୁସୂଦନ

କରଣ କୁଳରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦିତାଙ୍କର ନାମ ଚୌଧୁରୀ ରଘୁନାଥ ଦାସ , ମାତାଙ୍କ ନାମ ପାର୍ବତୀ ଦେବୀ । ମଧୁ ବାବୁଙ୍କ ପଣ ସାଆନ୍ତ ମା ସତୀ ହୋଇଥିଲେ । ମଧୁ ବାବୁ ପ୍ରଥମେ ଗ୍ରାମ-ପାଠଶାଳାରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ଟିଣ୍ଡୁ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ବଡ଼ ଦୁଷ୍ଟ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ବୁଦ୍ଧିର ପ୍ରବେଶ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ମଧୁ ବାବୁ ଗ୍ରାମ-ପାଠଶାଳା ଛାଡ଼ି କଟକ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ ।

ଛାତ୍ର-ଜୀବନ

ମଧୁ ବାବୁଙ୍କର ଛାତ୍ର-ଜୀବନ କଥା ଆମ୍ଭେମାନେ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ଅସମ୍ମୁଖ୍ୟ ଆତ୍ମକବିତାରୁ ଜାଣିପାରିପାରୁ । ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିଲା ବେଳେ ଥରେ ସ୍କୁଲରୁ ବିତାଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ତାଙ୍କ ସ୍କୁଲରେ ଜଣେ ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ ପାସ ବଙ୍ଗାଳୀ ଯୁବକ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ସେ ଇଂରେଜି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟକୁ ଯେପରି ବୁଝାଇଲେ, ମଧୁସୂଦନ ତାହା ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ବାଳକ ମଧୁସୂଦନ ସାହସର ସହିତ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାଙ୍କର ନିଜ ଅର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ । ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ବାଳକର ଏହି ସତ୍ତା ସାହସକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ କଲା ଓ ଅବାଧ୍ୟତା ମନେ କରି ତାଙ୍କୁ ଏକାବେଳେ ସ୍କୁଲରୁ ବିତାଡ଼ିତ କଲେ । ବାଳକ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ବଜ୍ରପାତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ତା'ପରେ ସେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା ନ କରି ଉପରିସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ଜଣାଇ ପୁଣି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିଲେ । ଏହା ପରେ ସେ ଜୀବନରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ନୀତି-ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କଲେ । ତାହା ଏହି—“ମୁଁ ଜନ୍ମଗତ ସମ୍ମାନ ଓ ନିଜ ଦ୍ଵାରା ଅର୍ଜିତ ସମ୍ମାନର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଟିକିଲି ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଜୀବନର ଏହି ଆତ୍ମ-ଅର୍ଜିତ ସମ୍ମାନ ପାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ବୋଲି ଠିକ କଲି ।” ବାଳକ ମଧୁସୂଦନ ଷୋଳବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୮୭୯ ମସିହାରେ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷକତା

ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ କଲେଜ ନ ଥିଲା । କଲିକତାକୁ ଲୋକମାନେ ଜାହାଜରେ କିମ୍ବା ସଡ଼କରେ ଚାଲି ଚାଲି ଯାଉଥିଲେ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପିତା ମଧ୍ୟ ପୁଅକୁ ଏତେ ଦୂରଦେଶରେ ପଢ଼ାଇବାକୁ ସମର୍ଥନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ମଧୁସୂଦନ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରେ ଦୁଇବର୍ଷ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକତା କରିଥିଲେ । ସେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ (ଆର୍ଥ ଟିଚର) ଚୂଡ଼ାୟ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କବି ରାଧାନାଥ, ଔପନ୍ୟାସିକ ଫକୀରମୋହନ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀ ଥିଲେ । ସେଠାରୁ ସେ ଶିକ୍ଷକତା ଛାଡ଼ି କଲିକତା ପଢ଼ିବାକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

କଲିକତା-ଜୀବନ

କଲିକତାରେ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଜୀବନର ଅନ୍ୟ ଏକ ପୃଷ୍ଠା ଉନ୍ମୁଳିତ ହେଲା । ସେଠାରେ ସେ ନିଜ ଚେଷ୍ଟାରେ ବହୁ କଷ୍ଟରେ ଏଫ. ଏ. ପଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ସେ ଏକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ମିଶନରୀ ମାସିକ ଆଠଟଙ୍କା ସାହାଯ୍ୟ ପାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଅର୍ଥ କଲିକତାରେ ଜୀବନଯାପନ ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ନ ଥିଲା । ୧୮୭୮ ମସିହାରେ ସେ ଏଫ. ଏ. ପାଶ କରି ସାର୍ବ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ମଧୁସୂଦନ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ମହନୀୟ ଚରିତ୍ରରେ ଖୁବ୍ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ତଥାପି ଏହି ଧର୍ମାନ୍ତର ଗ୍ରହଣ ତାଙ୍କ ଜାତୀୟତା ପଥରେ କୌଣସି ବାଧା ଦେଇ ନ ଥିଲା । ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟର ସମ୍ବୃତ ପରୀକ୍ଷାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଉତ୍ତର ଲେଖିବାକୁ ଆହ୍ଵାନିତ କରି ସେ ସଫଳ ହୋଇଥିଲେ । ୧୮୭୯ ରେ ସେ ଏମ୍. ଏ. ପାଶ କରି ସେହିଠାରେ ରହି ଓକିଲାତ ପାଶ କରିଥିଲେ । ସେ 'ପ୍ରଥମେ ଗାଉଁନରତ

ସ୍କୁଲରେ ହେଉ ମାଷ୍ଟର ହୋଇଥିଲେ । ଏହିଠାରେ ଥିଲାବେଳେ ସାର
ଆଶୁତୋଷ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ହେଲେ । କଲିକତାରେ ସେ ଏକ
ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ବଙ୍ଗୀୟ ଶିକ୍ଷିତା କନ୍ୟା ସୌଦାମିନୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ।

୧୮୭୮ ରେ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ-ବିୟୋଗ ଘଟିଥିଲା । ତା ପରେ
ମଧୁବାରୁ ଆଉ ବିବାହ କରି ନ ଥିଲେ । ୧୮୮୦ ରେ ସେ କଲିକତା
ଓକିଲାତ ପ୍ରତି କଟକ ଆସିଥିଲେ ।

ଓକିଲାତି-ଜୀବନ

ସେତେବେଳେ କଟକରେ ଓଡ଼ିଆ ଓକିଲ ଆଦୌ ନ ଥିଲେ ।
ତେଣୁ ମଧୁ ବାବୁଙ୍କୁ ବ୍ୟବସାୟର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଖୁବ୍ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ
ପଡ଼ିଥିଲା । ୧୮୮୩-୧୮୯୦ ଯାଏ କଟକ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର
ସେ ଆଇନ-ଆଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ୧୮୮୭ ରେ ସେ କଲିକତା ହାଇକୋର୍ଟର
ଓକିଲ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହେଲେ । ତମେ କଟକରେ ତାଙ୍କର ପୁଷ୍ପାତ ଖୁବ୍
ବ୍ୟାପିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଓକିଲ ଭାବରେ ସେ (୧) ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କ ମକଦ୍ଦମା,
(୨) ମାନସିନ୍ଦ୍ର ପାଟଣା ଡକାୟତ, (୩) ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କ ମକଦ୍ଦମା
ପ୍ରଭୃତିରେ ଖୁବ୍ ନାମ କରିଥିଲେ । ଓକିଲ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଚର୍ଚ୍ଚବଚର୍ଚ୍ଚରେ
ଯଥେଷ୍ଟ ମୌଳିକତା ଥିଲା । ସେ ସର୍ବଦା ଆଇନର ସାଧାରଣ ନୀତି ଦିଗରୁ
ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଚର୍ଚ୍ଚା ହାସ୍ୟରସ ସଂଯୋଗରେ ଚିତ୍ତକର୍ଷକ
ହେଉଥିଲା । ୧୯୦୪ ମସିହାରେ ମଧୁସୂଦନ ସି. ଆଇ. ଇ. ପବ୍ ଲାଭ
କରିଥିଲେ ।

ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଆନ୍ଦୋଳନ

ମଧୁବାବୁଙ୍କ ଜୀବନରେ ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ଓ
ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଏକ ଶାସନାଧୀନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା । ମନୁଷ୍ୟଜୀବନର

ଦୁଇଟି ଧାର ଥାଏ । ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ, ଅନ୍ୟଟି ଜାତୀୟ । ଦେଶ ଓ ଜାତିର ବିକାଶ ପାଇଁ ଏହି ଜାତୀୟ-ଜୀବନ ଅତୀବ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ମଧୁବାବୁ ଉତ୍କଳକୁ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର କଲେବେଳେ ଦେଶରେ ଜାତୀୟ-ଜୀବନ ଆଦୌ ନ ଥିଲା କହିଲେ ଚଳେ । ୧୯୦୩ରେ ତତ୍ତ୍ୱ ମଧୁସୂଦନ ନିଜ ସ୍ୱପ୍ନ, ପ୍ରେରଣା ଓ ଆଦର୍ଶରେ ଏକ ଜାତୀୟ ସଂଜ୍ଞା-ପୀଠ ରଚନା କଲେ । ତାହା ଉତ୍କଳ-ସମ୍ମିଳନୀ । ୧୯୦୩ଠାରୁ ୧୯୧୮ ଯାଏ ମଧୁବାବୁଙ୍କ ଜୀବତାବଦ୍ଧରେ ଏହାର ନାନା ଅଧିବେଶନ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଚଳନାଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା :—

୧ । ପ୍ରାକୃତକ ଉତ୍କଳର ଏକୀକରଣ ।

୨ । ଦେଶୀୟ କୃଷି, ଶିଳ୍ପ ଓ ବାଣିଜ୍ୟର ଉନ୍ନତ ସାଧନ ।

୩ । ଦେଶରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସାର ।

ସମ୍ମିଳନୀ ଯେ ବେଶୀ କିଛି ସଙ୍ଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଶରେ କରି ପାରିଥିଲେ, ସେମିତି ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ସମ୍ମିଳନୀଦ୍ୱାରା ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଷ୍ଠ କଥା ଉତ୍କଳରେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ପାରିଥିଲା ।

୧ । ଉତ୍କଳରେ ଏକ ଜାତୀୟ-ଜୀବନ ଗଠିତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା ।

୨ । ଉତ୍କଳର ଛୁନ୍ନବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଂଶର ଏକୀକରଣ ହୋଇ ଆଜି ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ହୋଇ ପାରିଥିଲା ।

ମଧୁବାବୁ ସଦା ଜୀବନରେ ଆଉ କିଛି ନ କରି ଏତିକି କରାଆନ୍ତି, ତାହା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଜାତିର ‘ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ’ ହୋଇଆଆନ୍ତି !

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶିଳ୍ପୋନ୍ମତ

ମଧୁସୂଦନଙ୍କର କର୍ମମୟ ଜୀବନର ଉନ୍ନାଦନା ଓ ସ୍ୱପ୍ନ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ବକ୍ତୃତା ଓ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଯେପରି ବିକଶିତ ହେଉଥିଲା, ଶିଳ୍ପ-ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ସେହିପରି ପରିଷ୍କୃତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା ।

୧୮୯୭ର ଓଡ଼ିଶା ସୁସ୍ଥକଳା କାରଖାନା (Orissa Art Wares) ଏବଂ ୧୯୦୩ର ଉତ୍କଳ ଟ୍ୟାନେରୀ (Utkal Tannery) ଏହାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅରଟ ପ୍ରଚଳନ, ଲୁଣ, ଗୁଡ଼ଳ ବ୍ୟବସାୟ, ଦେଶୀ ଲୁଗା ବୁଣିବା ପ୍ରଭୃତି ଶିଳ୍ପ ଉନ୍ନତର ଆୟୋଜନ ହୋଇଥିଲା । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଆଜି ଯେଉଁ ସବୁ ଗଠନମୂଳକ କାମ ଲାଗି ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରମୁଖ ଦେଶର ମୁଖ୍ୟ ନେତା ଓ କର୍ମୀମାନେ ଚପ୍ପର, ମଧୁସୂଦନ ସେହି ଯୁଗରେ ତାହାର ସମସ୍ତ ସୁବିଧା କରୁଥିଲେ ।

ଉତ୍କଳ ଟ୍ୟାନେରୀ ଅନେକ ବର୍ଷ ଯାଏ ଏକ ଶିଳ୍ପ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାବରେ କଟକରେ ରହି ବିଦେଶରେ ଏପରିକି ସୁଦୂର ଇଉରୋପରେ ମଧ୍ୟ ପୁଖ୍ୟାତ ଅର୍ଜନ କରୁପାରୁଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ସୁସ୍ଥ କଳା କାରଖାନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କଳାଦ୍ରବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେହିଦିନ ସର୍ବତ୍ର ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇପାରୁଥିଲା ।

ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ମଧୁସୂଦନ

ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କର୍ମମୟ ଜୀବନର ନାନା ବିଭବ ଅଛି । ସେ ଜାତୀୟ ଶ୍ରମ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଜାତିର ପ୍ରତିନିଧିମୂଳକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସବୁରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସଦସ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ୧୮୯୫ଠାରୁ ୧୯୧୧ ଯାଏ ସେ ବଙ୍ଗ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାର ଅନେକ ଅରପାଇଁ ସଭ୍ୟ ମନୋନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ୧୯୧୧ଠାରୁ ୧୯୨୩ ଯାଏ ବିହାର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶର ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାର ସଦସ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୧୩ରେ ସେ ଇଂଲିଣ୍ଡର କାଉନ୍ସିଲର ସଭ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଦେଶ-ହୃଦୟର ପ୍ରସାର-ମାନଙ୍କରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ ‘ବଜେଟ ବକ୍ତୃତା’ରୁ ଗୋଟିଏ ପଡ଼ିବାର ଜନସ୍ପନ୍ଦ । ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାରେ ସେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ନିର୍ଭୀକ ବକ୍ତା ଥିଲେ । ସେ ସତ୍ୟପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ସେ ଦେଶର ସମ୍ମୁଖ

ପ୍ରାର୍ଥକୁ ଆଶେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଦେଶ ପାଇଁ ପ୍ରୟୋଜନ ପଡ଼ିଲେ
ସରକାରଙ୍କ ମତିକୁ ସେ ଡାକୁ ଭାବରେ ସମାଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ।

ମନ୍ତ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ

ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ଜୀବନର ଶେଷ ପରିଣତ ମନ୍ଦିରରେ ।
ସେତେବେଳେ ସେ ଯେଉଁ ସ୍ବାୟତ୍ତଶାସନ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ,
ତାହା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିଦିତ ଥିବ । ସେଥିପାଇଁ ଆଜିକାଲି ଜିଲ୍ଲାବୋର୍ଡ଼,
ଲୋକେଲ ବୋର୍ଡ଼ ଓ ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟିରେ ଅନେକ ସ୍ବାଧୀନତା ଦେଖାଯାଉ-
ଅଛି । ମଧୁସୂଦନ ୧୯୨୧ରେ ମନ୍ଦିର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାହା
ଭାରତର ଏକ ଜଟିଳ ସମୟ । କିନ୍ତୁ ମନ୍ତ୍ରୀ ହୋଇ ମଧୁସୂଦନ ବେଶୀ
ସମୟ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ୧୯୨୩ରେ ସେ ମନ୍ଦିରରୁ ଇସ୍ତଫା
ଦେଇ ଆସିଲେ ।

ମଧୁସୂଦନ ଭାବୁଥିଲେ ଯେ, ମନ୍ଦିର ଅବୈତନିକ ହେବା ଉଚିତ ।
ଅବୈତନିକ କର୍ମୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ଜଣେ ବେତନ-ଭୋଗୀ କର୍ମନେତା
ଏକ ଅସୁବିଧା କଥା । ବେତନ-ଭୋଗୀ ନେତା ଜାତିର ପ୍ରକୃତ ନେତା
ନୁହେଁ । ତାହାହେଲେ କର୍ମଗୁରୁ ଓ ନେତା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କ'ଣ ?
ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେ ଭାବୁଥିଲେ ଯେ, ଭାରତରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ତ୍ୟାଗ
ଆଦର୍ଶ ସମାଜରେ ଖୁବ୍ ପ୍ରଭାବ ପକାଏ । ସେଥିପାଇଁ କଂଗ୍ରେସର ତ୍ୟାଗୀ
ଗରମାନେ ଜାତି ପ୍ରାଣକୁ ଏତେ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରୁଅଛନ୍ତି । ସେହିପରି
ସ୍ବାୟତ୍ତ ଶାସନାଧୀନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଯଦି ତ୍ୟାଗ ନ କରେ, ତେବେ ଅନ୍ୟ
କର୍ମୀମାନେ ତ୍ୟାଗର ଆଦର୍ଶ ପାଇବେ କେଉଁଠୁ ? କିନ୍ତୁ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ
ପ୍ରସ୍ତାବ ସରକାର ଗ୍ରହଣ ନ କରିବାରୁ ୧୯୨୩ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ଚାଟରଣରେ
ସେ ସ୍ବଇଚ୍ଛାରେ ମନ୍ଦିରରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଲେ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାଧାରଣ କାର୍ଯ୍ୟ

ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ଉତ୍କଳର ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀବ୍ୟାପୀ ସାଧାରଣ ଜୀବନ; ତେଣୁ ସେ ଜୀବନରେ ଏକ ହଜାର ଏବଂ ଏକ କାମରେ ହାତ ଦେଇଥିଲେ । ମଧୁବାବୁ ଉତ୍କଳର ସମସ୍ୟା ପାଇଁ ମେଣ୍ଟା ପ୍ରଭୃତିରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା ପାଇଁ ଦୁଇ ଥର ବିଲ୍‌ଟ ଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉତ୍କଳରେ କଟକ ରେଭେନ୍‌ସା ଗାର୍ଲସ୍ ସ୍କୁଲ ବସିଥିଲା । ସେ ୧୯୨୮ ରେ ନିଖିଲ ଭାରତୀୟ ଶ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନ ସଭାର ସଭାପତି ହୋଇଥିଲେ । ସେ ୧୯୦୭ ମସିହାରେ ଉତ୍କଳର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ବେଳେ ଦେଶ ପାଇଁ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଯୋଗେ ସମ୍ବଲପୁରରେ ‘ହିନ୍ଦି’ ସଜ୍ଜାସା ନ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ହେଲା ଏବଂ ପରେ ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଉତ୍କଳର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇପାରିଲା । ତାଙ୍କର ଆନ୍ଦୋଳନ ଫଳରୁ ନୂତନ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ହୋଇଅଛି । ସେ ଜୀବନରେ ଅସଂଖ୍ୟ ସଭା ସମିତିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିବେ, ବକ୍ତୃତା ଦେଇଥିବେ—ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଅଣ ଅଛି ?

ସାମ୍ବାଦିକ ମଧୁସୂଦନ

ମଧୁବାବୁ କେବଳ ବକ୍ତା, ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ନ ଥିଲେ; ସେ ମଧ୍ୟ ‘ଓଡ଼ିଆ’ (The Oriya) ନାମକ ଏକ ଇଂରେଜି ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ । ପତ୍ରିକାଟି ୧୯୧୨ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ପତ୍ରିକା କେତେ ବର୍ଷ ଯାଏ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ କେବଳ ବର୍ଷକ ପାଇଁ ଏହାର ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଏଥିରେ ସେ ଅନେକ ସୁଚିନ୍ତା-ପୂର୍ଣ୍ଣ ‘ଅଗ୍ରଲେଖ’ ଓ ଟୀକାଟିପ୍ପଣୀ ଲେଖିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କର ଗଭୀର ଜ୍ଞାନର ନିଦର୍ଶନ ଦିଏ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପୁରୁଣା Star of Utkalରେ ସେ ସାମୟିକ ଲେଖାମାନ ଲେଖୁଥିଲେ ।

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଓ ନୀତି

ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଯେପରି ବିରାଟ, ସେହିପରି ମୌଳିକ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ନାନା ବିଭାବ ଅଛି । ଦେଶନେତା, ଶିକ୍ଷା-ପ୍ରେମିକ, ଜାତୀୟ ବୀର, ଶିଳ୍ପସଙ୍ଗଠନ କର୍ତ୍ତା, ସୁବକ୍ତା, ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ, ଓକିଲଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସାଧାରଣ ସାମାଜିକ ମନୁଷ୍ୟ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ନାନା ଭାବରେ ନାନା କର୍ମରେ ବିସ୍ତାରିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସମସ୍ତର ସବିଶେଷ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଏଠାରେ ଅବକାଶ ନାହିଁ । ସେ ନବ-ଉତ୍କଳର ଭାଗ୍ୟ ବିଧାତା ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ । ନବ-ଉତ୍କଳର ଶିଳ୍ପ ସଙ୍ଗଠନ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଆୟ ବ୍ୟୟିତ ହେଉଥିଲା । ମଧୁସୂଦନ ଜୀବନରେ ଯେଉଁ ଅଜସ୍ର ଟଙ୍କା ଭେଜଗାର କରୁଥିଲେ, ତାହା ସମସ୍ତ ଦେଶ ପାଇଁ ଅକାତରରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଉଥିଲା । ଶେଷରେ ସେ ଫକୀର ହୋଇ ମରୁଥିଲେ । ସ୍ବଦେଶ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ ଚିନ୍ତା ଥିଲା । ଜନ୍ମଭୂମିକୁ ସେ ନିଜର ମାଆଠାରୁ ଆହୁରି ବେଶୀ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ।

ବକ୍ତା ଭାବରେ ଉତ୍କଳରେ ତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ସର୍ବାଶ୍ରେଷ୍ଠ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ବକ୍ତୃତା ସବୁଦିନ ହୋଇ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ଇଂରେଜ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଉଭୟ ବକ୍ତୃତାରେ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଭାଷା ଓ ଭାବ ଅତି ପରିମାର୍ଜିତ ଓ ପ୍ରାଣସମ୍ପନ୍ନ ଥିଲା । ବକ୍ତା ଭାବରେ ସେ ଶ୍ରୋତୃବର୍ଗଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଉନ୍ମାଦନା ଆଣି ପାରୁଥିଲେ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଭଳି ତାଙ୍କ ବକ୍ତୃତାରେ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ମୌଳିକତା ଫୁଟି ଉଠିପାରିଅଛି । ବିଶେଷତଃ ସେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ବକ୍ତୃତା ସାହିତ୍ୟ ଗଢ଼ିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ମଧୁବାବୁ ନିଜେ ଜଣେ ବଡ଼ ସାହିତ୍ୟ-ଗ୍ରାହକ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା, ଇଂରେଜ ସାହିତ୍ୟ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-ଗ୍ରାହକତାର ବିଳାସ-ସେବ ଥିଲା ।

ନିଜେ ରାଜନୀତିକ ଓ ଆଇନଗତ ଜୀବନ କଟାଉଥିବାରୁ ତାଙ୍କ-
ଠାରୁ ବେଶୀ କିଛି ସାହଚ୍ୟ ଆଶା କରାଯାଏ ନାହିଁ । ତଥାପି ସେ ସେଭଳି
କେତୋଟି ଜାତୀୟ ପଦ୍ୟ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ତାହାଙ୍କୁ ଅମର
କରି ରଖିବ । ତାହାଙ୍କ “ଜାତୀୟ ଗୀତ” ର ଅନେକ ଶ୍ଳୋକ ଆଜି ଉତ୍କଳ-
ବାସୀଙ୍କର କଣ୍ଠସ୍ଥ ହୋଇ ସାରିଅଛି । ମଧୁବାବୁଙ୍କ ସକଳ ପଦ୍ୟ ଜାତୀୟ
ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ।

“ଜାତି ପ୍ରେମ-ବନ୍ଧି ପ୍ରଜଳିତ କର
ସ୍ୱାର୍ଥକୁ ଦଥ ଆହୁତ,
ସ୍ୱାର୍ଥ-ମେଧ ସଜ୍ଜ ଗୁରୁଆଡ଼େ ନାଚ
ଛୁତିକୁ ମିଶାଇ ଛୁତି ।”

‘ଜଣାଣ’, ‘ଉତ୍କଳ-ସନ୍ତାନ’, ‘ଜନନୀର ଭକ୍ତି’, ‘ସନ୍ତାନର ଭକ୍ତି’,
‘ସମ୍ମିଳିତା’ ଓ ‘ଜାତିର ଇତିହାସ’ ପ୍ରଭୃତି ପଦ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି କେବେ
ଭୁଲିବ ନାହିଁ ।

ମଧୁସୂଦନ ଏକ ଅସାଧାରଣ ପୁରୁଷ । ତାଙ୍କର ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ଜ୍ଞାନ
ସାଥେ ଥିଲା । ଜାତୀୟ ସମ୍ମାନ ବଢ଼ାଇବା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ କର୍ମ
ଥିଲା । ସମ୍ମାନ ସଂପର୍କରେ ସେ କହୁଥିଲେ, “ଆଲୋ ସଖି, ଆପଣା ମହତ
ଆପେ ରଖି ।” ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଜୀବନରେହିଁ ଉତ୍କଳ ଜାତୀୟ-ଜୀବନର
ମୂଳପତ୍ର ।

ମଧୁବାବୁ ଜଣେ ସୁକଥକ । ତାଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଏପରି ଚିତ୍ତକର୍ଷକ ହୁଏ ଯେ,
ଶ୍ରୋତା ତାହା ଶୁଣି ଆସି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ତାଙ୍କ ସହକର୍ମୀ, ସହଚର
ଓ ଅନୁଚରମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କ ଉନ୍ନତ ପାଇଁ ଉତ୍ସାହ
କରୁଥିଲେ । ସେ ନିଜେ ଗୁରୁଭକ୍ତ ଥିଲେ, ପିତା ମାତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଭକ୍ତି
କରୁଥିଲେ । ନିଜେ ମିତାହାସୀ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟକୁ ଭୁଲି ଶେଜନ
ଦେବାକୁ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ଯୁବକ ବେଳେ ଶାଶ୍ୱତ ବ୍ୟାୟାମ ପ୍ରକୃତ

କରୁଥିଲେ, କ୍ଷୀଡ଼ା କୌତୁକରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ । ଉଦ୍ୟାନ କର୍ମ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଖିଆଲ ଥିଲା । ନିଜ ଜାତିକୁ ସେ ବଡ଼ ସମ୍ମାନଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଜାତିର ଅନ୍ତତ ଇତିହାସ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣକୁ ଉଦ୍ବୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲା । ସେ ଜଣେ ମାରବ ସାହଚ୍ୟ-ରସିକ ଥିଲେ । ସେ ବଡ଼ ଦୟାଶୀଳ, ଗୁଣଜ୍ଞ, ଚର୍ଚ୍ଚପ୍ରିୟ ଓ ବିଚକ୍ଷଣ ପ୍ରତିଭାବଳ ପୁରୁଷ ଥିଲେ । ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜକୁ ସେ ଗଭୀର ଭାବରେ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ସେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜ୍ଜନ କରୁଥିଲେ ।

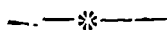
ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ନେତୃତ୍ବ ଓ ମାତିକୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ଅନେକେ ତାଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ମାତିକୁ ସ୍ତୁତ, ପ୍ରାଦେଶିକତା ବା ସ୍ବଦେଶିକତା (Narrow Provincialism) ବୋଲି କହନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ଚିନ୍ତାଧାରା ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ, ସେ କେବେ ସ୍ତୁତ ପ୍ରାଦେଶିକତା ଗଣ୍ଡିରେ ଆବଦ୍ଧ ରହୁବାକୁ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳରେ ଏମିତି ଏକ ଶୋଚନୀୟ ଅବସ୍ଥା ପହଞ୍ଚିଥିଲା, ଯେଉଁଥିରେ ଉତ୍କଳ ପାଇଁ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଥିଲା । ଭାରତୀୟ ଗୁଣ-ସ୍ବପ୍ନରୁ ପ୍ରଦେଶ ଓ ପ୍ରାଦେଶିକତା କେବେ ଲୋପ ପାଇବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ମାତିକୁ ଆଲୋକପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରାଦେଶିକତା (Enlightened Provincialism) କୁହାଯାଇପାରେ । ନିଖିଲ ଭାରତ ଆମର ଆମର କହି ଶୂନ୍ୟ ଚକ୍ରାର କରିବା ଅପେକ୍ଷା ସେ ଉତ୍କଳ ପାଇଁ ମାରବ ସାଧନାକୁ ବେଶୀ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେ ଭଲ ଭାବରେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ଉତ୍କଳର ଉନ୍ନତି ଦ୍ବାରା ଭାରତର ଉନ୍ନତି ହେବ ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସ୍ବଜନନିକ ଚିନ୍ତା-ସୂଚକରେ ସେ ବିକାଶବାଦୀ ଥିଲେ । ଭାରତରେ ବିପ୍ଳବ ଦ୍ବାରା ସ୍ବାଧୀନତା ଆସିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ତାଙ୍କୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ନ ଥିଲା । ଜାତୀୟ ସ୍ବଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ସେହି ଯୁଗରୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ବଡ଼ ଧରଣର ସ୍ବପ୍ନଚିତ୍ (Dreamer) ଥିଲେ । ମଧୁବାବୁ ସେହି ଅଘାତ ଅନ୍ଧାର ଯୁଗରେ ଏକ ସମୁଦ୍ବଳ ଆଲୋକ-ବର୍ତ୍ତିକା ।

ସେ ଜାତିର ସକଳ ସ୍ତରର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରାଣକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରୁଥିଲେ । ମଧୁବାବୁଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ, କର୍ମ-ତତ୍ପରତା, ବୁଦ୍ଧି-ବିଚକ୍ଷଣତା, ବାଗ୍ମିତା ଗୁରୁତ୍ବ ଓ ଅସାଧାରଣ ମାନସିକ ଶକ୍ତି ଉତ୍କଳ କାହିଁକି ଭାବେର ଗର୍ବ-ସାମ୍ରାଜି ଅଟେ ।

ଶେଷ ଜୀବନ

ମଧୁବାବୁଙ୍କର ଶେଷ ଜୀବନ ଯନ୍ତ୍ରଣାମୟ । ଉତ୍କଳ ଟ୍ୟାନେର ରାଜିଗଲା । ୧୯୨୧ ପରେ ଉତ୍କଳରେ ଅସହଯୋଗ ଓ କଂଗ୍ରେସ ନୀତି ପ୍ରଚଳନ ହେଲା । ଏହା ତାହାଙ୍କର ରାଜନୀତିକ ମୃତ୍ୟୁ ଅଟିଥିଲା । ସେ ନିଜେ ଦାଣ୍ଡର ଭିକାରୀ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ଓ କୋଠା ପ୍ରକୃତ ନିଲମ ହୋଇଗଲା । ତଥାପି ସେ କର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ମରବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାହାର ଆଶ୍ରା ନେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ କୁଳବୃଦ୍ଧ ଥିଲେ । ରାଜନୀତିକ ବିରୁଦ୍ଧ ମତ ଭୁଲିଯାଇ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ସୁସମ୍ମାନ ଦେଖାଉଥିଲେ । ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ-ଦୁର୍ବଳତା ତାଙ୍କୁ ଆଉ ବେଶୀ ଦିନ ସଫାରରେ ରଖାଇ ଦେଲା ନାହିଁ । ସେ ୧୯୩୪ ମସିହା ଫେବୃଆରୀ ୪ତାରିଖ ରାତି ଘ ୧।୨୦ ମିନିଟରେ ୮୭ ବର୍ଷ ୯ ମାସ ୮ ଦିନରେ ଜୀବନ-ଲଜ୍ଜା ସାଜିକଲେ; ତଥାପି କାଳ-କବଳରେ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରତିଭା, ସାଧନା, କର୍ମ ନ ମରି ବଞ୍ଚିଥିବୁ ଓ ବଞ୍ଚି ରହିବ । ଏହିଠାରେ ମନୁଷ୍ୟ ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ ଓ ‘କାଳଜୟୀ’ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଚିଶାଳ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ଏହାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ମାରକ ସିନା !

ଦାନବନ୍ଧୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ

ସାର ପୂଜା ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଙ୍ଗ । ଯେଉଁ ଜାତି ଯେପରି ଭାବରେ ଜାତୀୟ ସାରଙ୍କ ପୂଜା କରେ, ତହିଁରୁ ସେହିପରି ଭାବରେ ଜାତିର ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଉତ୍କର୍ଷତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଭୁବନ ତଥା ଭାରତରେ ସାରପୂଜା ତ ଧର୍ମ-ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗ । ସାର-ଚରିତ୍ର ପାଠ ଏକ ପୁଣ୍ୟ କର୍ମ । ତେବେ ଧର୍ମ ସହିତ ସାର-ପୂଜାର ସମ୍ପର୍କ କ୍ଷମେ ଭାରତରେ ଏକ ମଜା ଫଳ ଜାତ କରାଇଥିଲା । ସାରପୂଜା କେବଳ ପ୍ରତିମା-ପୂଜାରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସାର-ପୂଜା ଭାବର ପୂଜା । ଜାତୀୟ ସାରଗଣଙ୍କ ଭାବଧାରା, ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ପରିଚାଳିତକା କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ତଥା ଜାତୀୟ ଜୀବନକୁ ସେହି ଆଦର୍ଶରେ ଗଠନ କରିବା ମାନବର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ; ତେଣୁ ଜାତୀୟ ସାରଙ୍କ ଜୀବନ-ଚରିତ୍ର ସ୍ମରଣ ରଖିବା ଅନୁମାନଙ୍କର ବିଧେୟ ।

ଦାନବନ୍ଧୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ପରିଚୟ କିପରି ଦେବୁ ? କବିଭାବରେ, ଶିକ୍ଷା-ପ୍ରେମିକ ହସାବରେ, ସେବକ, ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ବା ଦେଶବନ୍ଧୁ ଭାବରେ ବା ସାମ୍ବାଦକ, ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ, ବାଣୀ ଭାବରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଦିଗରୁ ଅଲୋଚନା କଲେ ମଧ୍ୟ ଜଣାଯିବ ଯେ, ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳର ଜାତୀୟ ସାରଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଏକ ଅସାଧାରଣ ଚେତସ୍ବୀ, ତ୍ୟାଗୀ ସାର । ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଯୋଡ଼ିଏ କଥାର ମଧୁର ମିଳନ ହୋଇଥିଲା । ତାହା ହେଉଛି, ଦେଶସେବା ସହିତ ପ୍ରାଣର ସମ୍ମିଳନ ଅର୍ଥାତ ସେବା ସହିତ ପ୍ରେମର ମିଳନ । ତାହାହିଁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁମାନଙ୍କ ଦୃଢ଼ସ୍ବର ନିକଟତମ ପ୍ରଦେଶକୁ ଟାଣି ଆଣି ପାରିଥିଲା ।

ଆନନ୍ଦକୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ

ଉତ୍କଳ ଧାଧାରଣ ସେତରୁ ଯେତେବେଳେ ଜନନେତା ମନସ୍ତୀ ମଧୁସୂଦନ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ, ସେତକ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍କଳ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ପୁରୋଧା ରୂପରେ ଦାନବନ୍ଧୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଜାତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ମାନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ମହାପ୍ରାଣ ଗୋପବନ୍ଧୁ ୧୮୭୭ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ତା ୯ ରିଖରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ସତ୍ୟବାଦୀ ଥାନା ଅନ୍ତର୍ଗତ ପୁଅଣ୍ଡୋ ନାମକ ଏକ କ୍ଷତ୍ର ପଞ୍ଚାୟତରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଗ୍ରାମଟିର ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଭୂଗର୍ଭ ନଦୀ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଦେବଦାସ ଦାଶ; ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ଦେବଦାସ ଜୀବନରେ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଗୁରୁ ଥର ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ତାଙ୍କ ତୃତୀୟ ପତ୍ନୀଙ୍କ ପୁତ୍ର । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମାତାଙ୍କ ନାମ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟୀ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟୀ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ କରିଥିଲେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ପୁତ୍ରର ଭବିଷ୍ୟତ ଯଶଃ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ପୃଥିବୀରେ ବେଶୀ ଦିନ ରହ ପାର ନ ଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଜନ୍ମ ହେବାର ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ତାଙ୍କର ମାତା ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଥିଲେ ।

ଶୈଶବ

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଶୈଶବ ଗ୍ରାମ ଗୁଡ଼ଶାଳୀରେ କଟିଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଆଉ ଗୋଟିଏ ବୈମାତୃଳ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭାତା ଥିଲେ । ଉଭୟେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ-ଅବଧାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ । ଏହିପରି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଜୀବନର ଆଠ ନଅ ବର୍ଷ କଟିଯାଇଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ ବଡ଼ ମନୋଯୋଗୀ ଗୁହ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲା । ପିଲାଦିନୁ ତାଙ୍କର ଭଗବତ ବୋଲିବାର ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ପଦ୍ୟ ଲେଖିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜଣାପଡ଼ିଥିଲା । ଭଗବତ ପଦରେ ପଦ ପକାଇ ସେ ବେଳେ ବେଳେ ପଦ୍ୟ ଲେଖୁଥିଲେ । ଭଗବତର

ଅନେକ ପଦ ମଧ୍ୟ ପଢ଼ି ପଢ଼ି ମନେ ରଖି ପାରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଅତି ଶିକ୍ଷାବର ଉତ୍ତରର ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ପିତା ସେକାଳର ମୁକ୍ତାର ଥିଲେ । ନବ ପ୍ରଚଳିତ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲା; ତେଣୁ ପୁତ୍ରକୁ ସେହି ଶିକ୍ଷାରେ ଶିକ୍ଷିତ କରିବା ପାଇଁ ଦୈନିକ ଦାଣ୍ଡେ କିଛି ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରି ତହିଁରେ ତାଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଗୋପବନ୍ଧୁ କିଛି ଗ୍ରାମର ପାଠ୍ୟ ମାଧ୍ୟମ ଦ୍ଵାରା ଗୁଡ଼ାଦେଇ ପୁରରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଉତ୍କଳର ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଶୁଣି ହେଲେ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଶୁଭବିବାହ ସମ୍ପାଦନ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଦ୍ରାଘିନୀ ସମାଜରେ ବାଲ୍ୟବିବାହ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାରୁ ଓ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମାତୃବିୟୋଗ ହୋଇଥିବାରୁ ପିତା ଅତିଶୟ ସ୍ନେହବଶତଃ ପୁତ୍ରକୁ ବାରବର୍ଷ ବୟସରେ ବିବାହ କେଇଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ବାଙ୍କୁରୁବା ଗ୍ରାମର ଶ୍ରୀମତୀ ମୋତି ଦେବୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ମଧ୍ୟଉତ୍କଳର ଅଧ୍ୟୟନ କରିବେଳେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ ଏବଂ ଅନେକ ପଦ୍ୟ କିଛି ରଚନା କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଗୁଡ଼ା-ସଭାମାନଙ୍କରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଇ ପାରୁଥିଲେ । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଗୋପବନ୍ଧୁ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ଜାମ ଲେଖାଇଥିଲେ ଏବଂ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ୪ର୍ଥ ଋଣଶିରେ ପଢ଼ିଲା ବେଳେ ଷୋହଲ ବର୍ଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଥିଲା । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ପିତୃ ବିୟୋଗ ଘଟିଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ ପୁରୀରେ ଜୀବନଯାପନ କାଳରେ ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ମୁକ୍ତାର ଉତ୍ତରଦ୍ରାଘିନୀଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଥିଲେ । ପ୍ରକାଶନୁସାରେ

ମୁକ୍ତାର ବାବୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନ ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ଗଢ଼ିଥିଲେ ; ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଜାତମୟ ଆଦର୍ଶ ଜୀବନ ଘାସନ ଚରାବାକୁ ଉତ୍ସାହ ଦେଇଥିଲେ । ମୁକ୍ତାର ଘରେ ଜଣେ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଥିଲେ । ସେବା, ଦୟା ଓ ସ୍ୱଦେଶ-ପ୍ରେମିକତା ମୁକ୍ତାବଳର ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣ ଥିଲା । ତେଣୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଶୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ସେହିସବୁ ଗୁଣର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧଜୀବନ ଉପରେ ମୁକ୍ତାଙ୍କ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଖୁବ୍ ପଡ଼ିଥିଲା ।

କୈଶୋର ଓ ଯୌବନ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଅଃ ୧୮୯୯ ମସିହାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷା ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ ରେଭେନ୍ସା ବିଦ୍ୟାପୀଠରେ ନାମ ଲେଖାଇଥିଲେ । ଶୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଦେଶର ନାନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାପୃତ ଥିଲେ । ଅନେକ ସମୟରେ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଏକ ସମ୍ମିଳନୀ ଗଢ଼ି ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନ ପାଇଁ କେତେ ପରିକଳ୍ପନା କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଗରବ ଶୁଦ୍ଧମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପାର୍ଟି ଗଢ଼ିଥିଲେ । ୧୯୦୨ ମସିହାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଏଠା ଏ ପାର୍ଟି କଲେ । ୧୯୦୫ ମସିହାରେ ବି ଏ ପାର୍ଟିରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ନାମ ଯେବାକାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାପୃତ ଥାଇ ଗୋପବନ୍ଧୁ ୧୯୦୪ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମେ ବି ଏ ପାର୍ଟିରେ ଅନୁତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଧୈର୍ଯ୍ୟ କ ହରାଇ ସେ ପୁଣି ଅରେ ପାର୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ବିଦ୍ୟାପୀଠ ଜୀବନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସେବା କାର୍ଯ୍ୟର ସୁବିଧା ହୋଇଥିଲା । ଦୁଃଖୀର ଅନୁକମ୍ପା ଦୂର କରିବା, ଦରିଦ୍ର ଶ୍ରେଣୀକୁ ଔଷଧ ବିତରଣ କରିବା ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଦେଶସେବକର କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ଅବସର ସମୟରେ ବ୍ୟାପୃତ ରହୁଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚା ମଧ୍ୟ ବନ୍ଧୁ ନ ଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ

ବିଶେଷତଃ ପଦ୍ୟ ବେଶୀ ଲେଖୁଥିଲେ ଏବଂ ‘ଅବକାଶ-ଚିନ୍ତା’ ନାମକ ଏକ ସ୍ତୁତ୍ର ପଦ୍ୟପୁସ୍ତିକା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତା’ ପରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସ୍ବାଧୀନ ଭାବରେ ଜାତିକା ନିର୍ବାହ କରିବେ ବୋଲି ଓକାଲତି ପଢ଼ିବା ପାଇଁ କଲିକତା ଚାଲିଗଲେ । ୨୯ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ଓକାଲତି ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଯେଉଁ ଦିନ କଲିକତାରୁ ତାଙ୍କ ଓକାଲତି ପରୀକ୍ଷାର ସୁଫଳ ସମ୍ବାଦ ପାଇଲେ, ସେହି ଦିନ ଗ୍ରାମରୁ ତାଙ୍କର ପତ୍ନୀ-ବିୟୋଗ ବାତ୍ତା ପାଇଥିଲେ ।

ବର୍ମମୟ ଜୀବନ

ଦାନବରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦେଶସେବା, ଜାତିସେବା ପାଇଁ ଶୁଦ୍ଧଜୀବନରୁ ନିଜକୁ ଓ ନିଜର ସହକର୍ମୀ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ଗଢ଼ୁଥିଲେ । ଶୁଦ୍ଧ ଜୀବନରେ ସାମୟିକ ସେବାରେ ତାଙ୍କର ଅବସର ଅତିବାହିତ ହେଉଥିଲା । ସେ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୯୦୭ ମସିହାରେ ଉତ୍କଳ-ଯୁବକ-କେନ୍ଦ୍ରସଭା ସ୍ଥାପନ କଲେ । ସେହି ସମୟରେ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଖରସୁଆଁ ବନ୍ୟା ଯୋଗୁଁ ଯାଜପୁର ଓ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ବନ୍ୟା-ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ଢଳେ କାମ କରିଥିଲେ । ଓକାଲତି ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ କେତେକ ଯୁବକଙ୍କ ସହ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ବେଶରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ମଫସଲମାନଙ୍କରେ ଆଗରୁ ବୁଲି ପଲ୍ଲୀମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଜାଣି ରଖିଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ କଟକରେ ଯେଉଁ ଶୁଦ୍ଧସଭା ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, ତାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ଥିଲା ଏବଂ ଅନେକ କାଳଯାଏ ଏହା ଶୁଦ୍ଧମାନଙ୍କର ସଙ୍ଗଠନମୂଳକ ସଭ୍ୟ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ଖରସୁଆଁ ବନ୍ୟା ବିପ୍ଳାବରେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲେ । ୧୯୩୮ ମସିହାରେ ପୁରୀରେ ବସିଥିବା ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀରେ ସେ ଏହି ବନ୍ୟାପ୍ରପୀଡ଼ିତ ଅଞ୍ଚଳର ଦୁର୍ଗତି ଉତ୍କଳର ଜନ-

ସାଧାରଣ ଓ ସରକାରଙ୍କ ଅବଗତ ନିମନ୍ତେ ଜଣାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସେହି ସମ୍ମିଳନୀର ବକ୍ତୃତା ବଡ଼ ପ୍ରାଣହୀନୀ ।

ସେ ପ୍ରଥମେ କିଛି ସମୟ ଲୁଗି ମାଲଗିରିରେ ନବପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ସେଠାରୁ ସେ ବିଦ୍ୟାୟ ନେଇ ପୁରୀରେ ଓକାଲତି ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟରେ ରାଜାଙ୍କ ତରଫରୁ ଯେଉଁ ଓକଲ ରହିଛି, ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ହେଲା । ଜନନେତା ମଧୁସୂଦନ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନିକଟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ନାମ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ତହିଁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ରାଜ-ଓକଲ ହେଲେ । ସେଠାରେ ସେ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ବଡ଼ ପ୍ରୀତିହୀନ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଅନାଥାଶ୍ରମ, ଷ୍ଟେଟ କାଉନ୍ସିଲ୍ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଜନହୃଦକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ସେ ରାଜାଙ୍କୁ ସୁପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୧୨ ମସିହାରେ ସେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପୁରୀରେ ପୁଣି ଓକାଲତି ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଓକାଲତି କରିବା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ସେବା ବନ୍ଦ ହୋଇ ନ ଥିଲା ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ବିହାର

ଏହିପରି ସମୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦେଶ ପାଇଁ କିଛି ଫରଣୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି ବ୍ୟାକୁଳ ହେଲେ । ଉତ୍କଳର ନାନା ସମସ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷା ସମସ୍ୟାର ଗୁରୁତ୍ବ ସେ ଉପଲବ୍ଧ କଲେ । ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ପୁରବେଷ୍ଟନା ଓ ସୁଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ବିନା କୌଣସି ଜାତୀୟ ଜୀବନ ଚଳିନି ହୋଇ ନ ପାରେ । ସେଥିପାଇଁ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାଚ୍ଛେଦ ଅଳ୍ପମାତ୍ର ସୁବିଧା ଦେଉଥିଲା । ତେଣୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଏକ ନୂଆ ଧରଣର ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷାବିହାର ସ୍ଥାପନ କରିବେ ବୋଲି ସତ୍ୟବାଦୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ରରୁପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ୧୯୦୯ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୨ ତାରିଖରେ

କେବଳ ୧୧ଟି ପିଲାଙ୍କୁ ନେଇ ସତ୍ୟବାଦୀରେ ଗୋଟିଏ ମଧ୍ୟ-
ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରାପ୍ତି ହେଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ୧୯୧୨ ମସିହାରେ ପଣ୍ଡିତ
ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକତାରେ ପ୍ରଥମେ ଉଚ୍ଚଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ
ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ ବିଦ୍ୟାଳୟର ସମ୍ପାଦକ ଭାବରେ ସମସ୍ତ
ପ୍ରେରଣା ଓ ଉତ୍ସାହ ଦେଇଥିଲେ । ଅବିରତ ଭାବରେ ବିଦ୍ୟାଳୟର
ଉନ୍ନତି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏଥିରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷତା ଥିଲା ଯେ,
ଛାତ୍ରମାନେ ସର୍ବଦା ମୁକ୍ତ ଆକାଶ ତଳେ ଛୁରୁଅନା କୁଞ୍ଜରେ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ
କରୁଥିଲେ । କେବଳ ବର୍ଷା ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍କୁଲ ଗୃହରେ ଶିକ୍ଷା
ଦିଆଯାଉଥିଲା । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଅନେକ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ
ତ୍ୟାଗୀ ଯୁବକ ଅଳ୍ପ ବେତନ ନେଇ ଶିକ୍ଷକ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ଗ୍ରହଣ
କରିଥିଲେ । ସେବା ସମୟରେ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ତେଣୁ ସାଧାରଣ
ବିଦ୍ୟାଳୟର ନୀତିସଙ୍ଗୀ ଏଠାରେ ପରିଦୃଶ୍ୟ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଏହା ମଧ୍ୟ
ବିଶ୍ୱଭାରତୀ (University) ଦ୍ୱାରା ମଞ୍ଜୁର ପାଇଥିଲା । ସତ୍ୟବାଦୀ
ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ଭାବରେ ଉତ୍କଳ କାହିଁକି ଭାରତର ନାନା ସ୍ଥାନର
ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । ସୁଦୂର ପୁନା ଓ କଲିକତାର ଅନେକ
ପଦ୍ଧତିରେ ଏହି ଅଭିନବ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରଶଂସା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।
ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ଅଶ୍ୱମ-ଜୀବନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖାଯାଇ ଏବଂ ଆଧୁନିକ
ୟୁଗୋପଯୋଗୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନଟି ଗଠିତ
ହୋଇଥିଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟର ମଧ୍ୟ ଏକ ବଡ଼ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଥିଲା । ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର
ସର୍ବସ୍ୱ କଲ୍ୟାଣ ଓ ଉନ୍ନତି ସାଧନ ଅନୁଷ୍ଠାନଟିର ବିଶେଷତା ଥିଲା ।
୧୯୨୦ ପରେ ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ଜାତୀୟ ବିଦ୍ୟାଳୟ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ପରେ
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଭର୍ତ୍ତିହୋଇଥିଲା ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶସ୍ନାତକର କାର୍ଯ୍ୟ

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ନାନା କର୍ମ କରିବା ପାଇଁ ଉନ୍ମାଦନା
ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ପୁରୀରେ ଓକାଲତି କରୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ନାନା ଦେଶ-

ହତକର କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିୟୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେ ‘ସତ୍ୟବାଦୀ’ ନାମକ ଗୋଟିଏ ସାହିତ୍ୟ-ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ତହିଁରେ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ ।

୧୯୧୭ ମସିହାରେ ସେ ମୁଁ ନିସିପାଲିଟି ତରଫରୁ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତିନିଧି ହୋଇ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାରେ ଦେଶ-ମିଶ୍ରଣ ଓ ବନ୍ୟାର ପ୍ରତିକାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାଣପଣ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ବିଶେଷତଃ ସିଂହଭୂମିରେ ଓଡ଼ିଆ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଇବା ଲାଗି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରଧରପୁରରେ ଗୋଟିଏ ଉଚ୍ଚଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରି ତହିଁର ସମ୍ପାଦକ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୧୮ ମସିହାରେ ସେ ଉତ୍କଳ-ସମ୍ମିଳନୀର କଟକ ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତି ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ଓଡ଼ିଆ-ଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଏକତ୍ର କରିବା ଲାଗି ଏକ ସୁନ୍ଦର ଅଭିଭାଷଣ ପାଠ କରିଥିଲେ । ସେ କହିଥିଲେ, “ଉତ୍କଳ ଭୂମି ସମ୍ପାଦିତ ଭୂମି ନୁହେଁ । ଓଡ଼ିଶାର ନଦୀ ମହାନଦୀ, ସମୁଦ୍ର ମହୋଦଧି, ଗିରି ମହେନ୍ଦ୍ର, ବୃକ୍ଷ କଳ୍ପବିଟ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ନାଥ ଜଗନ୍ନାଥ, ଓଡ଼ିଶାର ଶୁଣାନ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର । ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଣ ଯେ ମହାଭାବ କଳ୍ପନା କରିଅଛି, ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ତାହାହିଁ ଦେଖିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଅଛି ।”

ଗୋପବନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ଉତ୍କଳରେ ଲବଣ ଆମଦାନୀ ଏକ ଲାଭଜନକ ବ୍ୟବସାୟ; ତେଣୁ ତାହାର ପୁନଃ ପ୍ରଚଳନ ଲାଗି ସରକାରଙ୍କ ନିକଟରେ ଅନେକ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାର ସତ୍ୟ ଥିବାବେଳେ ଉତ୍କଳର ସ୍ୱାର୍ଥ ଲାଗି ବହୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ଏବଂ କିୟତ୍ ପରିମାଣରେ ମଧ୍ୟ ସଫଳ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ: ଅ: ୧୯୧୯ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ୪ ତାରିଖରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଉତ୍କଳର ବିଖ୍ୟାତ ସାମ୍ରାଜ୍ଞିକ ‘ସମାଜ’ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜେ ତାହାର ସମ୍ପାଦକ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୧୯ ମସିହାରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ଶ୍ଵାସଣ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ତେଣୁ ମାନବସେବା ପାଇଁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପାଇଗଲେ । ସାଧାରଣତଃ ଭାରତ ଭଳି ପଶ୍ଚାତ୍ତ୍ୟାଗ ଦେଶରେ ସରକାର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବାକୁ ସର୍ବଦା ଅକଳ୍ପକ; ତେଣୁ ସାହାଯ୍ୟ ଯାହା ମିଳୁଥିଲା, ତାହା ସର୍ବୋତ୍ତମ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ ତେଣୁ ସ୍ଵାଧୀନ ଭାବରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବେସରକାରୀ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ସାହାଯ୍ୟ କମିଟି ଗଠନ କରି ୧୯୨୨ ଠିକ୍ ସାଏ ପାଣି ଉଠାଇ ବିପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାରେ ମଧ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ଶିଥିଳ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ନୀତିକୁ ଉକ୍ତ ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଗୋପବନ୍ଧୁ

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସକ୍ରିୟ ରଚନା ପରିସମାପ୍ତ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ଜୀବନର କିଛି ସୂଚନା ଦେବା ଉଚିତ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଶାନ୍ତିନଗରରୁ ପଦ୍ୟ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଆନ୍ଦୋଳନ ସେହି ପଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଦେଖି ତାଙ୍କ ‘ଅବକାଶ ଚିନ୍ତା’ରେ । ତା ପରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ‘ଧର୍ମପଦ’, ‘ଗୋମାହାତ୍ୟ’, ‘ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥା’ ଓ ‘କାର୍ଯ୍ୟକଳା’ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ଅନେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ କବିତା ସାମୟିକ ପତ୍ରିକାରେ ଲେଖିଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଲୋଚନା କଲେ ଆନ୍ଦୋଳନ ସାହିତ୍ୟିକ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସମ୍ମାନ ପାଇଁ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଜାଣିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ ସାପ୍ତାହିକ ସମାଜର ସମ୍ପାଦକୀୟ ପ୍ରମୁଖ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଲୋଚନା ହେବା ବିଧେୟ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଆହୁର କେତେକ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ‘ସତ୍ୟବାଦୀ’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଗଦ୍ୟ ଲେଖାବଳୀର ସାର ସଂଗ୍ରହ ହୋଇ ଅଜସ୍ରାଏ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ପଦ୍ୟକର୍ତ୍ତା ଓ କବି ଭାବରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରାଣ କବିତା ଲାଗି । କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ପରାଧୀନତା ସମସ୍ୟା ଭାରତର ଅନେକ ପ୍ରତିଭା-ଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ କରି ରାଜନୀତିକୁ ଟାଣି ଆଣିଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ସେଥିରୁ ଜଣେ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ କବିତା ଓ ପଦ୍ୟ ସରଳ, ସ୍ପନ୍ଦନମୟୀ ଏବଂ ଏହା ବଡ଼ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ । ତାଙ୍କ ପଦ୍ୟରେ କଳ୍ପନାର ଅନେକ ଅଭାବ ଅଛି ସତ୍ୟ, ତଥାପି ତାହା ପ୍ରାଣର ଚରାଗୁଡ଼ିକୁ ଗଭୀର ଭାବରେ ସ୍ପର୍ଶ କରେ । ଉଦାହରଣସ୍ବରୂପ ତାଙ୍କ ‘ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥା’ ଧରାଯାଇପାରେ । ଏହି ବହିଟାଣି ପଢ଼ିଲାବେଳେ ପାଠକପାଠିକାମାନେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରାଣର ବିଶ୍ବସ୍ତତା ଅନୁଭବ କରି ନ ପାରି ରହି ପାରିବେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ଚକ୍ଷୁରେ ଲୋଚକ ଆସିଯାଏ ।

‘ଧର୍ମପଦ’ କଥା-କବିତା (Ballad) ଭାବରେ ଉଜ୍ଜ୍ବଳରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏପରି ସୁନ୍ଦର, ସରଳ ଅଥଚ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ କଥା-କବିତା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଉ ନାହିଁ । ଆଜିଯାଏ ପ୍ରକାଶିତ ଓଡ଼ିଆ କଥା-କବିତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହାହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଦ୍ୟ ଓ ଗୀତ କବିତାରେ ଆହେମାନେ ସହଜରେ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଭବକରୁଁ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କ କବିତା-ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ । ଗୋପବନ୍ଧୁ କବି ଭାବରେ ତାଙ୍କ କବିତା ବା ପଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରାଣକୁହିଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି । ସେଥିରେ ମସ୍ତିଷ୍କ ବା ବୁଦ୍ଧିର କସରତ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଗୀତ-କବିତାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ପ୍ରକୃତି, ପ୍ରେମ ଓ ଚିନ୍ତାମୂଳକ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘ଗୋ-ମାହାତ୍ମ୍ୟ’ରେ ଆହେମାନେ ଦେଖୁ ଯେ, ଗୋପବନ୍ଧୁ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ଜାତି ଅନୁସରଣ କରି ପୁରୁଷଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ।

ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣର ଭାବ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା ଏହିପରି ଲେଖିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସରଳ, ସୁଲଲିତ ଓଡ଼ିଆ ନବାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ଗୋଜାତର ପୌରାଣିକ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ ଦେଶ ଓ ସମାଜର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବିଷୟ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ହିଁ ଗୋ-ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ‘କାର୍ତ୍ତବୀର୍ୟ’ ନାମକ କବିତାବଳୀ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ୧୯୩୫ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତହିଁରୁ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରୀତିର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳେ । ବନ୍ଦିଶାଳାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ବନ୍ଦିପ୍ରାଣର ଏହା ଏକ ସ୍ୱଳ୍ପନମୟୀ ଉତ୍ସ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ କି କବିତା କି ଗଦ୍ୟ ସର୍ବତ୍ର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶୈଳୀ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ଏହା ସରଳ, ସର୍ବବୋଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଶୈଳୀଟି ଆଦୌ ଅନ୍ୟ ଭାଷାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ନୁହେଁ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ଶୈଳୀରେ ଯଥେଷ୍ଟ ମୌଳିକତା ଥିଲା ଏବଂ ଏହା ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଣକୁ ବେଶ୍ ସ୍ପର୍ଶ କରୁଥିଲା ।

ଅସହଯୋଗୀ ଗୋପବନ୍ଧୁ

ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ ୧୯୨୦ ଯାଏ ଏକ ନରମପନ୍ଥୀ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ଥିଲେ । ଦେଶ-ସେବା ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସରକାରଙ୍କ ସହୃଦ ପହଞ୍ଚିଯାଉଛି ତାଙ୍କର ପନ୍ଥା ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ୧୯୨୦-୨୧ ରେ କଲିକତା କଂଗ୍ରେସରେ ଯୋଗ ଦେବା ପରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ରାଜନୀତିକ ମତ ବଦଳିଗଲା । ସେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ପଞ୍ଚଶିକ୍ଷ୍ୟ ହେଲେ ଏବଂ ଉତ୍କଳରେ କଂଗ୍ରେସ ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ କଂଗ୍ରେସ ନିୟୁତାନୁୟାୟୀ କମିଟିମାନ ଗଠିତ ହେଲା । ଉତ୍କଳ-ଇତିହାସରେ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏକ

ସୁରଶୀୟ ଘଟଣା ଏବଂ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର ପୁରୋଧା । ଏହି-
ଠାରେହିଁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଦୂରଦର୍ଶିତାର ଚିହ୍ନ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଉଁ ।
ଏହା ପୂର୍ବରୁ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ନାତିରେ ଉତ୍କଳ ଉତ୍କଳ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ
ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଉତ୍କଳୀୟ ଜାତୀୟତା ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଭାରତୀୟ
ମହାଜାତୀୟତାର ମୂଳପତ୍ର ପକାଇଲେ; ତେଣୁ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋ-
ଳନ ସମୟରେ ମଧୁସୂଦନ ଜୀବନ୍ତ ରାଜନୀତିରୁ ବିଦାୟ ନେଲେ ଏବଂ
ଗୋପବନ୍ଧୁ ତାଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଅସହଯୋଗୀ
ହେଲେ, ତେଣୁ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ନାତିରେ ଉତ୍କଳର ରାଜନୀତିକ ପରିସ୍ଥିତି ଗଢ଼ା
ଗଲା । ଅନେକ ଯୁବକ ଦେଶସେବା ନିମିତ୍ତ ତ୍ୟାଗ ସ୍ୱୀକାର କଲେ,
ଗୁରୁଆଡ଼େ ଅସହଯୋଗର ଡାବୁ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳିଲା ଏବଂ ଗୋପବନ୍ଧୁ
ଏହାର ନେତା ହେଲେ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ କାଗରୁଦ୍ଧ
କରିବା ଲାଗି ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ନାନା ଚେଷ୍ଟା ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।
ପରାଧୀନ ଦେଶରେ ତାହା ହେବାହିଁ ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ପ୍ରଥମେ କେତେ ଜଣ କନେଷ୍ଟବଲ ଭାରତୀୟ ଦଣ୍ଡବିଧି ଆଇନର
୪୦୦ ଦଫା ଅନୁସାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ନାମରେ ଖୋରସାରେ ମକଦ୍ଦମା
କଲେ; କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ସେ ବିନା ଦୋଷରେ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କଲେ ।
ତତ୍ପରେ ତାଙ୍କ ଉପରେ ୧୪୪ ଧାରା ଜାରି ହେଲା । ଶେଷରେ
ପୁରୀରେ ସେ ଫୌଜଦାରୀ ଆଇନ ଆମେନ୍ଡ୍‌ମେଣ୍ଟର ୧୭ ଧାରା
ଅନୁସାରେ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ଜୀବନରେ ସେ ଏକାଧିକ ବାର ବନ୍ଦୀ
ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ବନ୍ଦଶାଳାରୁ ଫେରି ଆସି ଗୋପବନ୍ଧୁ କିଛି କାଳ ଲାଗି ପୁରୀରୁ
'ସମାଜ' ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । କଟକ ଉତ୍କଳର ରାଜଧାନୀ ଓ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ
ହେବାରୁ ପ୍ରସାଶନା ଓ ପତ୍ରିକା କଟକକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଥିଲା ।
ଗୋପବନ୍ଧୁ ତତ୍ପରେ ଅବିଚଳିତ ଭାବରେ ଉତ୍କଳର ସାଧାରଣ

ଜୀବନର ନିୟନ୍ତ୍ରା ହୋଇଥିଲେ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଅନେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ବିଚ୍ଛେଦ ତାଙ୍କୁ ଦାରୁଣ ବ୍ୟଥା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । ବନ୍ୟା ଅଞ୍ଚଳରେ ସ୍ଥାୟୀ ପ୍ରତିକାର ନିମିତ୍ତ ସେ ସତ୍ୟବାଦୀରେ ଗୋଟିଏ ‘ପୁରୀ ଚରଣା ସଂଘ’ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।

୧୯୨୭ ରେ ପୁଣି ଉତ୍କଳରେ ବାଲେଶ୍ଵର, କଟକ ପ୍ରଭୃତି ଅଞ୍ଚଳରେ ବନ୍ୟା । ସାଧାରଣତଃ ଉତ୍କଳର ବନ୍ୟା ସହର ଗୋପ-ବନ୍ଧୁଙ୍କ ନାମ ସଂପୃକ୍ତ । ୧୯୨୭ରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଲହୋରରେ ଲଲା ଲଜ-ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଲୋକସେବା ସଂଘର ସଭ୍ୟ ହେଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସହାୟତା କରିବା ଲାଗି ତାଙ୍କ ସହକର୍ମୀ ପଣ୍ଡିତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ସଂଘର ସଭ୍ୟ କରାଇଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ଦେଶର ନାନା ଲୋକହୃଦୟର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ସାଧାରଣ ଜୀବନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲେ । ପୁରୀରେ ଓ ସତ୍ୟବାଦୀରେ ‘ବିଧବା-ଆଶ୍ରମ’ ତହିଁ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ସତ୍ୟବାଦୀରେ ପୁଣି ତାଙ୍କ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର କରି ଏକ ଅଭିନବ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ିବେ ବୋଲି ପରିକଳ୍ପନା କରୁଥିଲେ ।

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଓ ନୀତି

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଏକ ଆଲୋକ । ତାହାହିଁ ଆଦର୍ଶ-ପ୍ରଦାନରେ ଜଳ ଉଠେ । ତ୍ୟାଗ ସେ ପ୍ରଦାନରେ ତେଲ । ସେ ଆଲୋକ କେବଳ ଏକ ଯୁଗରେ ଆବଦ୍ଧ ନୁହେଁ, ବ୍ୟକ୍ତିର ମୃତ୍ୟୁପରେ ମଧ୍ୟ ଆହ୍ୱେମାନେ ବ୍ୟକ୍ତି-ଆଲୋକର ସନ୍ତାନ ପାଉଁ । ଘନବନ୍ଧୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଯେଉଁମାନେ ଅସିଥିବେ, ସେମାନେ ତ ସହଜରେ ତାଙ୍କ ସ୍ମିତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ-ମାଧୁର୍ୟ ଅନୁଭବ କରିଥିବେ । ଭବିଷ୍ୟତ ବଶଧର ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ନ ଦେଖି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ଚରିତ ପାଠ କରି ସେ ଆଲୋକ ଲଭ କରି ପାରନ୍ତୁ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସୁବିସ୍ତୃତ ଜୀବନଚରିତ ଜାଣିବାପାଇଁ ବାଉଁଶବନ୍ଧୁ ଓ

ସତ୍ୟର ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପାଦେୟ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସୁସମାଲୋଚନା-ମୂଳକ ଖଣିଏ ଜୀବନ-ଚରିତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଭାବ ।

ସେ ଯାହା ହେଉ, ଗୋପବନ୍ଧୁ ସାଧୁ; ତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ । କି ଶିକ୍ଷା, କି ସମାଜ ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ସେ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଆଦର୍ଶକୁ, ରୁଷି ଭାରତର ମାନକୁ ଜାତି ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଉଥିଲେ । ଧର୍ମ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଥିଲା । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଭଗବତ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ସେ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଧର୍ମମୟ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମ ଥିଲା ସେବା । ନିଜେ ତ୍ୟାଗମୟ ଜୀବନ ଯାପନ କରି ସେହି ଆଦର୍ଶରେ ସେ ଏକ ବେଷ୍ଟମାନ ସୃଷ୍ଟି କରିଯାଇ ଥିଲେ । ରାଜନୀତି ଦିଗରୁ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ସେ ଜଣେ ଦୂରଦ୍ରଷ୍ଟା । ପ୍ରାଦେଶିକତା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବିଶାଳ ଭାରତୀୟ ସୁଖ ଦୁଃଖରେ ଜାତିକୁ ମନ୍ତ୍ରର ଦେଇଯିବା କେବଳ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଦୂରଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ । ଏ ବିଷୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାରତୀୟ । ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟତା ବେଞ୍ଚରେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଦେଶିକତାକୁ ବଳ ଦେବାକୁ ତାଙ୍କ ରାଜନୀତି ପୂଜାସ୍ଵରୂପ ପରିଚୟ ମିଳେ ।

ଶିକ୍ଷାଦିଗରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁଥାଉଁ ସେ, ସେ ଭାରତୀୟ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଥିଲେ । ସରଳ ଜୀବନ ଯାପନ କରି ଉଚ୍ଚ ଚିନ୍ତାରେ କାଳାତିପାତ କରିବା ତାଙ୍କର ସ୍ଵାଭାବିକ ଧର୍ମ । ସେହି ଧର୍ମରେ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆକ୍ଷିତ କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ସାମ୍ବାଦକ, ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ବା ବାଗ୍ମୀ ଭାବରେ ସେ ସ୍ଵପ୍ନବାଦୀ ଥିଲେ । ସତ୍ୟର ପୂଜା ତାଙ୍କର ବ୍ରତ ଥିଲା; ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିବାଦ କରିବା ତାଙ୍କର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଥିଲା । ସେଥିଲାଗି ସେ ଅପମାନ, ଲଞ୍ଜନାକୁ ଅନାଇ ନାହାନ୍ତି, ବନ୍ଦିଶାଳାକୁ ଭୟ କରି ନାହାନ୍ତି, ଦେଶର ଧନଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର

ବିରାଗଭାଜନ ହୋଇଅଛନ୍ତି; ତଥାପି ସେ ଅଚଳ ଓ ଅଟଳ ଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଏହି ସତ୍ୟ-ପ୍ରୀତି ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ଅନୁସରଣ କରିବାର କଥା । ବନ୍ୟା, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ସମୟରେ ସେ ଯେପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ତାହା ସେ ଦେଖିଥିବ ସେ ତାଙ୍କର ତ୍ୟାଗ, ସେବା ଆଦର୍ଶର ସୁ-ଉଚିତ ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରିପାରିଥିବ । ଦୁଃଖ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ମାତୁ-ହୃଦୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ । ସେ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ବାହାର ପଡ଼ନ୍ତି ଏବଂ ଶତ ଶତ ଯୁବକ ଶୁଣି ତାଙ୍କ କର୍ମକେନ୍ଦ୍ରକୁ ଟାଣି ନିଅନ୍ତି ।

ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳୀୟ ନାଗରିକ ଜୀବନର ବିଶ୍ଳେଷଣମୂଳକ ଇତିହାସ ଲେଖିଲା ବେଳେ ଲେଖକମାନେ ଦେଖିବେ ଯେ, ଗୋପବନ୍ଧୁ କିପରି ତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଦେଶକୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିଅଛନ୍ତି । ବାସ୍ତବରେ ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳୀୟ ନେତୃବୃନ୍ଦଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ତଥା ଦୀନବନ୍ଧୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ନିଜେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ମୌଳିକତା ହରାଇ ନ ଥିଲେ । ଦୀନବନ୍ଧୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯଦ୍ୟପି ଯୋଗ ଦେଇ ନ ଥାଆନ୍ତେ, ତଥାପି ଏକ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଭାବରେ ଦେଶପୂଜ୍ୟ ହୋଇଥାଆନ୍ତେ । ଏହିଠାରେହିଁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମୌଳିକତା । ଦେଶର ଏକ ଜଟିଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶର ଆଲୋକ, ଯେଉଁ ମାନ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ଉଚ୍ଚ ଧାର ଦେଶରେ ବୁଝାଇ ଦେଇଗଲେ, ତାହା ଜାତିକୁ ଯେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଯୁଗ ପାଇଁ ଆଲୋକିତ ବା ଉନ୍ନତ କରିଅଛି ତାହା ନୁହେଁ, ତାହାର ପ୍ରଭାବ ସୁଷ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବ । ଦୀନବନ୍ଧୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଯେ ଉତ୍କଳର ପୂର୍ବପଲ୍ଲୀରେ ସୁପରିଚିତ, ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଚିତ୍ତରେ ଯେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଏକ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଅଛି, ଏହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ବ ପ୍ରତିପାଦନ କରେ । ଉତ୍କଳ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ପ୍ରାଣ ସହିତ ପୂଜା କରେ ।

ଶେଷଜୀବନ

୧୯୨୭ ରେ ପୁଣି ବୈତରଣୀରେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ବନ୍ୟା ଦ୍ଵାରା ବାଲେଶ୍ଵର ଓ ଯାଜପୁର ଅଞ୍ଚଳ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ସେତେବେଳେ ଗୋପବନ୍ଧୁ କଟକରେ ରହୁ ପାଣି ସଂଗ୍ରହ କରି ବନ୍ୟା ଅଞ୍ଚଳରେ ବେସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ ।

୧୯୨୮ ମସିହାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଲୁହୋରରେ ଲୋକସେବକ ସମାଜର ବାର୍ଷିକ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଫେରିଲା ବେଳେ କଲିକତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରମଜୀବୀମାନଙ୍କ ଦୁଃଖ ଗୁହାଣର କୌଣସି ପ୍ରତିକାର କରିବାକୁ ସେଠାରେ କିଛିକାଳ ରହୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଟାଇପ୍‌ଏଡ଼ ଦ୍ଵାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ୨୦।୫ ଦିନ ପରେ ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ବେଶୀ ଦିନ ବିଶ୍ରାମ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପୁଣି ତାହାକୁ ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ପାଇଁ କଲିକତା ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେଠାକାର ଅସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟକର ସ୍ଥାନରେ ରହୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ପୁଣି ଜୁରୁହୀନ ହେଲେ ଏବଂ ସତ୍ୟବାଦୀକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି ଶେଷ ରୋଗ-ଶୟ୍ୟାରେ ଶୋଇ ରହୁଥିଲେ । ରୋଗ-ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସେ ତାଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଭାବୁଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କ ‘ସମାଜ’ ପ୍ରେସ, ପତ୍ରିକା ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ଲଲା ଲଜପତ ରାୟଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ‘ଲୋକସେବକ ସମାଜ’ ହାତରେ ଦେଇଗଲେ । ସର୍ତ୍ତ ରଖିଗଲେ ଯେ, ଏହାର ସମସ୍ତ ଲବ୍ଧ ଧନ ଉତ୍କଳ-ବାସୀଙ୍କ ନାନାଦିଧି ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟୟିତ ହେବ । ଘନବନ୍ଧୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ୫୧ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୯୨୮ମସିହା ଜୁନ ମାସ ୧୭ ତାରିଖ ସନ୍ଧ୍ୟା ୭ ଟା ୨୫ ମିନିଟ୍‌ରେ ସତ୍ୟବାଦୀରେ ଇହଲୀଳା ଯାଜ୍ଞ କଲେ ।

କର୍ମବୀର ଗୌରୀଶଙ୍କର

“ଶୁଭକ୍ଷଣେ ଜନ୍ମ ତବ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉତ୍ଥଳେ,
କର୍ମଯୁଗେ କର୍ମ-ଯୋଗୀ କେତେ ବୟସରେ
ଯୁଦ୍ଧେ ନିତ୍ୟ ସୁସାହସେ ବିଶ୍ୱାସେ ବିଦମେ
ସାଧୁଅଛ ସୁସଙ୍କଳ୍ପ ପୁଣ୍ୟ ପରଶମେ ।”

—ଉତ୍କଳବି ମଧୁସୂଦନ

ଆଧୁନିକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର ପ୍ରଗତି ଓ ଉତ୍କର୍ଷ ସାଧନରେ ସେହିମାନେ ମନଃପ୍ରାଣ ଭାଳି ଜୀବନବ୍ୟାପୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ କର୍ମ-ତତ୍ପରତା ସର୍ବଦା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳୀୟ ପ୍ରାଣକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେଶ କରେ । ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର ଏକ ପଲ୍ଲୀ ଦାସିତପଡ଼ାରେ ଖ୍ରୀ. ଅ. ୧୮୩୮ରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି କର୍ମମୟ ଜୀବନ ସାପନ ପରେ ଗୌରୀଶଙ୍କର କଟକର ବିରୁଟ କଟକରେ ଖ୍ରୀ. ୧୯୧୭ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ତା ୭ ରଖି ରାତି ୧୫ ଘଣ୍ଟା ସମୟରେ ଜୀବନର ଲାଳାଖେଳା ସାଙ୍ଗ କରି ଦେଇଥିଲେ; ତଥାପି ତାଙ୍କର କର୍ମ ତାହାଙ୍କୁ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଉତ୍କଳରେ ଅମର କରି ରଖିଥିଲା ଓ ରଖିଥିବ ।

ଏହିପରି କ୍ଷଣକ୍ଷଣ ମାନବଙ୍କର ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲାବେଳେ ମନାସୀ କାର-ଲଭଲଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତି ମନେପଡ଼େ ।

“Man's very death is no victory over him.
Man dies indeed, but his work lives, very truly lives.”

ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟର ମୃତ୍ୟୁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ପରାଜୟ କରେ ନାହିଁ ।
ମନୁଷ୍ୟ ମରେ ସତ; କିନ୍ତୁ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ବଞ୍ଚିରହେ ଏବଂ ଏହା
ବଞ୍ଚିବା ନିଶ୍ଚିତ ।

ଏ ଛାତ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧରେ କର୍ମିଣୀର ଗୌରବରାଜର କର୍ମମୟ
ଜୀବନର ଘଟଣାବଳୀ ବିଶେଷତ୍ବରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ଅସମ୍ଭବ ; ତେଣୁ
ତାଙ୍କ ଜୀବନର କେତେକ ପ୍ରଧାନ ଘଟଣା ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚିତ ହେଲା—

୧ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ତାହା ପ୍ରତି ଗୌରବରାଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

(କ) ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସ୍ୱରକ୍ଷଣ

(ଖ) ଓଡ଼ିଆ ପତ୍ରିକା ପରିଚାଳନା ଓ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରସାର କାର୍ଯ୍ୟ ।

(ଗ) ଓଡ଼ିଆ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ।

୨ । ବ୍ୟବସାୟ ଓ କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀ ।

୩ । ସଭା ସମିତି ।

୪ । ଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ତାହା ପ୍ରତି ଗୌରବରାଜର ଦାନ

ଜାତିର ଜୀବନ ଜାତୀୟ ଭାଷାରେ ନିହତ । ଗୌରବରାଜ ଶିକ୍ଷା
ସମାପନ କରିସାରି ଯେତେବେଳେ କଟକରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଯେନି ଜୀବନ
କଟାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ, ସେତେବେଳେ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ବିନା
ଜାତିର ଉନ୍ନତ ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ସେ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ । ଶୁଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ
ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କେବଳ ଅକ୍ଷର ପରିଚୟରେ ଆବଦ୍ଧ
ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଅବସର ସମୟରେ
ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ମନ ବଳାଇଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ବିନା ଆଧୁନିକର ଛିତି
ସୁଦୃଢ଼ ହୋଇ ନ ପାରେ । ତେଣୁ ପ୍ରଥମେ ସେ ଆଧୁନିକତାରେ
ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ଯେନି ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ସଙ୍ଗୀତ, ରସ ଓ କାବ୍ୟ-କଳା ତାହାଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲା । ତେଣୁ ଏହାର ପ୍ରସାର ଓ ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ସେ ବହୁ ଯତ୍ନ କରିଥିଲେ । ଧେନ୍ୱ ସମୟର 'ବିଲୁଳି', 'ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ' ପରିକାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶିତ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦେଖି ସେ ସର୍ବଦା ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ସପକ୍ଷରେ ଆଞ୍ଚିକାରେ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ପ୍ରକୃତରେ କୌଣସି ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ-ସମ୍ପଦକୁ ଏକାବେଳକେ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ କର ନ ପାରେ । ଜ୍ଞାନ-ଭାଜ୍ୟରେ ହଂସ ଭଳି ଯାହାପ୍ରାୟ କରିବା ପାଠକର ଉଚିତ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଏ କର୍ମସାର ଗୌରାଂଶଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ରସିକ ହୋଇ ଯିବାକୁ ଯିଥିଲେ ।

ଏହି ସାହିତ୍ୟ ବିଷୟ କହିବାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରୀତି କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ନ କରି ରହି ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ବଡ଼ ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ଯାହାର ଅନ୍ତର ସଙ୍ଗୀତମୟ, ସଙ୍ଗୀତ କଳାର ଅନ୍ତର ନ କରି ତାର ରହିବା ଅସମ୍ଭବ । ଯୁଗି ଅନ୍ତରର ଭାବ ପ୍ରକାଶ ହୁଏ କର୍ମ । ତେଣୁ ଗୌରାଂଶଙ୍କରଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରିୟତା କେବଳ ଭାବରେ ଆବଦ୍ଧ ନ ଥିଲା । ସେ ନିଜେ ଗାୟକ, ବାୟକ ଥିଲେ । ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସକଳ ପ୍ରକାର ସଙ୍ଗୀତ ଓପ୍ରାନ୍ତମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ସ୍ଥଳ ଥିଲା, ଗୌରାଂଶଙ୍କରଙ୍କର ଗୃହ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସଂରକ୍ଷଣ

ଗୌରାଂଶଙ୍କରଙ୍କର ଅମର କୀର୍ତ୍ତି ହେଉଛି ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ପାଇଁ ତୁମ୍ଭଳ ସଂଗ୍ରାମ । ବିଶେଷତଃ ତାଙ୍କର ଏହି ଜାତୀୟ ଭାବ ଭାବିଲେ ମନ ଆନନ୍ଦ ଓ ବିସ୍ମୟରେ ବିକଳ ହୁଏ । ୧୮୭୫ ଖ୍ରୀ. ଅ. ରେ ରେଭେନ୍ସା ସାହେବ ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପାଦନ ପ୍ରତି ତତ୍କାଳୀନ ବଙ୍ଗ ଲୁଟକ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଐତିହାସିକ ରାଜନୈତିକ ମିତ୍ର କଟକର ସେ କାଳର ‘ଡିବେଟିଙ୍ଗ ସୋସାଇଟି’ରେ ବକ୍ତୃତା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହିଲେ ଯେ, ଉତ୍କଳର ଯଥାର୍ଥ ହତାକାଞ୍ଚିଣୀ ଯେ ହେବ, ସେ ସବୁଠାରୁ ଉତ୍କଳଭାଷୀ ଉଠାଇଦେଇ ଦଙ୍ଗଭାଷୀ ପ୍ରବଳନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ । ତାହାଙ୍କର ଅବାନ୍ତର ସ୍ଵାର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତି ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାର ଅବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ ।

ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟ “କଟକ ଗୁରୁ” ପତ୍ରିକାରେ ବାବୁ ଉମାଚରଣ ହାଲଦାର ସେହିପରି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୌରବଙ୍କର ଏହି ଦୁଇ ମତକୁ କପରି ଖଣ୍ଡନ କରି ସୁନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ନତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ, ତାହା ୧୮୭୯ ମସିହାର ଉତ୍କଳ-ପତ୍ରିକା (୧୦-୭-୧୮୭୯) ଦେଖିଲେ ସହଜରେ ଜଣାଯାଏ । ଗୌରବଙ୍କର କପରି ଦେଶମିଶ୍ରଣ ସପକ୍ଷରେ ଥିଲେ । ତାହା ସେହି ଲେଖା ପଢ଼ିଲେ ସହଜରେ ଜଣାଯିବ । ଏଠାରେ କେତେକ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଗଲା—

“ତେବେ ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ଉନ୍ନତ ପକ୍ଷରେ କ’ଣ ବ୍ୟାପୀତ ଅଛି ? ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ବିଶ୍ଵାସ ଏହି ଯେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳଭାଷା ‘ତନ୍ନିଧେୟା କାକୁଡ଼ିବାଡ଼ି’ ପ୍ରାୟ ତୁଚ୍ଛକୁ ସନ୍ତୋଷ ହେଉଅଛି । ‘ଉତ୍କଳର ହତେଶୀ’ (ଗୌରବଙ୍କର ଭାଷା) ହାଲଦାରଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ହାବେଲ ପରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଧରଣର ଥିଲା । ତାଙ୍କ ମତରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ବଙ୍ଗଳା ଲିପିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଉ । ତାହା ହେଲେ ପାଠକ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିବେ । ତଦାନନ୍ତର କଟକ ହାଇସ୍କୁଲର ଆଇନ ଶିକ୍ଷକ ରାଜକୃଷ୍ଣ ବାବୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କଲେ । ଏ ବିଷୟର ପ୍ରତିବାଦ କରି ଗୌରବଙ୍କର ଡାକ୍ତର ସମାଲୋଚନା ପ୍ରକାଶ କଲେ ଏବଂ ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ରଚନା କରି ଛପାଇଥିଲେ । ତାହା ଏହି—

‘ସଙ୍ଗାତ’ କି ଶୁଣିଲି ଅତମୃତ
 ନାହିଁ ଏଥୁଁ ବଳି ବିଫଳତ ରେ,
 ଓଡ଼ିଆ ପାଇଁକି ମାହାଙ୍କ ପଡ଼ିଯା
 କରମ ବଢ଼ିଅ ହେଲା ।
 ବଣା କଲା ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ଅକ୍ଷର
 ଭାଷା ଅଡ଼ୁଆ ଲାଗିଲା ରେ,
 ଯିଶି ନାନା ଜ୍ଞାନ ବୋଲନ୍ତି ସୁଜାଣ
 ବୁଦ୍ଧି ହୋଇଛି ନିବାଡ଼,
 ଏ କି ହଟହଟା ଅକ୍ଷର କେତେଟା
 ମଣୁଛନ୍ତି କଣ୍ଠାବାଡ଼ ରେ ।
 ଟାଣପଣେ ଜଣେ ପିତାଣ ଭାଣୁ
 ଯତନେ ପିତାଣ ଫେଡ଼ି,
 ବଙ୍ଗଳା ଅକ୍ଷରେ ଓଡ଼ିଆ ଲେଖିବା
 ବିଧି କି ଦେଇଛି ଇଡ଼ିରେ ।
 ପାଇ ଏ ବିଧାନ ଗୁଟକ ପ୍ରଧାନ (ଅଧ୍ୟାପକ)
 କରୁଛନ୍ତି ଯେତେ ନାଟ,
 ତା ଦେଖି ମୁଁ ଭାଲେ ପରତକୁ ଦେଲେ
 କଣାଙ୍କୁ ଦଶିବ ବାଟ ରେ ।

“ଇଣ୍ଡିୟାନ ମିରର”ରେ ମଧ୍ୟ ଏ ବିଷୟ ନେଇ ଲେଖା ବାହାର
 ଥିଲା । ‘ଓଡ଼ିଆ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ନୟ’ ନାମକ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ କାନ୍ତିଚନ୍ଦ୍ର
 ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଲେଖି ତାଙ୍କ ଜ୍ଞାନର କାନ୍ତି ବଢ଼ାଇଲେ ! କିନ୍ତୁ ଗୌରୀଶଙ୍କର
 ସେ ସମସ୍ତର ପ୍ରତିବାଦ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତତ୍କାଳୀନ ବିବେଚନାଦ ବାବୁ,
 ଫକୀରମୋହନ ବାବୁ ପ୍ରମୁଖ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏଥିପାଇଁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା
 କରୁଥିଲେ । ଶେଷରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସ୍ୱାର୍ଥପର
 ମୁଣ୍ଡମେୟ ବଙ୍ଗାଳୀ ଶକ୍ତିକର୍ମୀଗୁଣଙ୍କ ବଙ୍ଗାଳୀ ଚନ୍ଦ୍ରନ୍ତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ପଦିକା ପରିଚାଳନା ଓ ପ୍ରଚାର କାର୍ଯ୍ୟ
(ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀ ଓ ବ୍ୟବସାୟୀ ଗୌରୀଶଙ୍କର)

କିନ୍ତୁ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଲୋଚନା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ପ୍ରେସ କଥା ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ହେବ । କଟକରେ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ପ୍ରେସ ବ୍ୟାପାର ପକ୍ଷରେ ଗୌରୀଶଙ୍କର ଓ ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଗୌରୀଶଙ୍କର ଓ ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସହରେ ବ୍ୟବସାୟ ମାତ୍ରରେ ସ୍ଥଗିତ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ୧୮୭୫ ଖ୍ରୀ. ଅ. ଜୁଲାଇ ମାସ ପ୍ରଥମ ତାରିଖରେ କମ୍ପାନୀର କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ପ୍ରଥମେ ଲିଥୋ ପ୍ରେସ, ତା ପରେ ଗ୍ରେସ କଲ ଆସିଲା । ଗୌରୀଶଙ୍କର ପ୍ରଥମେ ଅବୈତନିକ ଭାବରେ ପ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ଚାଲିଯିବା ପୋଥିମାନ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ କ୍ରମେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ, ପୁରାଣ, ଧର୍ମସୂତ୍ରମାନ ଏବଂ ପଞ୍ଜିକା ଓ ନୂତନ ଲେଖକମାନଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କମ୍ପାନୀର ପରିଚାଳନା ବିଷୟ ନେଇ ପଣ୍ଡିତ ମୃଣ୍ମୁଖିୟ ରଥ ନିମ୍ନରୂପେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ଏହି ସୁଦୀର୍ଘ ପରୀକ୍ଷାବର୍ଷକାଳ କମ୍ପାନୀ ଗୌରୀଶଙ୍କର କମ୍ପାନୀର କାର୍ଯ୍ୟ କେବଳ ସୁଗୁରୁରୂପେ ପରିଚାଳନା କରିଥିଲେ । ସେ ବିଷୟରେ ଏତିକି କହିଲେ ଭୁଲ୍ ହେବ ଯେ, କମ୍ପାନୀର ଅଂଶିଦାରମାନଙ୍କୁ ସେ ୫୫ ହଜାର ଟଙ୍କା ଲାଭ ଦେଇ କମ୍ପାନୀର ୪୦ ହଜାର ଟଙ୍କାର ସମ୍ପତ୍ତି ରଖିଯାଇଥିଲେ ।

ମୋର ମନେ ହୁଏ, ଉତ୍କଳରେ ଗ୍ରେସାଖାନା ବ୍ୟବସାୟର ପଥ-ପ୍ରଦର୍ଶକ ଗୌରୀଶଙ୍କର ଏବଂ ଏହା ଯେ ଲାଭଜନକ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାରର ଏକ ଅଙ୍ଗ, ତାହା ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ସୁପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆ ସାମ୍ବାଦିକ ପଦ୍ଧତି—“ଦୀପିକା” ପରିଚାଳକ

କର୍ମୀ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ଜୀବନ-ଚରିତ୍ର ପାଠ କଲେ ବେଳେ “ସପିକା” ପାଠକପାଠିକାମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆଲୋକ-ପ୍ରଦୀପ ଧରି କର୍ମୀଙ୍କ ଜୀବନର ସାର୍ଥକତା ସୁଗୁରୁରୂପେ ଦେଖାଇଦେବ । ଦେଶରେ ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତି ଓ ସୁବିଧା ନିମିତ୍ତ ସମ୍ବାଦପତ୍ର କିପରି ପ୍ରୟୋଜନୀୟ, ତାହା ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଅନୁଭବ କରୁଥିବେ । ଆଜି ତ ଉତ୍କଳରେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଦୈନିକ ସମ୍ବାଦପତ୍ର, ସାମ୍ବାଦିକ, ପାତ୍ରିକ, ହିମାସିକ, ମାସିକ ପତ୍ରପତ୍ରିକା ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଭାବନ୍ତୁ, ଯେତେବେଳେ ‘ନଅଙ୍କ’ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର କରାଳ କବଳରେ ଦେଶ ଭୟସ୍ତ, ଯେତେବେଳେ ବଙ୍ଗାଳୀମାନେ ନିଜର ଓ ନିଜ ଜାତିର, ଭାଷାର ସ୍ୱାର୍ଥ ନେଇ ଉତ୍କଳକୁ ଲୁଟିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ, ଯେତେବେଳେ ଜାତୀୟ ଭାବର ପ୍ରସାର ପାଇଁ, ଜାତିର ଜାଗରଣ ପାଇଁ, ଜାତିର ଅସୁବିଧା ସରକାରଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଘାସିକା ଭଳି ଏକ ସମ୍ବାଦ-ପତ୍ରର ଲୋଡ଼ା ଥିଲା ବିଶେଷତଃ ଯେତେବେଳେ Ruslle ଜଣ ଏହି ଭାବଟି ଭାବେ, “Men fear thought as they fear nothing else on earth.” ମନୁଷ୍ୟ ଭାବକୁ ପୃଥିବୀରେ ସବୁଠାରୁ ଭୟ କରେ, ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ସେହି କର୍ମିଣୀଙ୍କ ସାଧୁ ଉଦ୍ୟମ ଓ ସାହସିକତାକୁ ଉଚ୍ଛି-ବିଜଡ଼ିତ ଭାବରେ ଭାବି ବସେ । ନିଜେ ରଜ-କର୍ମିଣୀ, ସାମାନ୍ୟ କରଣୀ । ଧନ୍ୟ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା ! ଓହ୍ଲା ! ସତ୍ୟ ପ୍ରତି କି ପ୍ରଗତି ପ୍ରେମ ! ଦେଶରେ ଚିନ୍ତାଧାରା ଖୋଲାଇ ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ଦେଶ ଓ ଜାତିକୁ ଗଢ଼ିବାରେ ‘ଘାସିକା’ର ଅନେକ ଦାସ ଅଛି ଏବଂ ତାର ଆଲୋକ-ଦାତା ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ଗୌରୀଶଙ୍କର । ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ଠିକ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ‘ନଅଙ୍କ’ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଆଲୋଚନା ପରେ

ସମ୍ପାଦକରୁଣେ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ନାଲିଖନନ, ଝଙ୍କଲଭାଷା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏବଂ କଟକରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କଲେଜ ସ୍ଥାପନ ବିଷୟରେ 'ଘାଟିକା'ରେ ବହୁକାଳବ୍ୟାପୀ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିଥିଲେ । ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର ଦୋଷଗୁଣ ବିଚାର ଏବଂ ଦେଶର ଯଥାର୍ଥ ଅଭାବ ଜ୍ଞାନକୁ ସେ ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଘାଟିକା ପ୍ରଚାର ଆରମ୍ଭରୁ ସେ ଧାର୍ଯ୍ୟାହକରୁଣେ ସରକାରଙ୍କ ଇନ୍‌କ୍ସ୍ ଟ୍ୟାକ୍ସ ଅବକାଶ ବିଭାଗ, ଲବଣ କର, ବାଟକର ପ୍ରଭୃତିର ଡାବ୍ର ସମାଲୋଚନା କରି ଆସୁଥିଲେ । ସ୍ଥୂଳତଃ ବଜେଟ ବିଚାର, ପୁଲିସ୍ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜକର୍ମି-ଗୁଣଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସମସ୍ତ ଦେଶ ବିଦେଶ ନେଇ ସୁଚକ୍ରିତ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ । ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଦାନ ବିଷୟରେ ଏକକ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସ୍କୁଲରେ ଚଳିବ କେବଳ ଏକକ କହିଦେଲେ ତ ହେବ ନାହିଁ ! ତେଣୁ ସେ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ପାଠ୍ୟ-ପୁସ୍ତକ ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଥିଲେ ଏବଂ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ପ୍ରେସରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବିଷୟ ନେଇ ସେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ନିର୍ବାଚନ କମିଟିର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ମଧ୍ୟ ନିରଦେଶ ଭାବରେ ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ ।

ସଭା ସମିତି

ଗୌରୀଶଙ୍କର ସତ୍ୟ ଓ ସାହିତ୍ୟର ପୂଜକ ହେବା ଥିଲେ । କର୍ମି ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଯଥା ଥିଲା । ଯତ୍ୟ ଓ ସାହିତ୍ୟ-ସୂକ୍ଷ୍ମ ପାଇଁ କର୍ମିଯଥା ଦେଇଗଲା ବେଳେ ସେ ଦେଶର ନାନା ସଭାରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ରାସ୍ତାରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଯାତ୍ରୀଙ୍କର ଏକତ୍ରମେଳା ଯାତ୍ରା, ଜୀବନ-ଯାତ୍ରୀଙ୍କ ମଝରେ ସଭା ସଭା ତାହା । କଟକର 'ଝଙ୍କଲ ସଭା'ର ସେ ଚିରଣ ବର୍ଷ କାଳ ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ । ଏହି

ସଭାରେ ଦେଶବିଷୟକ ନାନା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୭୦
 ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ସେ ଓଡ଼ିଶା ସୋସାଇଟି ବା ଉତ୍କଳ ସଭାକୁ ‘ଭାରତବର୍ଷୀୟ
 ସଭା’ (ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା ଭାରତୀୟ କଂଗ୍ରେସ) ଏକ ଶାଖାରେ
 ପରିଣତ କରିଥିଲେ ଓ ସେହି ଭାରତବର୍ଷୀୟ ସଭାରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ
 ନିୟମିତରୂପେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ଯୋଗଦାନକୁ ସେ ଏକ
 ପୁଣ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ମଣି ତାଙ୍କ ବାର୍ଷିକ୍ୟରେ ଏକଲ ବାଧାବିଘ୍ନ ଏଡାଇ
 ୧୯୧୫ ରେ ସୁଦୂର କରାଠାକୁ ମଧ୍ୟ ଯାଇଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ମହାଜାତି
 ନିକଟରେ ସେ ସର୍ବଦା ପ୍ରାଦେଶିକ ଜାତୀୟତାକୁ ନିମ୍ନସ୍ଥାନ ଦେଉଥିଲେ ।
 ଏହାହିଁ ମଧୁ ବାବୁ ଓ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପାଠ୍ୟକ୍ୟ ।

ଦାନ କୀର୍ତ୍ତି

କଟକ ଟାଉନ ହଲରେ ଟ ୧୧୦୦୦୦

କାୟସ୍ଥ ଗୁଣାବାସ ଓ ଚୂଡ଼ି ପାଇଁ ଟ ୧୫୦୦୦୦

ନିଜ ଜନ୍ମପଣ୍ଡା ଶାନ୍ତିପ୍ରଭାରେ ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟ, କବିରାଜା
 ଓ ଡାକ୍ତରୀ ଔଷଧାଳୟ ପାଇଁ ଟ ୧୫୦୦୦୦

ଗୃହନିର୍ମାଣ ଓ ଗଚ୍ଛିତ ପାଣି ପାଇଁ ଟ ୨୦୦୦୦

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଦରିଦ୍ର ଗୁଣମାନଙ୍କୁ ଓ କେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ସେ
 ସେ କି ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ, ତାର ହସାବ କିଏ ରଖିଛି !

ଫକ୍ସେସରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର କେତୋଟି ଘଟଣା ମାତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନା
 କରାଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ କେବଳ କର୍ମିନ୍ଦାର ଗୌରାଣଙ୍କର-ଚରିତରୁ ତାଙ୍କ
 ଚରିତ୍ର ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ବିଷୟରେ କିଛି ଆଲୋଚନା କରି ଲେଖାଟିର ଉତ୍ତ-
 ଫମାର କରାଯିବ ।

ତାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ସେ ପ୍ରଗତି ହୁଏ ଥିଲା, ତାହା ତାଙ୍କ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥିଲା । ହୁଗୁଳି ଯିବାକୁ ବଳଦ ଗାଡ଼ିରେ ଡେରି ହେବାରୁ ସେ ବାଲେଶ୍ଵରଠାରୁ ପଦରେ ଚାଲି ହୁଗୁଳି ବନ୍ଦାପୀଠକୁ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରଗତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଫଳେ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ତାହାଙ୍କୁ ନାନା କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲା ।

ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କର ନିର୍ଭୀକତା ଓ ସ୍ଵାଧୀନ ଚିନ୍ତା ଆତ୍ମ-ମାନଙ୍କୁ ବଡ଼ ଆଚମ୍ବିତ କରାଏ । ସେ କଟକ କଲେଜରେ ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ନିୟମ ହିଁ ନିୟମ, ସେଥିରେ ହାକିମ ଓ ସାଧାରଣଙ୍କର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ଥରେ ଜଣେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ଆତ୍ମୀୟତା ମନେପଡ଼ି କରବା ପାଇଁ ଦିନ ତିନିଟା ପରେ ଟଙ୍କା ଯୋଗାଇଲେ । ନିୟମ ହେଉଛି ତିନିଟା ପରେ ଅବକାଶ ଦିଆଯିବ କିନ୍ତୁ ଆଜି ଟଙ୍କା ମନେପଡ଼ି ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ । ଗୌରୀଶଙ୍କର କହି ଯୋଗାଇଲେ, “ତିନିଟା ବାକି ଯାଇଛି, ଆଉ ମନେପଡ଼ି ନଥିବ ନାହିଁ ।” କେତେ ଜଣ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ଏହି ସ୍ଵାଧୀନ ଚେତନା ଓ ନିର୍ଭୀକତା ଦେଖାଇ ଯାଉଥିଲେ ?

ଗୌରୀଶଙ୍କର ନ୍ୟାୟ-ପରାୟଣ । ନିଜେ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ‘ଘପିକା’ରେ ସ୍ଵାଧୀନ ଭାବରେ ରାଜକର୍ମର ଦୋଷାଦୋଷ ବିଚାର କରୁଥିଲେ । ଏ ଦୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷତା । ସେଥିପାଇଁ ଶାମସ ସାହେବ କହିଥିଲେ, “He is a man in the town.” ଅର୍ଥାତ୍ ନଗରରେ ସେ ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ । ସେ ନ୍ୟାୟ ପାଇଁ ସବୁଦିନ ବନ୍ଧୁ-ମାନଙ୍କୁ ଆଇନ-ଅଦାଲତରେ ସତ୍ୟର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା ଯୋଗାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ରସିକତା କେବଳ ଅଧ୍ୟୟନରେ ଥିବା ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କର ପ୍ରଧାନତଃ ଦୁଇଟି କାର୍ଯ୍ୟ — ନିଜେ ସାହିତ୍ୟର ଅନନ୍ଦ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରିବା ଓ ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ହେଉଛି ଏହାର

ପ୍ରଭୃତି ଓ ପ୍ରସାର ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରବା । ୧୯୧୭ ଖ୍ରୀ ଅ: ଡିସେମ୍ବର ୧୭ ତାରିଖରେ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଜର ଦ୍ଵାଦଶ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ସେ ସଭାପତିରୂପେ ଯେଉଁ କେତୋଟି ଚନ୍ଦ୍ରାଧାର ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ, ତହିଁର କେତେକାଂଶ ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା—

“ସେଥିର (ଭାରତର) ଶକ୍ତି ବା ପ୍ରଦେଶର ବିଦ୍ୟା ଓ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରମାଣ ସେହି ପ୍ରଦେଶ ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟ ଅଟେ ।”

“ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଭିନ୍ନ ମଣ୍ଡଳରୁ ସଙ୍ଗୀତ ଏକାବେଳେକେ ବିଦ୍ୟାୟ ହେଲାଣି ବୋଲାଯାଇପାରେ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୀମା ହେଉଅଛି ।

×   ×   ×   ×   ×

“ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରେମ, ଭକ୍ତି, ସୁମତି ଓ ସୁରୁତର ଉଦ୍ରେକ ପ୍ରସାରର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପଦ୍ଧତି ଏବଂ ନାଟକ ଯାହା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନାଦର ତାହାହିଁ ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।”

ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ବିଷୟରେ ସେ କହିଥିଲେ—

ଦୈତ୍ଵ ସମ୍ପର୍କର ସରସତା ଏବଂ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ତଦ୍ଵାରା ସାଧାରଣ ହିତ ସାଧନ ସତ୍ତ୍ଵର ଲକ୍ଷଣ ।

ଗୌରୀଶଙ୍କର କେବଳ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ପ୍ରକୃତ ବାସ୍ତବତାରେ ପ୍ରତିଫଳିତ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ବ୍ୟବସାୟରେ ସଫଳ ହୋଇ ପାରୁନାନ୍ତି । ସତ୍ୟ, ନିଷ୍ଠା, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ତ୍ୟାଗ କର୍ମୀଙ୍କର ଶ୍ରୀକୃଷି ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ସମ୍ବାଦ-ପତ୍ର ପରିଚାଳନା କେବଳ ପରର ନିନ୍ଦା କିମ୍ବା କୁସା ରଚନାରେ ଅବଦାନ ନ ଥିଲା । ସମ୍ପାଦକତା ତାଙ୍କ ଲେଖାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ପଣ୍ଡିତ ମୃଣୁଜୟ ଠିକ ଲେଖିଥାନ୍ତି—

“ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ସମ୍ପାଦକତ୍ବରେ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷତ୍ବ ଏହି ଯେ, କୌଣସି ପ୍ରକାର ଜଳ ଦ୍ରବ୍ୟ ବା ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ ସ୍ବଳ୍ପ ନ ଥାଇ ସ୍ଥିର ବିନ୍ଦୁର ସହ ଧୀର ଭାବରେ ସ୍ବମତ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ।” ତାହାଙ୍କର ଏହି ଆଦର୍ଶଟି ଆଧୁନିକ ସମ୍ବାଦଦାତା ଓ ସମ୍ପାଦକମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିଲେ ଦେଶର ବଡ଼ ଉପକାର ହୁଅନ୍ତା ।

ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କର ଲେଖା ପ୍ରଣାଳୀ ସରଳ, ମଧୁର । ସେ ସାହିତ୍ୟ ବିକାଶି ଭଳି ଲେଖାର ପ୍ରଣାଳୀକୁ ବେଶ ଫରମାନ୍ନିତ କରି ପାରୁଥିଲେ । ଭବଗୁଡ଼ିକ ଭାଷାରେ କାଠ-କୁଳ କାମ ଭଳି ସୁନ୍ଦର ଓ ମନୋ-ମୁଗ୍ଧକର ।

ସେ ସ୍ବାଧୀନତା-ପ୍ରିୟ ଓ ସ୍ବାୟତ୍ତ-ଶାସନର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ । ସାଧାରଣ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ଓ ସମ୍ବାଦପତ୍ରର ସମ୍ପାଦକ ଭାବରେ ସେ ଦେଶର ଗତି ଓ ପ୍ରଗତି ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ସର୍ବଦା ଜନତାର ସୁଖଦୁଃଖରେ ନିଜକୁ ଭାଗୀ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଜନମତ ଜାଣିବା ପାଇଁ ସେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ତେଣୁ “ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀ” ଘରେ ସାଧାରଣ ସଭାର ବୈଠକ ହେଉଥିଲା । ପରେ ଏହି ଅସୁବିଧା ଦୂରୀକରଣ ପାଇଁ ‘କଟକ ଟାଇମ୍‌ହଲ୍’ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ।

ଅନ୍ୟାୟର ଅନୁମୋଦନ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଘଟି ନାହିଁ । ସେଥି-ପାଇଁ ଦେଶର ଧକଳ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ରାଜକର୍ମୀଲୟ ତାଙ୍କ ସମାଲୋଚନାରୁ ଅବ୍ୟାହତ ପାଉ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ମନେରଖନ୍ତୁ, ସେହି ସମାଲୋଚନା ଆଜିକାଲି ପରି କେତେକ ପଦ୍ଧତିରେ ପ୍ରକାଶିତ “ବାକ-ବିତଣ୍ଡା ଗାଳ୍ପିକ” ସମାଲୋଚନାର ଭଣ୍ଡାସି ନୁହେଁ ।

ଗୌରୀଶଙ୍କର ଗୃହା ହସାବରେ ମଧ୍ୟ ଆଦର୍ଶ ଥିଲେ । ମିତବ୍ୟୟିତା ତାଙ୍କର ସ୍ବଭାବ-ସୁଲଭ ଗୁଣ ଥିଲା । ବାଳକ ଓ ବାଳିକା ଉଭୟବିଧ ଶିକ୍ଷାର ସେ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୁଝୁଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ପ୍ରଭାବରେ ମନ

ବଳାଇଥିଲେ । ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ ଭାବରେ ଗୌରୀଶଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଥରେ କାୟସ୍ଥ ସମାଜରୁ ବିତାଡ଼ିତ ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତାହା ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ବ୍ୟାପକ ଧର୍ମ ସୋପାନ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ସେ ବ୍ରହ୍ମ ଉପାସକ ଥିଲେ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମ ଉପାସନା ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଏକ ଅଙ୍ଗ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ଓ ସ୍ଥୂଳ ଉଭୟବିଧ ସୂକ୍ଷ୍ମ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଦେଖାଯାଏ । ନୀର-ବତା ଓ ନିଷ୍ଠା ତାଙ୍କ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସର ମୂଳରେ ନିହିତ ଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କର ଅନୁଷ୍ଠିତ ଉତ୍କଳ-ପ୍ରୀତି ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳବାସୀ ବଙ୍ଗାଳୀ-ମାନେ ଅନୁକରଣ କରି ସେମାନଙ୍କର ରୂପ ବଦଳାଇବେ ବୋଲି ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ।

କୃଷି ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କର ଖିଆଲ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଦୈନନ୍ଦିନ ଲିପିରେ ସେ ସମସ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧା ତାଙ୍କ ଜୀବନଚରଣ ଲେଖକମାନେ ଲେଖିଯାଇ-
ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାକ୍ରମରୁହର ଗୋଟିଏ ଚନ୍ଦ୍ର ପଣ୍ଡିତ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟଙ୍କ ଲିଖିତ ଜୀବନଚରଣରୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଗଲା—

“ନିଜେ ନିଜର ସେସୋପନ୍ନ ମୋଟ ଗୁଡ଼ଲର ଶୁଭ ବରାବର ବାବଦର କରୁଥିଲେ ଏବଂ ମୋଟ ଦେଶୀ ଲୁଗା, ଛୁଣ୍ଟା ଛତା ଖଣ୍ଡ ଏ ଓ ପୁରୁଣାକାଳିଆ ରଙ୍ଗକାମା ତାଙ୍କର ଅଙ୍ଗଭୂଷଣ ଥିଲା ।”

ତାଙ୍କ ସରଳ ଜୀବନର ବିଳାସ ଥିଲା ଉଚ୍ଚଚିନ୍ତା । ଜୀବନରେ ଏହି ଆଦର୍ଶ ରଖି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଗୌରୀଶଙ୍କର ଆତ୍ମ-ମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣର ଏଡ଼େ ନିକଟରେ । ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କର କର୍ମ-କୁଶଳତା ଏଥି ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ।

ଶେଷରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା କହିଲେ ଆତ୍ମାବଳିକ ହେବ ନାହିଁ । ସୁରମ୍ୟ ଉତ୍କଳ ହର୍ମ୍ୟର ମୂଳ ପତ୍ତନ ଯେଉଁ ଲଟା ପଥର ଦ୍ୱାରା ଗଢ଼ା ହୋଇଛି ସେମାନଙ୍କୁ କେତେ ଜଣ ଦର୍ଶକ ଦେଖନ୍ତି ଓ ଆଦର

କରନ୍ତି ? ସେମାନଙ୍କୁ ଭୁଲିଯିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ବନ୍ଧ
ଉପରେହିଁ ଅଧୁନିକ ଉତ୍କଳର ପ୍ରିତି, ଏତକ ଭୁଲିଯିବା ଅନୁଚିତ ।

ଜନନେତା ମଧୁସୂଦନ କର୍ମିଶର ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ
୧୯୧୯ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳିତମାନ ୧୩ଶ ଅଧିବେଶନରେ ଯେଉଁ ଶୋକ
ପ୍ରସ୍ତାବ ଆଣିଥିଲେ ସେଥିରେ ସେ କହିଥିଲେ -

“ତାଙ୍କଠାରେ ମୁଁ ଗୁରୁ ପାଞ୍ଚଦନ ଶିକ୍ଷା କରିଅଛି । ସମୟ ସମ-
ୟରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ସହୃଦ ପରାମର୍ଶ କରେ ।

X   X   X   X

କଂଗ୍ରେସକୁ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନଧୂରୁପେ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଓ
ଗୌରୀଶଙ୍କର ଯିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲୁଁ, ସେତେବେଳେ ସରକାରୀ ଆଦେଶ
ପ୍ରକାର ହେଲା ଯେ, ସରକାରୀ କର୍ମିଗୁଣ୍ୟମାନେ କଂଗ୍ରେସକୁ ଯିବେ ନାହିଁ ।
ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ପଚାରିଥିଲି, “ମାଷ୍ଟର ମହାଶୟ, ଆପଣ କଅଣ
କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି ?” ସେ କହିଲେ, “କଣ କରିବି ? ଗୁରୁକୃଷ୍ଣ ।
ପଛେ ଯାଉ, ଦେଶ ସକାଶେ ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ କଂଗ୍ରେସକୁ ଯିବି ।” ଏଥିରୁ
ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କର ଦେଶାତ୍ମବୋଧର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳେ ।

ପୁଣ୍ୟାମ୍ବା ପ୍ୟାରୀମୋହନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ଜଗତରେ କର୍ମ ଦେଖି କର୍ତ୍ତାକୁ କେହି ଭୁଲି ନ ପାରେ । କର୍ତ୍ତା
ମରଗଲେ ମଧ୍ୟ କର୍ମ ଦ୍ୱାରା ସେ ମନୁଷ୍ୟ-ସ୍ମୃତିରେ ବଞ୍ଚି ରହନ୍ତି । ସୁକର୍ମୀ
ବଳରେ ମନୁଷ୍ୟ ଏପରି ଅମରହର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ
ସୁକର୍ମୀ ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ ।

“ପ୍ୟାରୀମୋହନ ଏକାଡ଼େମି” କଟକରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ
ବିଦ୍ୟାଳୟ । ସେହି ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ଦେଖିଲେ କିମ୍ବା ସେହି ବିଦ୍ୟାଳୟର
ନାମ ଶୁଣିଲେ, ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରଶ୍ନ ଆସେ, କିଏ ଏହାକୁ

ଗଢ଼ିଥିଲା ? ସେ କିପରି ଲୋକ ଥିଲେ ? ସେ କେଉଁଠି ଥିଲେ ? କଅଣ କରୁଥିଲେ, ଇତ୍ୟାଦି ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ସାଲେପୁର ଥାନା ଅନ୍ତର୍ଗତ କୁଆଁପାଳ ଗ୍ରାମ ନିକଟରେ “ପଶୁଲୁଣ୍ଡା” ନାମକ ଏକ ଛୋଟ ଗାଁରେ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ୧୮୫୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଭୁବନମୋହନ ଅଗ୍ନିଧ୍ୟାୟ । ସେ କଟକର ଜଣେ ଓକିଲ ଥିଲେ । ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନଙ୍କର ଆଉ ଦୁଇଟି ଭାଇ ଥିଲେ । ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ପ୍ରଥମେ ଗ୍ରାମ ପାଠଶାଳାରେ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଅଜିକାଲି ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଉଚ୍ଚକରେ ଯେପରି ଏକ ଧାର୍ମିକ ପଦ୍ଧତି ଥିଲା, ସେ ସମୟରେ ସେପରି ନ ଥିଲା । ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ତାଙ୍କ ଗ୍ରାମ ପାଠଶାଳାରେ ପଢ଼ା ଶେଷ କରି ବାରବର୍ଷ ବୟସରେ କଟକକୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଆସିଲେ । ସେତେବେଳେ କଟକରେ ‘କଟକ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲ’ ଏକମାତ୍ର ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ସ୍କୁଲ ଥିଲା ।

କଟକରେ ଛାତ୍ର-ଜୀବନ

କଥାରେ କହନ୍ତି ‘ତୁଳସୀ ଦୁଇ ପକ୍ଷରୁ ବାସେ ।’ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତରେ କଅଣ ହେବ, ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନରୁ ଏହାର ପ୍ରାୟ କିଛି କିଛି ସୂଚନା ମିଳେ । ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନଙ୍କ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା । ସେ ଛାତ୍ରାବସ୍ଥାରେ ବଡ଼ ‘ଚକ୍ରାଣୀଳ’ ଥିଲେ । ସେ ପିଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ବେଶୀ ମିଶନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ଖେଳ ପ୍ରକୃତିରେ ବେଶୀ ଯୋଗ ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ । ଭବୁକ ନିର୍ଜନତା-ପ୍ରିୟ ।

ଅବଶ୍ୟ ଜାତୀୟ ଶରମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନାବସ୍ଥାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ; କିନ୍ତୁ ଏହି ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସୁଗୁରୁରୂପେ କରିବା ନିମିତ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବରଦେବୀ ଉଚିତ । ବିନା କାରଣରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଶିଲେ ଭବନା-ସ୍ତୋତରେ ବାଧା ପଡ଼େ । ପାଶୋମୋହନ ଶ୍ରେଣୀରେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ରହୁଥିଲେ । ଅନେକେ ତାହାକୁ ‘ଶିଆଲବାଗୀ’ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ସେ କେବଳ ଭାବୁକ ନ ଥିଲେ, ଶ୍ରେଣୀ ମେଧାବୀ ଗୁଣ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଅବସର ପାଇଲେ ସେ ନୂଆ ନୂଆ ବହି ପଢ଼ିବାରେ କାଳ କଟାଉଥିଲେ । ବେଳେ ବେଳେ ନାନା ବିଷୟରେ ସେ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସହିତ ଚର୍ଚ୍ଚାବତ୍ତର କରୁଥିଲେ । ସେ ସର୍ବଦା ସତ୍ୟପ୍ରିୟ ଓ ସ୍ମୃତିବାନ ଥିଲେ । ୧୮୭୯ ମସିହା, ଅର୍ଥାତ୍ ୧୮ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ।

କଲେଜ ଜୀବନ

ଯୌବନ ଜୀବନର ବିକାଶ ସମୟ । ଯୌବନରେ ମାନବର ଗୁଣାବଳୀ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇ ଉଠେ । କଲେଜରେ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ପାଶୋମୋହନଙ୍କ ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀ ବିକଶିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଏହି ସମୟରେ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସହିତ ନିଗୂଢ଼ ବନ୍ଧୁତାରେ ଆବଦ୍ଧ ହେଲେ । ଉଭୟ ବନ୍ଧୁ ଉଭୟଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ଉଭୟେ ଏକତ୍ର ବସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ମନଗତ ଏକପ୍ରକାର ଥିଲା । ମଧୁସୂଦନ ମଧ୍ୟ ପାଶୋମୋହନଙ୍କ ଭଳି କଟକରେ ଏକ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଉଭୟେ ଏହି କଲେଜ ଜୀବନରେ ବ୍ରାହ୍ମ ଧର୍ମପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା ବ୍ୟତୀତ ଉକ୍ତ ଇଂରାଜୀ ଋଚନା ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ ଉଭୟେ କରୁଥିଲେ ।

ସମ୍ବାଦପତ୍ର ପ୍ରକାଶ

୧୮୭୧ ମସିହାରେ ଉତ୍କଳରେ ‘ଉତ୍କଳଦୀପିକା’କୁ ଏକମାତ୍ର ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଥିଲା । ଶିଶୁ ଉତ୍କଳଦୀପିକାରେ ସେତେବେଳେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପାରୁ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ପ୍ୟାରିସୋହନ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଯୁବକଙ୍କ ସହାୟତାରେ ଆଉ ଏକ ପତ୍ରିକାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କରି “ଉତ୍କଳ ପୁଷ୍ପ” ନାମକ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ, ପ୍ୟାରିସୋହନଙ୍କ ବଂଶଜ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ଥିଲେ । ପ୍ୟାରିସୋହନ ଏହି ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ ହୋଇଥିଲେ ।

ସତ୍ୟ-ପ୍ରକାଶ ଓ ତାହାର ଦଣ୍ଡ

ପ୍ୟାରିସୋହନ ସମ୍ପାଦକ ଭାବରେ ‘ଉତ୍କଳ ପୁଷ୍ପ’ରେ ନିଜର ଉଚ୍ଚ ଅଗ୍ରଲେଖାମାନ ଲେଖୁଥିଲେ । ଭାଷା, ଭାବ ତତ୍ତ୍ୱରେ ମଣି କାଞ୍ଚନ ଭଳି ଜଡ଼ି ରହୁଥିଲା । ୧୮୮୫ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମେ ଭାରତରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ତାହା ପୂର୍ବରୁ କଟକ ନଗରର ସ୍ୱାଧୀନ ସଂଗ୍ରାମୀ ପ୍ରବୃତ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟୀ ଜଣା ମାକିଷ୍ଟେଟ ବୁଝୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ “ଫେରିପଣ୍ଡ”ରୁ ଏହି ଟଙ୍କା ଆସି ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଉଥିଲା । ତତ୍କାଳୀନ କଲେକ୍ଟର ଏରିଭିଙ୍ଗ୍ ସାହେବଙ୍କ ହେଲାବଶତଃ ସହର ବଡ଼ ଆବର୍ଜନାପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ୟାରିସୋହନ ‘ଉତ୍କଳ ପୁଷ୍ପ’ରେ ‘ଦରଖାସ୍ତ ଯୁକ୍ତସ୍ଥାନ’ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୋଚାମାନଙ୍କର ଆବେଦନଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ଥିଲେ । ଏହା ତ ଏକ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସତ୍ୟ, ତତ୍ତ୍ୱରେ ପୁଣି ପ୍ୟାରିସୋହନଙ୍କ ତେଜସ୍ବିନୀ ଭାଷା ! ସାହେବ ଏ ଲେଖା ପଢ଼ି ରାଗାନ୍ୱିତ ହେଲେ । କଲେକ୍ଟରୁ ଏପରି ପ୍ରେସ୍‌କୁ ତଡ଼ି ଦେବାକୁ ତତ୍କାଳୀନ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ଚଣ୍ଡୀ ବାବୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଲେ ।

ଚଣ୍ଡୀ ବାବୁ ତାଙ୍କର ସତ୍ୟ-ପ୍ରିୟ, ନିର୍ଭୀକ, ସ୍ବାଧୀନଚେତା; ଯୁବକ ଗୁଣକୁ ସହଜରେ ଗ୍ରହଣ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ ନାହିଁ, ସାହେବଙ୍କ ନିକଟରେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ସେ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ଏପରି ଅସମ୍ମାନଜନକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଦ୍ଵିତୀୟ ବାର୍ଷିକ ଶ୍ରେଣୀରୁ ଏଫ୍. ଏ. ପଢ଼ା ଗ୍ରହଣ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ କଲେଜ ଜୀବନ ଭର କଲେ ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ

ସରକାରୀ ସ୍କୁଲ ଗ୍ରହଣ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କଟକ ସହରରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ସରକାରୀ ସ୍କୁଲ ଥିବାରୁ ଗୁଣମାନଙ୍କ ଉପରେ ଏପରି ନିର୍ଯ୍ୟାତନ ହେଉଛି ବୋଲି ସେ ସ୍ଥିର କଲେ । ତେଣୁ ବେସରକାରୀ ବିଦ୍ୟାଳୟଟିଏ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ସେ ମନ ବଳାଇଲେ ।

ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ତାଙ୍କ ମନୋରାଜ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ବନ୍ଧୁମାନେ ତ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ କଲେଜ ଗୁଣ । ପାଖରେ ପଇସା ନାହିଁ, କିପରି କଥଣ କରିବି, କାହାକୁ ବୁଝି ଦିଲି ନାହିଁ; ତଥାପି ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଜ୍ଞାରୁ ଟଳିଲେ ନାହିଁ । ମନ ଥିଲେ ଉପାୟର ଅଭାବ ହୁଏ ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସହଯୋଗୀ ଥିଲେ । ବକ୍ସିବଜାରରେ ଲଣେ ଧନୀ ମହାଜନ-ଙ୍କର ତେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ପାଠଶାଳା ଥିଲା । ଏହି ପାଠଶାଳାକୁ ବଡ଼ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ଭବିଷ୍ୟତ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ଓ ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଉଭୟ ଶିକ୍ଷକ ଉତ୍ସାହୀ ଯୁବକଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସ୍କୁଲଟି ଉନ୍ନତ କଲା । ଅଭିଭାବକମାନେ ଆଗ୍ରହର ସହଜ ଫିଲମାନଙ୍କୁ ସେହି ସ୍କୁଲକୁ ପଠାଇଲେ । କିନ୍ତୁ କେବଳ

ଛାତ୍ର-ଦତ୍ତ ବେତନରେ ସ୍କୁଲ ଚଳିବା ଅସମ୍ଭବ ବୋଧ ହେଲା । ତେଣୁ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ବେଶୀ ଦିନ ଶିକ୍ଷକ-କାର୍ଯ୍ୟରେ ରହି ପାରଲେ ନାହିଁ । ସେ ପ୍ରଥମେ କମିଶନର ଅଫିସରେ ଟ ୨୫୯ ବେତନରେ ଏକ କିରାଣୀ କର୍ମୀ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହି ଆୟରୁ ନିଜର ଅପରନ୍ଧାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟୟ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ସେ ସ୍କୁଲକୁ ଦାନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ଚେଷ୍ଟା ଫଳରେ ୧୮୭୫ ରେ ସ୍କୁଲଟି ମଧ୍ୟ-ଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । ୧୮୭୯ ରେ ଏହା ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଉନ୍ନୀତ ହେଲା । ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନଙ୍କର ସାଧୁ ସକଳ୍ପ ଅନୁସାରେ ବଙ୍ଗରୁ କେତେକ ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ସ୍କୁଲର ଶିକ୍ଷକ ହୋଇ ଆସିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାରେ ସ୍କୁଲର ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଉନ୍ନତି ହେଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟର କିପରି ଆର୍ଥିକ ସୁସ୍ଥସ୍ଥାନ ହେବ, ସେଥିପାଇଁ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ପୁଣି ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ଏଠାକି କେତେକ ରାଜାଙ୍କର ଜନିଷ ଯୋଗାଇବାର ଏଜେଣ୍ଡା ହୋଇ ସେ ସେହି କମିଶନ ଲବ୍ଧ ଅର୍ଥ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଦାନ କରୁଥିଲେ ।

ଏହା ପରେ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ଡ଼ମ୍ବଡ଼ା ଜମିଦାରୀର ଦେଓଆନ ହୋଇ ଗଲେ । ସେଠାରେ ସେ ମାସିକ ପରୀକ୍ଷା ଟଙ୍କା ମାତ୍ର ବେତନ ପାଉଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରୁ ଯାହା ପାଉଥିଲେ, ସେ ସମସ୍ତ ଏକାଡେମି ଖର୍ଚ୍ଚରେ ଲାଗାଉଥିଲେ । ସେହି ସମୟର ଡ଼ମ୍ବଡ଼ା ରାଜା ଜଣେ ଗୁଣ-ଗ୍ରାସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ଏକାଡେମିର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହୋଇଥିଲେ ।

ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନଙ୍କ ମନୁଷ୍ୟତା

ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟରୁ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନଙ୍କ ଧର ସୁପୁରୁଷ ବେଶୀ ଦିନ ବଞ୍ଚିପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାହା ହୋଇ ନ ଥିଲେ ସେ ଉତ୍କଳ ଜାତୀୟ-

ଜୀବନ-ଇତିହାସରେ ଆହୁର ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅଧ୍ୟାୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ଯାଇ-
 ଥାଆନ୍ତେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା, ଉଦ୍ୟମ, ଶିକ୍ଷା-ପ୍ରୀତି, ନିର୍ଭୀକତା,
 ସତ୍ୟ-ପ୍ରିୟତା, ସ୍ୱସ୍ୱବାଦତା, ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରୀତି ଯେ କୌଣସି ଦେଶ
 ଯୁବକର ଆଦର୍ଶ ହେବ, ଏଥିରେ ତଳେମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।
 ସେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଯୁବକମାନଙ୍କର ଏକ ଅମୃତ ଆଦର୍ଶ । ତାଙ୍କ ପରି
 ଦୁଃଖରେ ଅଟଳ ଅବସ୍ଥା ନେତେ ଜଣ ଯୁବକଙ୍କର ଅଛି ! କଲେଜରୁ
 ପଢ଼ିବା ବଦାୟ ନେଲେ, ନିଜର ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ ନାହିଁ ।
 ଏପରି ସତ୍ୟାହସ କେତେ ଜଣଙ୍କଠାରେ ଅଛି ? ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନଙ୍କ
 ପ୍ରାଣ ଯେ ଏକ ଅନ୍ୟ ଉପାଦାନରେ ଗଢାଯାଇଥିଲା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ
 ନାହିଁ ।

ସେ ‘ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ’ ଲେଖି ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ଟ ୩୦୦୦ଙ୍କା
 ପୁରସ୍କାର ପାଇଥିଲେ । ଏହାହିଁ ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଥମ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ-ଇତିହାସ ।
 ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶୁଷ୍କ ଓ ବିବରଣୀ ଆଦି ବହୁଳ ଦଗରୁ ବିଚାର କଲେ
 ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ଜଣେ ବଡ଼ ସୁଲେଖକ ଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର
 ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା ।

ଶେଷ-ଜୀବନ

ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନଙ୍କ ଶେଷ ଜୀବନ ଯେ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ନିକଟ ହେବ,
 ଏହା କେହି ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ସେ ୧୮୮୧ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ମାସ
 ତା ୨୮ ରଖ ଗୁରୁବାର ଦିନ ଜିର ରୋଗରେ କଟକରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ
 କରିଥିଲେ । ମରିବା ବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ମାତ୍ର ୩୦ ବର୍ଷ
 ହୋଇଥିଲା । ମୃତ୍ୟୁର ଅବ୍ୟବହୃତ ପୂର୍ବରୁ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
 କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଚିରବିଦାୟ ନେଲେ । ତଥାପି ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା
 ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ବଞ୍ଚିଅଛନ୍ତି ଓ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି
 ଥିବାଯାଏ ବଞ୍ଚି ରହିବେ ।

ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଯଥାର୍ଥରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ସେ ସିଂହ-ବନ୍ଧାନ୍ତ ତବ ପୁରୁଷ ହୃଦୟ
ଦବାନିଶି ଶାସ୍ତ୍ର ପୁଣ୍ୟ ଉସାହ ଅନଳେ,
ଦୟା ଦେହେ ବିଗଳିତ ସେ ତବ ଆଶୟ,
ସୁନ୍ଦର ମିଳନ ଆହା କଠୋର କୋମଳେ ।”

— ବସନ୍ତ-ଗାଥା

ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର

“ସ୍ୱାର୍ଥ-ଧୂଳି-ବିଲୁଣ୍ଠିତ ସେ ଦେଶ-ନିବାସୀ—
ସେହି ଦେଶେ ଜନ୍ମି ଜ୍ଞାନ-ଅମର-ବିଳାସୀ,
ଜ୍ୟୋତିଷ-ଜଗତ ସଙ୍ଗେ କରଣ ସମ୍ଭାଷ,
ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ ତତ୍ତ୍ୱ କଲ ହେ ପ୍ରକାଶ ।”

— ନନ୍ଦକିଶୋର

ମହା ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ଉତ୍କଳରେ ଗଠାଣି
ସାଥନ୍ତେ ବୋଲି ପରଚିତ । ଏହି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ସତ୍ୟ-ସାଧକ
ଉତ୍କଳର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗଡ଼ଜାତ ଶଶ୍ତ୍ରପତି ଗଡ଼ରେ ଖ୍ରୀ. ଅ. ୧୮୩୫
ଜାନୁଆରୀ ଏଗାର ତାରିଖରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜନବିଂଶ
ଶତାବ୍ଦୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାଧକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ‘ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ’ର ପ୍ରଣେତା
ଜ୍ୟୋତିଷ-ରତ୍ନ ସାଧକ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି
ଅଛନ୍ତି । ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜ୍ଞାନ, ଶିକ୍ଷା ଓ ସତ୍ୟତାର ବହୁଦୂରରେ
ରହି ନିଜ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପିଲାରେ କପରି ନିଜର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରଶ୍ରମ, ଅଧ୍ୟବସାୟ
ଓ ସତ୍ୟ-ପ୍ରୀତି ବଳରେ ଜ୍ୟୋତିଷ-ବିଜ୍ଞାନର ନିରପେକ୍ଷ ଗବେଷଣା
ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସମ୍ମାନ ବତାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅନୁଧ୍ୟାନ
କରିବାର କଥା । ଏହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜ୍ଞାନାନୁରାଗୀ ସତ୍ୟ-ସାଧକର ଆଦର୍ଶ

ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ଭକ୍ତଶେଖର

ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଶାରୀରିକ ବା ଆର୍ଥିକ କନ୍ୟା ସାମାଜିକ ଅସୁବିଧା ପ୍ରତି ସେ ଟିକିଏ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ସତ୍ୟ-ସାଧନା ପାଇଁ ସେ ଜାଗତିକ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଖାତିର କରି ନାହାନ୍ତି । ଧର୍ମପ୍ରାଣ, ମନସୀ, ଜ୍ଞାନାନୁରାଗୀ ‘ପଠାଣି ସାଥନ୍ତେ’ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନ । ସତ୍ୟ ସାଧକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଠାଣି ସାଥନ୍ତେ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗାର ।

ଯେଉଁମାନେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ମୌଳିକ ଗବେଷଣା ବଳରେ ମାନବ ଜାତିର ଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଠାଣି ସାଥନ୍ତେ ଅତି ଅସାଧାରଣ । କାରଣ ନିଜ ଅଜ୍ଞାନ ବେଷ୍ଟୁଣାରେ ରହି ମଧ୍ୟ ସେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନାଲୋକ ଆହରଣ ଓ ବିଚାରଣ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ପ୍ରକୃତରେ ଅତ୍ୟାଧୁନିକ ଓ ଅସାଧାରଣ ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଶଶ୍ଵପତ୍ନୀ ରଜିବିଶାୟୀ । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସିଂହ ସାମନ୍ତ ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରମାଳୀ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଦୁଇ ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ହରିଚନ୍ଦନ ମହାପାତ୍ର । ଏହି ଓଡ଼ିଆ ଜାତୀୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠଗାର ପ୍ରଥମେ ନିଜ ଗ୍ରାମ ପାଠଶାଳାରେ ଓଡ଼ିଆ ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲେ । ତା ପରେ ଅତି ବାଲ୍ୟକାଳରେ ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ସେ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣ, ସ୍ମୃତି, ପୁରାଣ, ଚର୍ଚ୍ଚ ଓ ଅୟୁର୍ବେଦ ପ୍ରଭୃତି ପାଠ କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ସେ ସଂସ୍କୃତର ନାନା ବିଭାଗରେ ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ ।

ଦଶବର୍ଷ ବୟସ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ବାପା ନାକୁ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । ସେ ବାଲ୍ୟକାଳ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କେତୋଟି ତାରା, ଗ୍ରହ ଆକାଶରେ ଦେଖାଇ ଦେଇଥିଲେ । ସେହି

ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ତାଙ୍କୁ, ଗ୍ରହଙ୍କ ଗତି ଓ ଅବସ୍ଥିତି ଜାଣିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ମନରେ ବିଶେଷ ଅନୁରାଗ ଜାତ ହୋଇଥିଲା ।

ସାଧନା ଆରମ୍ଭ

ଜାତକରେ ‘ଲଗ୍ନ’ ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ନକ୍ଷତ୍ର ଓ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଠିକ୍ ଅବସ୍ଥିତି ଜାଣିବା ଉଚିତ । ତେଣୁ ଗୃହରେ ତାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଙ୍କୁ ଅନାଇବା ବାଲକ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଏକ ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଗଲା । ସେ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାଘଟ ଅନ୍ୟ ଭାଷା ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ସଂସ୍କୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସବୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପଲିତ ଜ୍ୟୋତିଷରୁ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ପ୍ରତି ସ୍ୱତଃ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ ।

ପନ୍ଦର ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ରଗଣଙ୍କ ଗତି ଓ ଲଗ୍ନ ନିରୂପଣ ଜାଣି ପାରୁଲେ । କିନ୍ତୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିଲେ ଯେ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ରଗଣଙ୍କ ଗତି ବା ଅବସ୍ଥିତି ଠିକ୍ ରହୁ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ମହା ସନ୍ଦେହରେ ପଡ଼ିଲେ । ସେ ବାରମ୍ବାର ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ରଗଣଙ୍କୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ତାଙ୍କର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଲିପିବଦ୍ଧ କଲେ । ଏହା ପ୍ରାଚୀନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କ ମତଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ ଜଣାପଡ଼ିଲା । ସେ ଏକ ବସମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଡ଼ିଲେ । କିଏ ଠିକ୍, କିଏ ଭୁଲ୍ ? ତାଙ୍କ ପାଖରେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଯନ୍ତ୍ର ନ ଥିଲା । ପୁରାତନ ‘ସିଦ୍ଧାନ୍ତ’ରେ ଏହି ସବୁ ଯନ୍ତ୍ର ଗଠନ ପାଇଁ ଉପଦେଶାବଳୀ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ନିଜେ ସେହି ସବୁ ଯନ୍ତ୍ର ତିଆରି କରିବାକୁ ମନ ବଳାଇଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଗୃହରେ ନିଜ ଅଗଣାରେ ବସି ଉନ୍ମୁକ୍ତ ମାଳ ଆକାଶକୁ ଅନାଇ ଗ୍ରହ, ତାର ଚିହ୍ନିତ । ପାଖରେ ହାତ ତିଆରି କେତେକ ଯନ୍ତ୍ର ଥାଏ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ “ମାନଯନ୍ତ୍ର”ଟି ସେ ବେଶୀ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଏହାର ଆକୃତି ଇଂରାଜୀ ଅକ୍ଷର T (ଟି)

ଭଲ । କିନ୍ତୁ ସେ ଏହି ଯନ୍ତ୍ର ପାହାନ୍ତ୍ୟରେ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରି ପାରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖରେ କୌଣସି ଦୂରଗାନ୍ଧୀ ଯନ୍ତ୍ର ନ ଥିଲା । ତେଣୁ କିପରି କିଛି ସହ୍ୟ କରି ଶୁଭ ଶୁଭ ବସି ସାଧନା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିବ, ତାହା ଯଦ୍ୱାରା ଅନୁମେୟ । ଏହି ନକ୍ଷତ୍ର, ଗ୍ରହଗଣଙ୍କ ଗତି ଓ ଅବସ୍ଥିତି ମାଧ୍ୟମରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମରୁ କେତେ କାଳ କଟିଥିବ ! ସୂର୍ଯ୍ୟ-ଫଳାଂଶ କିମ୍ବା ଚନ୍ଦ୍ର-ଗ୍ରହଣ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଦ ଥିଲା । କେହି ସାଧୁ ନ ଥିଲେ, କେହି ଉତ୍ସାହ, ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ନ ଥିଲେ; ତଥାପି କି ଅଗାଧ ସାଧନା ! କି ସତ୍ୟ-ପ୍ରୀତି ! ଏହିପରି ତାଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ସାଧନାର ସୁଦୃଢ଼ତା ହେଲା । ଯେ ହୁଏତ ଏହି ସବୁ କଥା ନ ବୁଝନ୍ତି, ସେମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ କାମକୁ ପିଲାଖେଳ ଭାବୁଥିବେ, ସେହିମାନେ ବୁଝୁଥିଲେ ସେମାନେ କିଛି ଉତ୍ସାହ ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ଅମ ଦେଶର ‘ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା’ମାନେ ଏହି ଗ୍ରହ-ଗଣନା ବିଷୟରେ କେବେ ମୁଣ୍ଡ ଘୁରୁଛନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ନିଜେ ଜ୍ୟୋତିଷ ବ୍ୟବସାୟୀ ନ ଥିଲେ; ତଥାପି ତାଙ୍କର ସତ୍ୟ ପ୍ରୀତି ଥିଲା । ଅନେକେ ତାହାଙ୍କୁ ‘ରାଜଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା’ ବୋଲି ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଶଶିପତ୍ନୀର ଚିତ୍କାଳୀନ ରାଜା ରାଜବଂଶର ଏହା ଏକ ସମ୍ମାନସୂଚକ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ଭାବିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ସୁବିଧା, ସହ-ଯୋଗ ବା ସହାନୁଭୂତି ଦେଲେ ନାହିଁ ।

ମନୁଷ୍ୟର ମନରେ, ପ୍ରାଣରେ କେବଳ ଭାବ ଆସିଲେ ହେବ ନାହିଁ । ସେଗୁଡ଼ିକର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ବିଶ୍ୱ କଲ୍ୟାଣ ଓ ମାନବ ସମାଜର ସୁଗଠନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସତ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଆହରଣ କରିବା ବା ଉପଲବ୍ଧ କରିବା, ତାହା ଲିପିବଦ୍ଧ ହେବା ବିଧେୟ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଏ କଥା ବୁଝିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ସେତେବେଳେ ୨^୩ ବର୍ଷ, ସେତେବେଳେ ସେ ତାଙ୍କ ‘ପରୀକ୍ଷା’ର (Experiment) ବିବରଣୀ ସବୁ ଟିପିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହାର ଚଳବର୍ଷ ପରେ ଫେବୃ

ସମସ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭୂତିକୁ ବ୍ରହ୍ମ ଆକାରରେ ଲେଖିବାର ବାସନା ତାଙ୍କର ଜାତ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଧୂରନ୍ଧର ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ଅତି ସହଜରେ ସେହି ଭାଷାରେ ଶ୍ଳୋକ ଲେଖି ପାରୁଥିଲେ । ଯୋଥରେ 'ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ' ଲେଖିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ମନେ ମନେ ସେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ବିଷୟ ସବୁ ଭାବି ସାରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଜାଲ ଗଗନରେ ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ରଙ୍କ ଗତିର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ମାସ ଏବଂ ଗ୍ରହ ଲିଖନରେ ତାଙ୍କର କାଳୀତପାତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ପରେ ଏହିପରି ଆଉ ଛଅବର୍ଷ କାଳ ସତ୍ୟ-ସାଧନାରେ ଲାଗି ରହିଲେ । ପ୍ରାୟ ୩୪ ବର୍ଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଲେଖା ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ସ୍ବାଧ୍ୟୟନ

ଏହି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ସାଧନା ଓ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରଶ୍ରମ ଫଳରେ ତାଙ୍କର ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟଦାନ ଘଟିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ହିନ୍ଦୁଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ତାଙ୍କୁ ନିତ୍ୟ-ନୈମିତ୍ତିକ ଧର୍ମକାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ତେଣୁ ତାହାଙ୍କୁ ଅନେକ କଷ୍ଟ ସହବାକୁ ହେଉଥିଲା । ଅଗ୍ନିମାନ୍ଦ୍ୟ ଓ ଶୂଳ ତାଙ୍କର ଚିରସାଥୀ ହେଲା; ତଥାପି ସେ ଜ୍ଞାନ-ଅହରଣରୁ ବିରତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ବିଶେଷତଃ ଜ୍ୟୋତିଷ-ଚର୍ଚ୍ଚା ତାଙ୍କର ଏକ ଝୁଙ୍କିରେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

ସାଧାରଣ ଜୀବନ

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଯଦିତ ଜଣେ ଗଣିତଜ୍ୟୋତିଷବିତ୍ ଥିଲେ; ତଥାପି ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଫଳିତ ଓ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନ ବୁଝି ତାଙ୍କୁ ନାନା ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରୁଥିଲେ, କୋଷ୍ଠୀ ଦେଖାଉଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ବଡ଼ ସାଧୁ ଓ ଅମାୟିକ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ କେବେ କାହାକୁ ନିରାଶ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଜ୍ଞାନାକ୍ତି

ବିଷୟରେ ବଡ଼ ଧୂରନ୍ଧର ଥିଲେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ହେଲା ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ଶିଶୁ ଭଳି ସେ ତାଙ୍କର ଭୃତ୍ୟ-ମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲେ । ରଜବଣର ସମ୍ମାନ ବଜାୟ ରଖିବେ, ଏଣେ ସାଧନା କରିବେ; କିନ୍ତୁ ଅର୍ଥ ମିଳିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ବାର୍ଷିକ ଟ ୫୦୦ ୧ ଟଙ୍କା କେତୋଟି ଗାଁରୁ ପାଉଥିଲେ । ତାହା ତାଙ୍କ ଭଳି ଉଚ୍ଚ ସମ୍ମାନାପ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ତାହାଙ୍କୁ ରଖି କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ସାଧନାରୁ ବିରତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ “ପଞ୍ଜିକା” ଲେଖି ମଧ୍ୟ ପ୍ରେସରୁ କିଛି ଟଙ୍କା ପାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସହଧର୍ମିଣୀ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ସ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ । ସେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସାଧନା ପକ୍ଷରେ କଞ୍ଚକ ନ ହୋଇ ପ୍ରକୃତ ଉତ୍ସାହଦାତ୍ରୀ ଥିଲେ । ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ବିପକ୍ଷରେ ପ୍ରତିବେଶୀମାନଙ୍କ ଅଟା ପରିହାସକୁ ସେ କେବେ ଶୁଣୁ ନ ଥିଲେ ।

ଆଲୋକର ସନ୍ଧାନ

ଆଲୋକର ପ୍ରକୃତ ଆଲୁଅ ଦେବା । ଏହାକୁ ଅନ୍ଧକାରରେ ରଖି, ଗ୍ରାମ, ଜନପଦ, ବଣ, ପାହାଡ଼ ଯେଉଁଠି ରଖି, ଆଲୋକ ତାହା ଧର୍ମରୁ ବିରୁଦ୍ଧ ହେବ ନାହିଁ । ସାଧକର ସାଧନାରେ ସିଦ୍ଧି ଆସିଲେ, ଜଗତରେ କାର ଆଲୋକ ଛପି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ଲୋକେ ଏହାର ସନ୍ଧାନ ଆପେ ଆପେ ନିଅନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ତାହାହିଁ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ । ୧୮୮୮ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ପଞ୍ଜିକାରେ ଭୁଲି ଅଛୁ ବୋଲି ଏକ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । କଲିକତାରେ ଏକ କମିଟି ଏଥିପାଇଁ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି କମିଟି ତରଫରୁ ମହା ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ପଣ୍ଡିତ ମହେଶଚନ୍ଦ୍ର ନ୍ୟାୟରତ୍ନ ସି. ଆଇ. ଇ. ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ନାମ ଆଗରୁ ଶୁଣିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବା ପାଇଁ କଟକକୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ଅଣାଯାଇଥିଲା ;

ସେଠାରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ମଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ସହଚ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ନ୍ୟାୟରହ ଓ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ଏହି ଅଧ୍ୟାପାରଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ସାଧକଙ୍କୁ ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ଲୋକ-ଲୋଚନ ଅଗୋଚରରୁ ବାହାରକୁ ଟାଣି ଆଣିବାକୁ ଯତ୍ନସବୁନାସ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ମୌଳିକ ପ୍ରତିଭା ସମ୍ମୁଖରେ ବିଦ୍ବାନ୍ମାନେ ସ୍ତବ୍ଧ ନିର୍ଭୀକ ପଡ଼ିଲେ ।

ଖ୍ୟାତି-ଅକ୍ଳାନ୍ତ

ଯୋଗେଶ ବାବୁଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ, ସୁଦାମଚରଣ ନାୟକଙ୍କ ଘରରେ ଓ ଆଠମଣ୍ଡିକ ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ଆନୁକୁଲ୍ୟରେ “ସୈଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ” ୧୮୯୯ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ତାହା ପୂର୍ବରୁ ୧୮୯୩ ରେ ସରକାର ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ “ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ” ପଦବୀ ଦାନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ୧୮୯୩ ରେ ଶୀତକାଳରେ ଯେତେବେଳେ କଟକରେ ଦରବାର ହେଲା, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଆସିଲେ ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଏହି ସମ୍ମାନରେ ସୁଖ ପାଇଲେ ନାହିଁ ବୋଲି କେହି କେହି କହିଲେ । କେତେକେ କହିଲେ ଯେ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଏହି ସମସ୍ତ ସମ୍ମାନ ଖାତର କରି ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ସମୟର କମିସନର ଏତିକିରେ ନ ଗୁଡ଼ନ୍ତି ! ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ପୁଣି ଲେଖାପଢ଼ି ହେଲା । ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କଟକ ଆସି ସମ୍ମାନିତ ହେଲେ । ଡ୍ରମେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ଦେଖି ସାରା ବ୍ୟାପିଗଲା ଏବଂ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ ପରେ ଇଉରୋପରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସମ୍ମାନିତ ହେଲେ । ଅରୁଣୋଦୟ ପ୍ରେସରେ ତାଙ୍କ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ପ୍ରତିବର୍ଷ କଟକ ଆସୁଥିଲେ ।

ସ୍ବାଧୀନାଥ ଲେଖିଅଛନ୍ତି :—

“ଉତ୍କଳ ମାତାର ଯୋଗ୍ୟତମ ପୁତ୍ର
ତୁମ୍ଭ ଯୋଗୁଁ ଅମ୍ଭେ ସର୍ବେ ହେଲୁଁ ପୁତ୍ର ।

×   ×   ×   ×

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ହେବ ନାହିଁ ଲକ୍ଷ୍ମ
ନର ଦେହେ ଥିବ ଯାବତ ହୃଦୟ ।”

ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖରଙ୍କର ଜନ୍ମ ହେବାର ଶଏବର୍ଷ ଅତିବାହିତ ହୋଇ-
ଯାଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ନାମ ପୃଥିବୀରୁ ଅଜି ଲେପ ପାଇ ନାହିଁ, ମନୁଷ୍ୟ
ସମାଜ ଥିବା ଯାଏ ମଧ୍ୟ ଲେପ ପାଇବ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କେବଳ
ବୈଜ୍ଞାନିକ, ସତ୍ୟ-ସାଧକ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ଜଣେ ପରମ
ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ । ‘ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ’ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ପରେ “ନେଚର”
(Nature), ‘ନଲେଜ’(Knowledge), କଲିକତା ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଏବଂ
ମେଡ଼ିସନ, ‘ଅମୃତ ବଜାର ପତ୍ରିକା ପ୍ରଭୃତି ପତ୍ରିକାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର
ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଅଧ୍ୟାପକ ମାକସ-ମୁଲାର ମଧ୍ୟ
ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରି ଥିଲେ ଏବଂ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ
ଠାରୁ ବୃତ୍ତି ମିଳିପାରେ ବୋଲି ଅଧ୍ୟାପକ ଯୋଗେଶ ବାବୁଙ୍କୁ ଲେଖି-
ଥିଲେ । ଯୋଗେଶ ବାବୁ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କ ପାଖକୁ
ଲେଖିଥିଲେ ।

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ

ମହାପୁରୁଷ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜଣେ ସଶଜନ୍ମା ସାଧକ । ତାଙ୍କର
ଗତବିଧି ଶିଶୁ ଭଳି ସରଳ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅଗାଧ ଥିଲା ।
କେବଳ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ନୁହେଁ—ପ୍ରତିଭା, ଚରଣବଂଶ, ଭକ୍ତି, ଶୈତ୍ୟ, ଧର୍ମନିଷ୍ଠା,
ବଦାନ୍ୟତା, ଅତ୍ୟୁ-ସେବା, ସତ୍ୟ-ପ୍ରିୟତା, ସ୍ମରଣବାଦତା, ଦୟା, କ୍ଷମା,

ପରୋପକାରତା, କଷ୍ଟସହଷ୍ଟତା, ଯୈର୍ଯ୍ୟ, ବିନୟ, ସୌଜନ୍ୟ, ନିର୍ଭୀକତା, ସତ୍‌ସାହସ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗୁଣରେ ତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ବ୍ୟକ୍ତି ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏ ସମସ୍ତ ଗୁଣ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ପରିହାସ-ରସିକତା ଓ ସରସତା ତାଙ୍କଠାରେ ଉଣା ନ ଥିଲା । ସତ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ବହୁଦୂରରେ ରହି ଏପରି ବିଜ୍ଞାନ-ପ୍ରୀତି, ସତ୍ୟ-ସାଧନା ପୃଥିବୀରେ କେତେ ଜଣ କରିପାଇଁ ଛନ୍ତି ? କେବଳ ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ଜ୍ଞାନାନୁରାଗ ଆଜିକାଲି ତ ଆଉ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ! ତାଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ଉତ୍କଳ ଆଉ କେବେ ପାଇବ, କିଏ କହିବ ?

ଶେଷ-କୀର୍ତ୍ତନ

ଖ୍ୟାତ ଅର୍ଜୁନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ରୋଗରୁ କିନ୍ତୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଲେ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାନଟନ ମଧ୍ୟରେ ରୁଷି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଅଚଳ, ଅଟଳ ଥିଲେ । ୧୯୦୪ ଅପ୍ରେଲରେ ସେ ମାସିକ ଟ ୫୦୯ଙ୍କା ଫେନସନ ପାଇଲେ । ସେ ପୁରୁ ଧାମକୁ ଆସି ୧୯୦୪ ମସିହା ଜୁନ ତା ୧୦ ରିଖରେ ୬୯ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଜୀବନ-ଲୀଳା ସାଙ୍ଗକଲେ । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁରେ ପୃଥିବୀରୁ ଏକ ଆଦର୍ଶ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠ ସାଧନା-ଗଗନରୁ ଝଡ଼ି ପଡ଼ିଲା । ମରଣଶୀଳ କଲେବର ମୃତ୍ୟୁର କରାଳ-କବଳରେ ପରି ସଢ଼ି ଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଜି ସତ୍ୟ-ସାଧନା ବଳରେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଯେ ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ଏ କଥା କିଏ ଅସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବ ?

କାବ୍ୟ-କବି ରାଧାନାଥ

ଅଧୁନକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମୂଳ-ପତ୍ତନ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଠାରୁ । ତେଣୁ ସାହିତ୍ୟରେ “ରାଧାନାଥ-ଯୁଗ” ବୋଲି ଅନେମାନେ କହୁ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ରାଧାନାଥ-ଯୁଗ ଏବଂ ଚହ୍ନପର ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି । ରାଧାନାଥ କାବ୍ୟର କବି । ଜୀବନରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ କାବ୍ୟ ସେ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟକୁ ତାଙ୍କର ଦାନ ଅଳ୍ପ । ରାଧାନାଥ ସେ କେବଳ ସାଧାରଣ କାବ୍ୟ ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ନୁହେଁ, କାବ୍ୟରେ ଜାତୀୟତା ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଶେଷତ୍ତ୍ୱ । ଉତ୍କଳର ପାହାଡ଼, ବଣ, ହ୍ରଦ, ରାଜବଂଶ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ପୁନର୍ଜୀବନ ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ଭାବରେ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଚନ୍ଦ୍ରୀକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରିଅଛନ୍ତି ।

ଅନେକେ ଶୁଣି ଅଷ୍ଟର୍ଥ୍ୟାନୁତ ହେବେ ଯେ, ରାଧାନାଥ ପ୍ରଥମେ ବଙ୍ଗଳାରେ କବିତା ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ବହୁ ଚିନ୍ତାଶ୍ରମ ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ପରେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖି ସେ ଉତ୍କଳର ବର-ପୁତ୍ର ହୋଇପାରିଅଛନ୍ତି ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

୧୮୪୮ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ତା ୨୮ତାରିଖରେ ରାଧାନାଥ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର କେଦାର ପୁର ନାମକ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ପୁନରନାଗୟଣ ରାୟ, ମାତାଙ୍କ ନାମ ଚାରିଣୀ ଦାସୀ । ରାଧାନାଥ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବୟସରେ ନିଜ ମାତାଙ୍କୁ ହରାଇଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷା

ପ୍ରଥମେ ସେ ଗ୍ରାମ-ପାଠଶାଳାରେ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ପିଲାଦିନେ ତାଙ୍କ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଭଲ ନ ଥିଲା । ତତ୍ପରେ ସେ ବାଲେଶ୍ବର ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଥିଲେ । ଗଣିତ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ବିଷୟ ଥିଲା । ୧୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ବାଲେଶ୍ବର ସ୍କୁଲରୁ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଏଫ୍. ଏ. ପଢ଼ିବାକୁ କଲିକତା ଗଲେ । କିନ୍ତୁ ନିଜ ବଂଶର ଆର୍ଥିକ ଦୁରବସ୍ଥା ଓ ଶାରୀରିକ ପୀଡ଼ା ତାଙ୍କ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେଲା ।

କର୍ମ-ଜୀବନ

ରାଧାନାଥ କଲିକତାରୁ ଫେରିଆସି ବାଲେଶ୍ବର ସ୍କୁଲର ତୃତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ହେଲେ ଏବଂ ମାସିକ ଚରଣ ଟଙ୍କା ବେତନ ପାଇଲେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ପିତା ଶିକ୍ଷାନୁରାଗୀ ଓ ଭାଷାବିତ୍ ଥିଲେ । ପାରସ୍ୟ, ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା, ହିନ୍ଦୀ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅନୁରାଗ ଥିଲା । ସେ ସୁରୁତ-ସମ୍ପନ୍ନ ଓ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀ ଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ଭାବ ନିଜ ପ୍ରିୟ ପୁଅଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ପିତାଙ୍କ କଠୋର ଶାସନାଧୀନ ଥିଲେ । ସେ ‘ଚରଣ-ଗଠନ’ ପାଇଁ ସର୍ବଦା ପିତାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଉଥିଲେ । ଶିକ୍ଷକ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବହି ମଧ୍ୟ ପଢ଼ୁଥିଲେ ।

ବାଲେଶ୍ବରରେ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ରାଧାନାଥ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲକୁ ଦ୍ବିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ବଦଳି ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ପୁରୀରେ ଦୁଇବର୍ଷ ଖ୍ୟାତର ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ସେ ବାଙ୍କୁଡ଼ା ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଦ୍ବିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ହୋଇ ଗଲେ । କିନ୍ତୁ ଦିନ ପରେ ସେ ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲାର ସ୍କୁଲ ଡିପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ହୋଇଥିଲେ । ବାଲେଶ୍ବରରେ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ କାଳ

ସ୍କୁଲସମୂହର ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ହେଲେ ପରେ ସେ ଓଡ଼ିଶା ସ୍କୁଲ-ସମୂହର ଜଣେ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ହେଲେ । ୧୮୯୧ରେ ସେ ଓଡ଼ିଶା ସ୍କୁଲସମୂହର ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ହେଲେ ଏବଂ ୧୮୯୯ ରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଭାଗକୁ ବଦଳି ହୋଇ ଗଲେ । ୧୮୯୭ରେ ସେ ରାୟବାହାଦୁର ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ । ୧୯୦୧ ରେ ପ୍ରାଦେଶିକ ରାଜକର୍ମରେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ୧୯୦୩ ରେ ପେନସନ ପାଇ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନା

ରାଧାନାଥଙ୍କର ଏହି ରାଜକର୍ମ-ଜୀବନ ସଙ୍ଗରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେତେ ସଫୁଲ୍ଲ ନୋହୁଁ । ସେତେବେଳେ ରାଧାନାଥ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ପ୍ରଥମେ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚାର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଫକୀରମୋହନ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ସେ ‘କବିତାବଳୀ’ ନାମକ ଏକ ବଙ୍ଗଳା କବିତା ବହି ରଚନା କରି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଏବଂ ‘ଇତାଲ୍ୟୁ ଯୁବା’ ନାମକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଗଳ୍ପର ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏହା ‘ଉତ୍କଳ-ଦର୍ପଣ’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତା ପରେ ସେ ପୁରୀକୁ ବଦଳି ହୋଇ ଗଲେ । ସେଠାରେ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ତାଙ୍କର ଗୁରୁ ଥିଲେ । ଗୁରୁ ଓ ଗୁରୁ ଉଭୟ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ରାଧାନାଥ ‘ମେଘଦୂତ’ର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଓ ବଙ୍ଗଳା କବିତାବଳୀର ୨ୟ ଭାଗ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହା ପରେ ସେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଥିଲାବେଳେ ‘କବିତାବଳୀ’ର ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ‘କବିତାବଳୀ’ ପାଇଁ ସେ ବଙ୍ଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଦୃତ ହୋଇ-
ଥିଲେ । ହୁଏତ ରାଧାନାଥ ବଙ୍ଗଳାର କବି ହୋଇ ଥାଆନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ତତ୍କାଳୀନ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଭୂଦେବ ବାରୁଙ୍କ ସତ୍ ପରାମର୍ଶ ପାଇ ସେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖିବାରେ ମନ ବଳାଇଲେ ।

ରାଧାନାଥ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଡ଼େପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଥିବ
ସମୟରେ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲର ଦ୍ଵିତୀୟ
ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ଉଭୟେ ମିଶି ଓଡ଼ିଆରେ ‘କବିତାବଳୀ’
ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏହା ଅନେକ କାଳଯାଏ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହୋଇଥିଲା ।
ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଥିଲାବେଳେ ‘ଲେଖାବଳୀ’ ବୋଲି
ଏକ ବହି ପୁଣି ବଙ୍ଗଳାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ

ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନୂଆ ଯୁଗ ଅବିଧିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ
ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶିଷ୍ଟତା କ’ଣ ? ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ଭଞ୍ଜୀୟଯୁଗ ସାହିତ୍ୟରେ
ଶବ୍ଦ-ଆଡ଼ମ୍ବର, ଛନ୍ଦର ଜଟିଳତା ଓ କାବ୍ୟ ପ୍ରଣୟନରେ ପ୍ରକାଶ
ଭଙ୍ଗୀର କୃତ୍ରିମତା ସେ ଏଡ଼ାଇ ପାରିଥିଲେ । କେଦାରଗୌରୀ,
ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା, ନନ୍ଦକେଶରୀ, ଉଷା, ପାଦ୍ମା (ଅପୂର୍ଣ୍ଣ), ଚିଲିକା, ମହାଯାତ୍ରା
(ଅପୂର୍ଣ୍ଣ), ଯଯାତି କେଶରୀ, ଉର୍ବଶୀ (ଅପୂର୍ଣ୍ଣ), ଦରବାର, ଦଶରଥ-
ବିଦ୍ରୋହ, ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଖଣ୍ଡ
କବିତା ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରଣୟନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ
କାବ୍ୟଠାରୁ ଭାଷା, ଭାବ ଓ ପ୍ରକାଶ-ଭଙ୍ଗୀରେ ସ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ । ତଥାପି
ରାଧାନାଥଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟର ଛାୟା ସେ ନ ପଡ଼ିଛି,
ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରକୃତ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ବସ୍ତୁ । ତେଣୁ ପ୍ରକୃତ-ବର୍ଣ୍ଣନା
ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟର ଏକ ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ । ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରକୃତ-ବର୍ଣ୍ଣନାଠାରୁ
ଏହା ଉଚ୍ଚତର । ରାଧାନାଥ ଉତ୍କଳର ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା-ସମ୍ପଦ
ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ସେ ଉତ୍କଳର ସମସ୍ତ ଗଡ଼ଜାତ
ବୁଲିଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ସେସବୁ ବେଶ୍ ପ୍ରତି-

ଫଳିତ । “ଚଳିକା” ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତ-ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ରୂପରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ମାଡ଼ି ବସିଥିଲା । କାରଣ ରାଧାନାଥ ପ୍ରକୃତ-ପୂଜକ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅର୍ଥ୍ୟ ‘ଚଳିକାରେ’ ଡାଳିଅଛନ୍ତି । “ଦରବାର” ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ଏକ ଧରଣର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାବ୍ୟ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ କେଦାରଗୌରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା, ନନ୍ଦକେଶ୍ୱରୀ, ଭଗା, ଯଯାତି-କେଶରୀ, ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ କଥା-ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ସେ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ-ପ୍ରତିଭା ଦର୍ଶାଇଅଛନ୍ତି । ଚରଣ-ଚନ୍ଦ୍ରଣ, ପ୍ରକୃତ-ଚନ୍ଦ୍ରଣର ସମ୍ମିଳନ ହୋଇଅଛି ଏହି କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଏକ ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଏ କ୍ଷେତ୍ର ନୁହେଁ । ‘ମହାଯାତ୍ରା’ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟ । ମହାଯାତ୍ରା ଯେପରି ଶବ୍ଦରେ ବିଭବଶାଳୀ, ସେହିପରି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହା ଅମିଶାକ୍ଷର । ରାଧାନାଥ ଏହାଦ୍ୱାରା ଏକ ନୂଆ ଛନ୍ଦ ଯୁଗର ଅବତାରଣା ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହାଙ୍କ ପରେ ଅମିଶାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ବିକାଶ ସାଧିତ ହୋଇଅଛି ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କଲେ ସହଜରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ରାଧାନାଥ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ କବି-ମାନଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିପାରିଥିଲା । ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଲୋକ-ଚରଣ-ଚନ୍ଦ୍ରଣ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରକୃତ-ବର୍ଣ୍ଣନା ବେଶୀ ହୋଇଅଛି । ରାଧାନାଥ ଗୌରବମୟ ଉତ୍କଳର ଅତୀତ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଶୁଣାଇଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳର ବଣ, ପାହାଡ଼, ନଈ, ହ୍ରଦ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ପୁନର୍ଜୀବନ ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ଦଗରୁ ରାଧାନାଥ ଉତ୍କଳର ଏକ ବଡ଼ ଅଭାବ ପୂରଣ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏମିତି ଏକ

ଯୁଗରେ ରାଧାନାଥ ଜନ୍ମିଥିଲେ ଯେ, ସେତେବେଳେ ଏହି ‘ଦେଶାନ୍ତ-ବୋଧ’ ଉତ୍କଳର ଅତି ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ରାଧାନାଥ ଏକ ଅସାଧାରଣ ବିକାଶି ଥିଲେ । ତାର ପରତତ୍ତ୍ୱ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟାବଳୀ । ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଓ ପ୍ରକୃତବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସେ ବଡ଼ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । ପ୍ରକୃତ-ବର୍ଣ୍ଣନାଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ି ଯେ କୌଣସି ଚନ୍ଦ୍ରଶିଳ୍ପୀ ଖଣିଏ ଖଣିଏ ଚନ୍ଦ୍ର ଅଙ୍କନ କରି ଦେଇ ପାରନ୍ତେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ

ସାହିତ୍ୟିକ ଭାବରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ କୃତା ଅନେମାନେ ଜାଣି-ସାରିଥାନ୍ତି । ରାଧାନାଥ କେବଳ ସାହିତ୍ୟିକ ନ ଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଏକାଧାରରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ-ଅନୁରାଗୀ । ରାଧାନାଥ ଯେ ନିଜେ ବଡ଼ ସାହିତ୍ୟିକ ହୋଇ ଜୀବନ ଶେଷ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ନୁହେଁ—ସେ ଅନ୍ୟକୁ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଓ ଉତ୍ସାହରେ ଅନ୍ୟମାନେ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଲେଖନୀ ଧରିଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳ-ଭ୍ରମଣ ସମୟରେ ସେ ତାଙ୍କ ଗୁଣ ପାଇଁ ସର୍ବତ୍ର ଆଦୃତ ଓ ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜାମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ଉତ୍ସୁକ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ସେ ତୋଷାମୋଦକାରୀ ନ ଥିଲେ । ବରଂ ସେ ରାଜାମାନଙ୍କର ମନ୍ଦ ଗୁଣ ଦେଖିଲେ, ତାହାର ସମାଲୋଚନା କରିବାରୁ ସ୍ଥାନ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ “ଭ୍ରମଣକାଣ୍ଡର ପନ୍ଥ” ପଢ଼ିଲେ ଏହି ସତ୍ୟ ସହଜରେ ପ୍ରମାଣିତ ହେବ । ସେ ଚର ଶ୍ୱାସ-ବୋଗୀ ଥାଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଯେତକି ରହୁ ଦାନ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ତାହାଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚୟ ଅମର କରି ରଖିବ । ସେ କବିତାରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ସ୍ପନ୍ଦନର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କରିଅଛନ୍ତି । କାବ୍ୟ-କବିତାରେ ସେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଉପାସକ ଥିଲେ, ଏବଂ ତାହା ତାଙ୍କ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ।

ଶେଷ-କାବ୍ୟ

ରାଧାନାଥ ରାଜକର୍ମରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରି ଗଡ଼ଜାତ ଭ୍ରମଣରେ ଯାଇଥିଲେ । ତାଳଚେର, ପାଲଲହଡ଼ା, ବାମଣ୍ଡା ପ୍ରଭୃତି ଗଡ଼ଜାତର ସ୍ଥାସ୍ଥ୍ୟକର ସ୍ଥାନରେ ରହି ସେ କଟକ ଫେରି ଆସି ୧୯୦୮ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ମାସ ତା ୧୭ତାରିଖରେ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରି ‘ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ’ ପଦ୍ୟ ଲେଖି କଲେ । ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଯଥାର୍ଥରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ନବଯୁଗେ ବରପୁତ୍ର ନବ ଉତ୍କଳର,
ବରଦା ବାଗଦେଶୀ ବରେ ସୁକବି-ପ୍ରବର !
ଉତ୍କଳ-ନିଧିଗ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେଶୀ-ପୁରୋହତ !
ଲଳିତ-କବିତା-ଶିଳ୍ପୀ ରସଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ !”

ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ

ଭୁବନେଶ୍ୱର ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟଠାରୁ ପୃଥକ୍ । ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ ଯୁଗକୁ ଅନାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତନ ଆଣି-ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କବି ରାଧାନାଥ, ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ ଫକୀରମୋହନ ପ୍ରଧାନ । ରାଧାନାଥ କାବ୍ୟ-କବି । କିନ୍ତୁ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଗୀତି-କବିତାର କବି । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଚ୍ଚାରଣ ଓ ସ୍ତବନକୁ କବିତାରେ ଫୁଟାଇ ପାଠକପାଠିକାମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କରିବା ଗୀତି-କବିଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗୁଣ । ମଧୁସୂଦନ ସେହି ଗୁଣରେ ଗୁଣ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ପିଲାମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ତାଙ୍କର ସୁଲଳିତ ଭକ୍ତି-ରସାମ୍ଳୁତୀ ପ୍ରାର୍ଥନା “ଅଖିଲ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପତି ମୋ ଜୀବନ ସ୍ୱାମୀ” ଠାରୁ ତାଙ୍କ ଅତି ରହସ୍ୟମୟୀ କବିତା ‘ହମାତଲେ ଉଦୟ ଉତ୍ତର’ ଓ ‘ରବିପ୍ରାଣେ

ଦେବାବଚରଣ' ପ୍ରଭୃତି ଆମ ଦେଶରେ ପୁସ୍ତକଚିତ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କବି ଭାବରେ ସେ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓଡ଼ିଆ କବି । ତାଙ୍କର କବିତା ଘେପର ଉଚ୍ଚ ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରସାୟୁକ୍ତ, ସେହିପରି ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଧର୍ମମୟ । ସେ ଆଦର୍ଶବାଦୀ । ତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଚରଣ ଓ ମନୁଷ୍ୟତା କେବଳ ତାଙ୍କ କବିତାରେ ନୁହେଁ, ତାଙ୍କ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର, ପରିବାର ଓ ସାଧାରଣ ବେଷ୍ଟମାନରେ ବିସ୍ତାରିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଗ୍ରନ୍ଥ-ଜୀବନ

୧୮୫୩ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ମାସ ତା' ୧୧ରଖ ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ମଧୁସୂଦନ ପୁରୀ ସହରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ବ୍ରାତ୍ୟ ମରହଟ୍ଟା ଷଡ଼ିୟୁ ବଂଶଜ । ପିତାଙ୍କ ନାମ ଭଗୀରଥ ରାଓ ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ଅମ୍ବିକା ଦେବୀ । ମାତା ଅମ୍ବିକା ଦେବୀ ଆଦର୍ଶ ହିନ୍ଦୁ ନାରୀ ଭାବରେ ପତିପ୍ରାଣା ଓ ଧର୍ମପରାୟଣା ଥିଲେ । ସୁଶୀଳତା ତାହାଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ମଧୁସୂଦନ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ମାଆକୁ ହରାଇଥିଲେ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ବାପା ପୁଲିଶ ବିଭାଗରେ ସାମାନ୍ୟ କର୍ମୀ କରି କିଛି ଉପାର୍ଜନ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ବଦଳି ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମଧୁସୂଦନ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଗୋପ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ପ୍ରଭୃତିରେ ରହି ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ଭୁବନେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ମଧୁସୂଦନ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ସେ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରୁଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସଂସର୍ଗରେ ଆସିଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ସେତେବେଳେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲର ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ୧୮୭୧ ମସିହାରେ ସେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ କଟକ କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଥିଲେ ଏବଂ ୧୮୭୧ରେ ସେ ଏଫ୍. ଏ. ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ।

ବର୍ମ-କୀର୍ତ୍ତନ

ପ୍ରଥମେ ସେ ଯାଜପୁର ମଧ୍ୟଇଂରାଜୀ ସ୍କୁଲର ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ହୋଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଧୁତା ହୋଇଥିଲା । ଦେଉବର୍ଷ ପରେ ସେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲର ୨ୟ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ୧୮୭୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେ ସରକାରୀ କର୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ବାଲେଶ୍ଵରରେ ସେତେବେଳେ ରାଧାନାଥ ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର । ଫକୀରମୋହନ ସମ୍ବାଦ-ବାହକାର ସମ୍ପାଦକ ଓ ଧନକୁମାର ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ତାହାର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ । ମଧୁସୂଦନ ହେଁ ସେହିଠାରେ । ତେଣୁ ବାଲେଶ୍ଵର ସେହି ସମୟରେ ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚାର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ “ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ” ନାମକ ଏକ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ତହିଁରେ ମଧୁସୂଦନ ଓ ରାଧାନାଥ ନିୟୁମିତ ଭାବରେ ଲେଖା ଦେଉଥିଲେ ଓ ମଧୁସୂଦନ ଇଂରାଜୀ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ କବିତାର ଅନୁବାଦମାନ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ତାହା ପରେ ସେ କଟକ ହାଇସ୍କୁଲକୁ ଶିକ୍ଷକ ହୋଇ ଚାଲିଆସିଲେ । ଏଠାରେ ତିନିବର୍ଷ ରହି ସେ କଟକ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲସମୂହର ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ହେଲେ ।

ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଥିବାବେଳେ ଶିକ୍ଷାର ଉନ୍ନତ ସାଧନ ନିମିତ୍ତ ‘ଅବଧାନ ବନ୍ଧୁ’ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ‘ଶିକ୍ଷାବନ୍ଧୁ’ ନାମକ ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ପ୍ରଚାର କରାଇଥିଲେ । ୧୮୯୧ରେ ସେ କଲେଜିଏଟ ସ୍କୁଲର ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ହୋଇ ଗଲେ । ତାହା ପରେ ପୁଣି ସେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାର ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ହୋଇ ଗଲେ । ୧୮୯୩ ମସିହାରେ କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ହେଲେ । ଏଠାରୁ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଆଉ ବଦଳି ହୋଇ ନାହିଁ । ଏହା ଶୁଣି ଗୁରୁମାଳା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ସେ ଏହି ସମୟରେ ଅନେକ

ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । ୧୯୦୭ ରେ ସେ ଅସ୍ଥାୟୀ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶା ସ୍କୁଲସମୂହର ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର, ପରେ ଅତିରିକ୍ତ ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୦୭ରେ ସେ ‘ରାୟବାହାଦୁର’ ଉପାଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ।

୧୯୦୯ରେ ସେ ପେନସନ ନେଇ ଭିକ୍ଟୋରିଆ ସ୍କୁଲ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲେ । ୧୯୧୨ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ତା’ ଗୃହରେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞ ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ଲେଖି-ଅଛନ୍ତି, ‘ତାଙ୍କର ସମଗ୍ର ଜୀବନଟା ଶିକ୍ଷକତା, ଶିକ୍ଷାଦାନ, ଧର୍ମମାତ୍ର ପ୍ରଚାର ଓ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରଚନାରେ କଟିଯାଇଅଛି । × × ‘ଶିକ୍ଷାଚରୁ’ ପରେ ‘ନବ ସମ୍ବାଦ’, ‘ଆଶା’ ଏବଂ ‘ବାହୁ’ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ବାହାରିଥିଲା । ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ତାଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନାରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶିତ ।” × ୧୯୧୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଥମେ ସେ ଏ ନଗରରେ (କଟକରେ) ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲ ଗ୍ରହମାନଙ୍କ ଉନ୍ନତ ଆଶୟରେ ‘ଆଲୋଚନା ସଭା’ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ତାହା ପୁଣି ତାଙ୍କର ଯଦି ଏବଂ ନେତୃତ୍ୱାଧୀନରେ ୧୯୦୩ରେ ‘ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଜ’ ନାମ ଧାରଣ କରି ପ୍ରଶସ୍ତୁତର ଭିତ୍ତିରେ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ।”

“ମଧୁସୂଦନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସତ୍ୟନିଷ୍ଠ ଓ ନ୍ୟାୟପରାୟଣ ଥିଲେ । କାହାରଠାରେ କିଛି ମିଥ୍ୟା, ଦୋଷ ବା ଅନ୍ୟାୟ ଦେଖିଲେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଉଥିଲେ; ମାତ୍ର ତାଙ୍କର କୋପ କ୍ଷଣିକ ଥିଲା । × × ଅତିଥି-ସେବା ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପ୍ରିୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମାତୃଭକ୍ତ ଥିଲେ × × । ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ସନ୍ତାନ-ବଞ୍ଚଳ ପିତା ଥିଲେ । × × ମଧୁସୂଦନ ଉତ୍କଳର ଜଣେ ନିଷ୍ଠାପର ସାହିତ୍ୟସେବୀ ଥିଲେ ।”

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟଙ୍କ ଏହି ଲେଖାରୁ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଚରିତ୍ର-ବର୍ଣ୍ଣନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେପରି ଭକ୍ତି ଧାରଣା ହୁଏ, ତାଙ୍କର କବିତା ଆଲୋଚନା କଲେ ତାହା ଆହୁରି ଧରଣୁ ଛୁଟି ହେବ ।

ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କବିତା

କବି ମଧୁସୂଦନ ଜୀବନରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ବହି ଲେଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧ ଅପେକ୍ଷା କବିତା ହିଁ ମୌଳିକ ସାହିତ୍ୟ ! ତଥାପି ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ଶୈଳୀ ଅଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ । ଆଧୁନିକ ଗଦ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟର ଶୈଳୀ-ସ୍ରଷ୍ଟା ଭାବରେ ମଧୁସୂଦନ ସର୍ବଦା ପୂଜିତ ହେଉଥିବେ । କୁସୁମାଞ୍ଜଳି, ବସନ୍ତଗାଥା, ଉତ୍କଳଗାଥା ପ୍ରଭୃତି ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିତା ବହି । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ କବିତା ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏହାକୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ତନୋଟି ଶ୍ରେଣୀର କବିତାବଳୀ ପାଇଁ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ସରଳ ଓ ସୁନ୍ଦର ଭାବ ଘେନି ଶିଶୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଲିଖିତ ଓ ଆଜିକାଲି ସେଗୁଡ଼ିକ ଅନେକ ଶିଶୁ-ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ‘ପୃଥ୍ବୀ-ପ୍ରତି’, ‘ଜନ୍ମଭୂମି’, ‘ଶୋଭା’, ‘ଜୀବନଚକ୍ର’, ‘ଧୂଳି’ ପ୍ରଭୃତି ଏଥିରୁ ପ୍ରଧାନ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ‘ସତ୍ତାରୁ’ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ଶିଶୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ।

କୁସୁମାଞ୍ଜଳି, ବସନ୍ତଗାଥା ଓ ଉତ୍କଳ ଗାଥାର କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀର । ସେ ସମସ୍ତ ତାଙ୍କ କବି-ପ୍ରତିଭାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ ।

ଏହି ସମସ୍ତ ବହି ମଧ୍ୟରେ ‘ବସନ୍ତ-ଗାଥା’ ଏକ ସୁନ୍ଦର, ଉଚ୍ଚ-ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ କବିତା ଗ୍ରନ୍ଥ । ‘କୁସୁମାଞ୍ଜଳି’ର ‘ନବ ବସନ୍ତ ଭାବନା’, ‘ଏ ସୃଷ୍ଟି ଅମୃତମୟ ହେ’, ‘ନବଯୁଗର ଅଭିଷେକ’, ‘ଆଶା’, ‘ଭାରତ ଭାବନା’, ରବିପ୍ରାଣେ ଦେବାବତରଣ’ ଓ ‘ଉତ୍କଳଗାଥା’ର ‘ହିମାଚଳେ ଉଦୟ ଉତ୍ସବ’ ପ୍ରଧାନ କବିତା । ଏଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ଉନ୍ନତ ଭାବର ଆଧାର, ସେହିପରି ଫରମାଜିତି ଭାଷାର ଆଗାର । ତେଣୁ ଉଭୟ ଭାଷା ଓ ଭାବ ଘେନି ଏଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର କୋଠ-ସମ୍ପତ୍ତି ।

କବିତାର ମୂଳ ଭାବ

ଏହି ସମସ୍ତ କବିତା ଆଲୋଚନା କଲେ ଆନ୍ଦୋଳାନେ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କବିତାର ମୂଳ ଭାବର ସନ୍ଧାନ ପାଉଁ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସମସ୍ତ କବିତାରେ ‘ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା’ ଗୁଣଟି ପରିଷ୍କୃତ ।

ମଧୁସୂଦନ ଗୋଟିଏ କବିତାରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ମଧୁମୟ ସୃଷ୍ଟି ସୁଧାମୟ ସୃଷ୍ଟି
ଏ ସୃଷ୍ଟି ଅମୃତମୟ ହେ
ଗୃହ, ପରବାର ମାନବ ସମାଜ
ନର ନାରୀ ଲୋକାଳୟ ହେ ।”

ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଏହି ବାଣୀ ତାଙ୍କର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବର ପ୍ରତୀକ । ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗ ହେଉ, ଏହା ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା । କିନ୍ତୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ୱର୍ଗ ପାଇଁ ନିବ ଏବଂ ଏହି ସଂସାର ମରୁ ହେବ, ଏହା ତାହାଙ୍କର ବାଣୀ ନୁହେଁ ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମଧୁସୂଦନ ସର୍ବଦା ଦାର୍ଶନିକ ଭାବରେ ଜଗତର ଲୀଳା ଦେଖି ଭାବିଅଛନ୍ତି । ସେ କେବଳ ସୃଷ୍ଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଦେଖି ଉପରେ ଉପରେ ଭାବେ ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । କବି ସବୁଠି ଅମୃତର ସନ୍ଧାନ । ଜଗତର ଅନ୍ତର, ଅକ୍ଷୟଶୀଳ, ପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ପଛରେ ବା ଅନ୍ତରାଳରେ କବି ସର୍ବଦା ଅମୃତର ବାଣୀ ଶୁଣିଅଛନ୍ତି ଓ ଅମୃତର ସନ୍ଧାନ ପାଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ରାଜ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ଦେବାକୁ ସର୍ବଦା ବ୍ୟଗ୍ର ।

କବିଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ବ୍ୟତୀତ ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ମଧ୍ୟ ଅତି ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀର ।

“କୋଟି କୋଟି କଣ୍ଠ ମିଳାଇ

ଗାଥ ଅନନ୍ତେ ମାତି—

ଏକମାତ୍ର ବିଶ୍ଵ-ବିଧାତା

ଏକ ମାନବ ଜାତି ।”

ତେଣୁ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ନିକଟରେ ଶୁଦ୍ଧ ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ନାହିଁ ।

‘ମଧୁସୂଦନ ଶୁଦ୍ଧ ଭାବ-ରାଜ୍ୟର କବି ।’ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ଵାସ ଥିଲା ଯେ, ଏହି ମୃତ୍ୟୁ, ବିଲୟ, ବିନାଶ, ଦୁଃଖ ପକ୍ଷରେ ଏକ ଅକ୍ଷୟ, ଅମୃତର ସତ୍ତା ଅଛି । ତାହାହିଁ ବ୍ରହ୍ମ । ମଧୁସୂଦନ ବ୍ରହ୍ମ-ବିଶ୍ଵାସୀ ଥିଲେ । ସେ ବ୍ରାହ୍ମ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଓ ବ୍ରାହ୍ମ-ଉପାସକ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ବ୍ରହ୍ମ ଭାବ ତାଙ୍କ କବିତା ପଟ୍ଟକ୍ରିରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ।

“ଅନାଇଶ ବାରେ ଦେଖ ରେ

ଜୀବ ! ନିଜ ଅନ୍ତରେ

ଅନନ୍ତ ଜୀବନ-ଆଧାର

ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦରେ ।”

ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଭାବ ତାଙ୍କର ଆଶାଶୀଳତା । ଜଗତର ଆପାତତଃ ଦୁଃଖ, ଦୈନ୍ୟ, ଜରା, ରୋଗ, ମୃତ୍ୟୁ ମଧ୍ୟରେ ମଧୁସୂଦନ ହନାଶର ବାଣୀ ଶୁଣାଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ ଏହି ସମସ୍ତ ଜାଗତକ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ବିଚଳିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ; ବରଂ କହିଅଛନ୍ତି,

ଉଠ ବନ୍ଧୁ, ଅଛି ପାଖେ, ନୟନ ଫିଟାଇ

ଦେଖ ରେ ତୁ ବାରେ

ଭ୍ରାନ୍ତିବଶେ ମୋର ଜୋଡ଼ ଶୁଭ୍ର କାହିଁ ପାଇଁ

କାନୁ ନିରାଶାରେ ?

ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଏହି ସମସ୍ତ କବିତା ଯେପରି ଗନ୍ଧାର ଭାବପନ୍ନ, ସେହିପରି ପ୍ରାଣପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ବିଶ୍ଵର ଶିକ୍ଷଣୀୟ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଓ ମାନବ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିର ଗ୍ରହଣୀୟ । ତାଙ୍କର ଭାଷାରେ କହିଲେ—

ବାଜଇ ଅମୃତ ଶାଶା

ଅମୃତ ଝଂକାରେ

ବହୁ ଜୟ ଧ୍ବନି,

ଗମ୍ଭୀରେ ଧ୍ବନିତ ସେହି

ଜୟ ଜୟ କାରେ

ଆକାଶ, ଅବନୀ ।

ଫକୀରମୋହନ କବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ
କବିତାରେ ଲେଖିଥିଲେ—

“ଦିନେ ହେଲେ ମଧୁ କହୁ ନାହିଁ ମିଥ୍ୟା କଥା

କେତେବେଳେ କାହା ମନେ ଦେଇ ନାହିଁ ବ୍ୟଥା ।

ପର ଉପକାର ପାଇଁ ସତାଂହ ଜୀବନ

ବାକ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ତହିଁ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ।

ନ୍ୟାୟର କାଠିନ୍ୟ, ପ୍ରେମସ୍ନିଗ୍ଧ ମଧୁରମା—

ସାରଲ୍ୟ ସୌଜନ୍ୟ ଲଭିଥିଲେ ଶେଷ ସୀମା ।

× × × ×

ଏକପତ୍ନୀ-ବ୍ରତେ କିମ୍ବା ସନ୍ତାନ-ବାସ୍ତବ୍ୟ—

ସର୍ବତ୍ୟାଗୀ ହେବା ପର ଉପକାର ସ୍ଥୁଳେ—

ପ୍ରଗତି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଜ୍ଞାନେ ପର ସେବା ବ୍ରତେ

ଦେଶ ଉପକାରେ ଲାଗି ରହିବା ସନ୍ତତେ—

ଏକାନ୍ତ ଶିଶୁର ନିଷ୍ଠା ଧର୍ମ ଆଚରଣେ

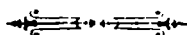
ସେ ମଧୁ ସମାନ ଆଉ ଦେଖି ନାହିଁ ଜଣେ ।

× × ×

ମଧୁର ଆବାସ ଗୃହ ମହର୍ଷି-ଅଶ୍ରମ

ପ୍ରକୃତରେ ଥିଲେ ମଧୁ ମହାର୍ଷି ସମ ।”

କବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କବିତା ଥିବାଯାଏ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ପ୍ରାଣରେ
ମଧୁସୂଦନ ଅମର ହୋଇଥିବେ । କବି ଲେଖକ ଯଥାର୍ଥରେ ଅମୃତର
ସନ୍ତାନ ସିନା !

ଉପନ୍ୟାସିକ ଫକୀରମୋହନ

“ଜନ୍ମଭୂମି ଉତ୍କଳର ପରମ ଭକତ !

ସୁସ୍ତେ ଜନମ ତବ ଆହେ ପୁଣ୍ୟଭୂତ !”

—ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ

‘ରାଧାନାଥ ଯୁଗ’ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରଧାନ ଯୁଗ । କବିତାରେ ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ ଯେପରି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥିଲେ, ଗଦ୍ୟରେ ସେହିପରି ଫକୀରମୋହନ ଏକ ନବ ଯୁଗର ଆଲୋକ ଜାଳିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ପଦ୍ୟ-ବହୁଳ । ଅବଶ୍ୟ କେତେକ କାହାଣୀ, କବ୍‌ବନ୍ତୀ କଥା ଆକାରରେ ଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ସେତେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହୁ ନ ଥିଲା । ତା ପରେ ଯେଉଁମାନେ ରାଧାନାଥ ଯୁଗର ପଦ୍ୟ ଲେଖିଲେ, ସେଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତ ସଂସ୍କୃତ-ଶୈଳୀ ଅନୁସାରେ । ଖାଣି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନ ଥିଲା କହିଲେ ଚଳେ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ, ଗଳ୍ପ ପ୍ରଭୃତି ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ଏହି ବଡ଼ ଅଭାବଟି ପୂରଣ କଲା । ଲୋକ ଚରଣ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ସେମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତା ସାହିତ୍ୟରେ ପୂଜାଉବା ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରଧାନ ଦାନ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ପଦ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଜନ୍ମ ଓ ବାଲ୍ୟକାଳ

ଫକୀରମୋହନ ବାଲେଶ୍ଵର ଅନ୍ତଃପାତା ମିଲି କାଶପୁର ଗ୍ରାମର ଖଣ୍ଡାଏତ ସେନାପତି ବଂଶରେ ଜନ୍ମ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେନାପତି । ଫକୀରମୋହନ ୧୮୪୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଜାନୁଆରୀ ତା ୧୭ ରଖରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ମାତା ଜୁଲସୀ ଦେବୀ

ଏକ ଆଦର୍ଶ ହିନ୍ଦୁ-ଗୃହଣୀ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଫକୀରମୋହନ ଅତେଇ ବର୍ଷ ବୟସରେ ପ୍ରିୟ ପିତାମାତାଙ୍କୁ ହରାଇଥିଲେ । ବୃଦ୍ଧା ପିତାମହା କୋଟଳା ଦେଇ ଶିଶୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଅଗ୍ରସ୍ଥଦାଶୀ ଥିଲେ । ପିଲାଦିନେ ଫକୀରମୋହନ ଅସହ୍ୟ ରୋଗ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରି-ଥିଲେ । ପିତାମହାଙ୍କ ଯତ୍ନ ଓ ପୀରମାନଙ୍କ ପୂଜାରେ ସେ ବଞ୍ଚିଗଲେ ।

ପୀରମାନଙ୍କ ମନଃତୁଷ୍ଟି ପାଇଁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପିତାମହା ପଠାଣିଆ ନାମ ରଖିଲେ—ଫକୀର । କିନ୍ତୁ ପିଲାଦିନେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ନାମ ଥିଲା ବ୍ରଜମୋହନ ।

ଦୈଶୋର

ଗୁଡ଼ିଶାଳୀରେ ପଡ଼ା ଆରମ୍ଭ ସମୟକୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ବୟସ ନଅ ବର୍ଷ ଯାଏ ହୋଇଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କ ‘ଆତ୍ମ ଜୀବନଚରଣ’ରେ ‘ଗୁଡ଼ିଶାଳୀ ଜୀବନ’ର ଏକ ନିଖୁଣ ଚିତ୍ର ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସକାଳ ଓଲି ଗୁଡ଼ିଶାଳୀରେ ଖଡ଼ିଠାଠ ଓ ଉପର ଓଲି ପୋଥି ପଢ଼ା ହୁଏ । ଫକୀରମୋହନ ଏମିତି ଏକ ଗୁଡ଼ିଶାଳୀରୁ ପଢ଼ା ଶେଷ କରି ତେର ବର୍ଷ ବୟସରେ ବିବାହ କଲେ । ‘ବିବାହ’ରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ହାତ ନ ଥିଲା । ତା ପରେ ଜାହାଜମାନଙ୍କର ଠିକାଦାରଙ୍କ ସିରସ୍ତାରେ ସେ ଗୁମାସ୍ତା କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ । ସେ ଅବସର ସମୟରେ ‘ଅଝାଲ’ ବୁଣୁଥିଲେ । ଜାହାଜ କାମ ବନ୍ଦ ହେବାରୁ ସେ ‘ନିମକ ମାହାଲ’ ସିରସ୍ତାରେ ରହୁଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷକୁ ‘ନିମକ ମାହାଲ’ ବନ୍ଦ ହେଲା । ବାଲେଶ୍ଵର ଆଉ ଲୁଣ ବ୍ୟବସାୟର କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥଳୀ ହେଲା ନାହିଁ । ଦେଶର ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳ୍ପ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା । ତହିଁ ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ଦେଶ ମଧ୍ୟକୁ ବିଦେଶୀ ଲୁଣର ଆମଦାନି ହେଲା ।

ଅଧ୍ୟାୟନ ଓ ଅଧ୍ୟାପନା

୧୮୭୨ ରେ ଯୁବକ ଫକୀରମୋହନ ନିମକ ମାହାଲ ଶୁଦ୍ଧ ବାରବାଟୀ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଲେ । ସ୍କୁଲରେ ବର୍ଷେ ପଢ଼ି ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ସ୍କୁଲ ବେତନ ବାକି ପଡ଼ିବାରୁ ତାଙ୍କ ନାଁ କଟିଗଲା । ତତ୍ପରେ ସେ ସେହି ସ୍କୁଲର ତୃତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ହେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଫକୀରମୋହନ ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ୧୮୭୪ ମସିହାରେ ସେ ମିଶନ ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ହୋଇ ମାସିକ ଦଶ ଟଙ୍କା ବେତନ ପାଇଲେ । ସେତେବେଳେ ଜଣେ ସାହେବ 'ଇଂରାଜି ବାଇବେଲ'କୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରୁଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନ ସେହି ବାଇବେଲର ସଂଶୋଧନ ଭାର ନେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସଂଶୋଧିତ ଲେଖାରେ ସାହେବଙ୍କର ଅବିଶ୍ୱାସ ହେବାରୁ ସାହେବ ତାହା ଛପାଇଲେ ନାହିଁ । ତା'ପରେ କିଛିକାଳ ପାଇଁ ଫକୀରମୋହନ ବାଲେଶ୍ୱର କଲେକଟର ସିରସ୍ତାର ମୁନ୍ସି ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପୁଣି ସେ ନିଜ ଶିକ୍ଷକ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଫେରି ଆସିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ରେଭରେଣ୍ଡ ହାଲମ ସାହେବ ଏକ ଇଂରାଜୀ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନ ତହିଁରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ଜିଲ୍ଲା କଲେକ୍ଟର ଶ୍ରୀମତ୍ ସାହେବ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ସେ ଆର୍ଯ୍ୟ ଭାଷା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ବ୍ୟାକରଣ ଲେଖୁଥିଲେ । ତହିଁରେ ଫକୀରମୋହନ ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହି ମିସନ ସ୍କୁଲରେ ଥିବା ସମୟରେ ଫକୀରମୋହନ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାକୁ ଏକ ସମିତି ଗଠନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସବୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ମନ ବଳାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବହୁ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବରୁ ସଭ୍ୟମାନେ ମୃତ୍ୟୁର ଅଭାବ ବେଶୀ ବୋଧ କରିଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଫରାଣ୍ଡମରେ

୧୮୭୮ରେ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଗୁପ୍ତାଶାଳା ବସିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଫକୀର-ମୋହନଙ୍କ ସମ୍ପାଦକତ୍ଵରେ ‘ବୋଧଦାୟିନୀ’ ଓ ‘ସମ୍ବାଦ ବାହକା’ ବୋଲି ପାସିକ ସମ୍ବାଦ-ପତ୍ର ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଫକୀରମୋହନ ଇଶ୍ଵରଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜୀବନଚର୍ଚ୍ଚା ଅନୁବାଦ କରି ଓଡ଼ିଆରେ ଛପାଇଥିଲେ । ଏହା ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହୋଇଥିଲା । ସେ ‘ଅଜ୍ଞମାଳା’ ଓ ‘ବ୍ୟାକରଣ’ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଏହାସବୁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହୋଇଥିଲା ।

ଫକୀରମୋହନ ଏହି ସମୟରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଅଭ୍ୟାସର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ସେ ନିଜେ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ।

ସେହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗାଳୀ ଓ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାଷା ବିବାଦ ଲାଗିଥିଲା । ବଙ୍ଗାଳୀମାନେ ସବୁ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦଖଲ କରି ବସିଥିଲେ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଏକାବେଳକେ କଚେରୀ ସ୍କୁଲରୁ ଉଠାଇଦେବେ, ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଯତ୍ନପରାୟଣ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ । କଟକରେ ସେତେବେଳେ ଗୌରୀଶଙ୍କର, ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଫକୀରମୋହନ ଏହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଣ୍ଟା ଉଠି କାମ କରିଥିଲେ । ଅନ୍ୟମାନେ ଯେ ସାହାଯ୍ୟ, ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇ ନ ଥିଲେ, ଏମିତି ନୁହେଁ, ଏମାନେ ଓଡ଼ିଆରେ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଓ ବହି ପ୍ରଭୃତି ଗୁପ୍ତି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କଲେ । ବଙ୍ଗାଳୀଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାନୁ ନଷ୍ଟ ହେଲା ।

ଫକୀରମୋହନ ଏହି ଯୁବା ବୟସରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନ ଓ ପରେ ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମ ଆଡ଼କୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଏଣେ ଘରେ ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଓ ପିତାମହଙ୍କର କାଳ ହୋଇଗଲା । ସେ ଯୁନବାର ଦ୍ଵିତୀୟ ଦାର-ପରିଗ୍ରହ

କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଫକୀରମୋହନ “ଭରତ-ଇତିହାସ” ଓଡ଼ିଆରେ ଲେଖି ଏକହଜାର ଟଙ୍କା ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ପୁରସ୍କାର ପାଇଥିଲେ । ବହୁଟି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରଥମ ପତ୍ନୀଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ମନ ମିଳୁ ନ ଥିଲା । ସେ ନିଜେ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଚରିତରେ ଏ କଥା ଲେଖି-ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦ୍ଵିତୀୟ ପତ୍ନୀଙ୍କର ସତ୍ୟନିଷ୍ଠା, ପତିପରାୟଣତା, ଧାର୍ମିକତା ସମସ୍ତପ୍ରକାର ସଦ୍‌ଗୁଣ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା ।” ୧୮୭୧ ରେ ଫକୀରମୋହନ ତାଙ୍କ ସହଧର୍ମିଣୀ ଦ୍ଵିତୀୟ ପତ୍ନୀ କୃଷ୍ଣକୁମାରୀଙ୍କୁ ପାଇଥିଲେ । ସେ ୧୮୯୪ ରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାବେଳେ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ ଫକୀରମୋହନ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, “ସେ ଯେତେବେଳେ ଇହଧାମ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲେ, ସେହି ଦିନଠାରୁ ପୃଥିବୀରୁ ମୋହର ସହାନୁଭୂତିପ୍ରାପ୍ତି ଶେଷ ହୋଇଅଛି ।”

ରାଜ-ଦେଓଆଳୀ

ପ୍ରାକୃତିକ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ ଦୁଇଟି ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭକ୍ତ । ଏହା ବ୍ରହ୍ମାଣ ଶାସନାଧୀନ ଜଲ୍‌ସମୂହ ଓ ଗଡ଼ଜାତ । ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କରେ ରାଜାମାନେ ଏକକ୍ଷତ୍ର ଶାସନକର୍ତ୍ତା । କିନ୍ତୁ ରାଜାମାନେ ନିଜେ ସବୁ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ବୁଝି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ଦେଓଆଳୀ ଥାଆନ୍ତି । ଦେଓଆଳୀମାନେ ପ୍ରାୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ହାତ ବାରିସୀ । ଏମାନେ ହିଁ ପ୍ରକୃତରେ ଶାସନସଂହାର ସମସ୍ତ ବିଷୟ ବୁଝନ୍ତି ।

ଫକୀରମୋହନ ଜୀବନରେ ମାଲଗଞ୍ଜ, ଡ଼ମ୍‌ଡ଼ା, ତେଜାନାଲ, ଦଶପଲ୍ଲୀ, କେନ୍ଦୁଝର ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ରାଜ୍ୟରେ ଦେଓଆଳୀ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ ରାଜକର୍ମରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିବାବେଳେ ସେ ହୁଏତ ରାଜା ଓ ପ୍ରଜାଙ୍କର ନାନାଭାବରେ ଉପକାର କରିଥିଲେ;

କିନ୍ତୁ ସାହଚ୍ୟକୁ ବେଶୀ କିଛି ଦାନ କରି ନ ଥିଲେ—କେବଳ ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ରାମାୟଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମହାଭାରତର ସବୁ ଅଂଶ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ୧୮୭୭-୧୮୯୭ ଯାଏ ସେ ନାନା ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାଇ ଲୋକଚରଣ ନିଷ୍ପୟ ଗଭୀରଭାବରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିବେ; ତେଣୁ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକ ଏଡ଼େ ଚିତ୍ରକର୍ଷକ ହୋଇପାରିଥିଲା ଏବଂ ତହିଁରେ ଓଡ଼ିଆ ଜୀବନର ଖାଣି ଛୁଆଁ ପଡ଼ି ପାରିଥିଲା । କେନ୍ଦୁଝରରେ ଦେଉଆନ ଥିଲାବେଳେ ମେଲି ସମୟରେ ସେ ବିଦ୍ରୋହୀ ଦଳଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନିଜର ବୁଦ୍ଧି ବିଚକ୍ଷଣତା ଯୋଗୁଁ ସେ ଶାନ୍ତ ପାଇଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ପଡ଼ୁ ଥିଲେ । ସାମ, ଦାନ, ଦଣ୍ଡ, ଭେଦ ମାତର ଯେତେବେଳେ ଯେପରି ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥିଲା, ସେ ସେହିପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

କେନ୍ଦୁଝର ମେଲିରେ “ଶହେ ହେଲେ ପାନ, ଦୁଇଶ ଗୁଆ, ଉତ୍ତର ପଟରୁ ମାହାରା କରି ଆଖୁବାଡ଼କୁ ଶୀଘ୍ର ପାଣି ବୁଢ଼ାଇବୁ, ନୋହଲେ ଆଖୁବାଡ଼ ବିନାଶ ଯିବ ବୋଲି ଜାଣିବୁ ” ଲେଖି କପରି ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ କରିଥିଲେ, ତାହା ଉତ୍କଳରେ ସୁବିଦିତ । ଚିଠି ଚିନ୍ତିତା ତାରରେ ଗୁଡ଼ା ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଆନନ୍ଦ ପୁରରେ ରାଜପକ୍ଷୀୟ ଲୋକେ ଏହି ଚିଠିରୁ ଅର୍ଥ କଲେ—ତାର ଅର୍ଥ ସରକାର, କଟକ ସୁପରିଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ଓ କଟକ ମଧୁବାବୁ କମ୍ପାନୀ ନବକିଶୋର ବାବୁଙ୍କ ପାଖକୁ ତାର । ପାନ ଅର୍ଥ ସିପାହୀ, ଗୁଆ ଅର୍ଥ ବନ୍ଧୁକର ଗୁଳି, ଆଖୁବାଡ଼ ଅର୍ଥ ଗଡ଼ । ଉତ୍ତର ଦିଗରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁଲିବିଘ୍ନା ଚରଫରୁ ବନ୍ଧୁକଧାରୀ ସିପାହୀ ନ ଆସିଲେ ଗଡ଼ ରକ୍ଷା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏହିପରି କୌଶଳରେ ସେ ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ କଲେ ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ

ଫକୀରମୋହନ ଯୌବନର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟ-ସେବା କରିବାକୁ ମନ ବଳାଇଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ବିକଶିତ ହେବାର ସୁବିଧା ପାଇ ନ ଥିଲା । ୨ୟ ଥର ପାଇଁ ଉପପତ୍ନୀରେ ଥିଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ବିସ୍ମେଶ ହେବାରୁ ସେ ‘ପୁଷ୍ପମାଳା’ ଓ ‘ଉପହାର’ ଏହି ଦୁଇଟି କବିତା ରହି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । କେନ୍ଦୁଝର ପ୍ରଜା-ବିଦ୍ରୋହ ପରେ ଆନନ୍ଦପୁରରେ ଉତ୍କଳ-ରାମଣୀ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । ୧୮୯୭୦ରୁ ୧୯୦୫ ଯାଏ ଫକୀରମୋହନ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଗଳ୍ପ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତାହା ସେହି ସମୟରେ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । “ଧୂଳିଟି” ନାମ ଦେଇ ସେ ଗଳ୍ପ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । “ଅବସର ବାସରେ” ନାମକ ଏକ ପଦ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ସେହି ସମୟରେ ଲେଖା ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତତ୍ପରେ ସେ ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ଗୁଲିଗଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର (ପରେ ଆଜୀବନ ଅଧ୍ୟାପକ) ମୋହନମୋହନ ସେନାପତି ସର୍ବତ୍ତ୍ଵେପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ରହିଲାବେଳେ ‘ଉପନ୍ୟାସ’ ଓ ବୌଦ୍ଧାବତାର କାବ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉପନ୍ୟାସ “ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ” କଟକ ଅବସ୍ଥାନ ସମୟରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ‘ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ,’ ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀ’ ଓ ‘ମାମୁ’ ତାଙ୍କର ତିନୋଟି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପନ୍ୟାସ । ‘ଅବସର ବାସରେ’ ‘ପୁଷ୍ପମାଳା’, ‘ଉପହାର’, ‘ବୌଦ୍ଧାବତାର କାବ୍ୟ’ ଓ ‘ପୂଜାଫୁଲ’ ପ୍ରଭୃତି ତାଙ୍କ କାବ୍ୟପୁସ୍ତକ । “ଗଳ୍ପସ୍ଵଳ୍ପ” ତାଙ୍କର କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଗଳ୍ପର ସମସ୍ତ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ସ୍ଵଲିଖିତ ଆତ୍ମ-ଜୀବନ-ଚରିତ୍ର ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି ।

ଏଠାରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା

କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ଫକୀରମୋହନ କବି ଅପେକ୍ଷା ଉପନ୍ୟାସ-ଲେଖକ ଭାବରେ ବେଶୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

ଫକୀରମୋହନ ଜଣେ ସୁପଦ୍ୟକର୍ତ୍ତା; କିନ୍ତୁ ସୁକବିତାର ସ୍ୱନ୍ୟ କଳ୍ପନା ଓ ଉଚ୍ଚଭାବ ତାଙ୍କ କବିତାରେ ମିଳେ ନାହିଁ । ବିଶେଷତଃ ତାଙ୍କ ପଦ୍ୟ ଅତି ସରଳ ଓ ଜୀବନର ଅତି ସୁଦ୍ର ସୁଦ୍ର ଘଟଣା ନେଇ ଲିଖିତ । ପଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସ୍କୁଲ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଆମ ଦେଶର ଅର୍ଦ୍ଧଶକ୍ତି ନାରୀମାନଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ପସନ୍ଦ କରେ । କାରଣ ଏହା ସରଳ । ଏହା ଉଚ୍ଚ କବିତା-ସାହିତ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ଉପନ୍ୟାସ-ସାହିତ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଲେଖକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ଭାଷା, ଭାବ, ଚରଣ-ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ୟା, ବର୍ଣ୍ଣନାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ଦୃଶ୍ୟର ସମାବେଶ—ସବୁ ଏପରି ମୌଳିକ ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଗୁଣରେ ଭରା ଯେ, ଏହିଗୁଡ଼ିକ ସବୁ ସାହିତ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚ ଅସନ ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ । ଫକୀରମୋହନ ଜୀବନରେ ନାନା ଲୋକଙ୍କ ସଂସର୍ଗରେ ଆସିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଖୁବ୍ ଲୋକ-ଚରଣ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପାରିଥିଲେ ଏବଂ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖାରେ ଏପରି ପାରଦର୍ଶୀ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ‘ଲଜ୍ଜା’ ଐତିହାସିକ, “ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ” ଓ “ମାମୁ” ସାମାଜିକ ଉପନ୍ୟାସ । ତାଙ୍କ ଗପଗୁଡ଼ିକ ଖୁବ୍ ପ୍ରାଣପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏଥିପାଇଁ ଫକୀରମୋହନ ଅଜି ମରି ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ଅମର ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ପୁରୁଣାରେ ଯେପରି ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ଥିଲା, ଉପନିଷଦ ମଧ୍ୟ ସେ ସେହିପରି ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ । ନିଜେ ମଧ୍ୟ ‘ଉପନିଷଦ୍ ସଂଗ୍ରହ’ ଗୁଣୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦ୍, ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ପ୍ରଭୃତି ପଦ୍ୟାକାରରେ ଅନୁବାଦ କରି ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ।

ଶେଷ-ଜୀବନ

ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଶେଷ-ଜୀବନ ସୁଖମୟ ନ ଥିଲା । ନିଜର ସ୍ତ୍ରୀ ଆଗରୁ ମରିଯାଇଥିଲେ । ରୋଗ, ଯନ୍ତ୍ରଣା ତାଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ି ପାରି ନ ଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ସେ ସାହିତ୍ୟିକ ଖ୍ୟାତି ଖୁବ୍ ଅର୍ଜନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ବିଶେଷତଃ ଗଳ୍ପ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରୁଥିଲା । ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ‘ବ୍ୟାସକବି’ ବୋଲି ଡାକୁଥିଲେ । ବାମଣ୍ଡାର ଶୁକଦରବାରରୁ ସେ ‘ସରସ୍ବତୀ’ ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ । ୧୯୧୮ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ୩୦ ଓ ୩୧ ତାରିଖରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଉତ୍କଳସମ୍ମିଳନୀର ସେ ସଭାପତି ହୋଇଥିଲେ । ଏହାହିଁ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଜାତୀୟ ବୀରଙ୍କୁ ଶେଷ ସମ୍ମାନ ।

ଫକୀରମୋହନ ସାହିତ୍ୟକୁ ଯେପରି ଭଲ ପାଉଥିଲେ, ଗ୍ରନ୍ଥସମାଜ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସେହିପରି ସ୍ନେହ, ସହାନୁଭୂତି ଥିଲା । ସେ କୌଣସି ଉଦ୍ୟମାନ ନବୀନ ଲେଖକଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ କହୁଥିଲେ — “ବାବା, ଯାହା ଆସୁଛି, ଆଖି ବୁଜି ଲେଖିଯାଅ । ତାର ବିଚାର ପଛେ ହେବ ।”

ଫକୀରମୋହନ ଯେପରି ଅତି ବିଚକ୍ଷଣ ରାଜ୍ୟଶାସକ ଥିଲେ, ସେହିପରି ନିଷ୍ଠାପର ସାହିତ୍ୟ-ସେବକ ଓ ସ୍ୱାଦେଶାନୁରାଗୀ ଥିଲେ । ଜୀବନର ଅତି ସୁଦ୍ରୁ ସୁଦ୍ରୁ ଘଟଣାରୁ ସେ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ କଥା-ବସ୍ତୁ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲେ । “ସୁଦ୍ରୁ” ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସର୍ଗମଣିରେ ବୃହତ୍ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଖଣ୍ଡରେ ପରିଣତ ହେଉଥିଲା । ସେ ଅଧ୍ୟବସାୟ, ମନର ଦୃଢ଼ତା ଓ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ବଳରେ ଯଶସ୍ୱୀ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଦ୍ରୁଷ୍ଟା । ସାହିତ୍ୟିକ, ଭାବୁକ, କବି, କଳାବିତ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ ତାଙ୍କଠାରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏହି ଭାବରେ ଫକୀରମୋହନ ସେ ଜୀବନରେ ଅତି ତୁଚ୍ଛ, ହେୟ ଘଟଣାବଳୀରୁ ତାହାଙ୍କ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସାହିତ୍ୟ ଗଢ଼ିଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା କମ୍ କଥା ନୁହେଁ ।

ଫକୀରମୋହନ ୧୯୧୮ ମସିହା ଜୁନମାସ ୧୪ ତାରିଖ ରଜ-ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ୭୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ମେହେର କବି ଗଙ୍ଗାଧର

“ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରଙ୍ଗାଜୀବ ହେ ଗଙ୍ଗାଧର
ଗଙ୍ଗାର ନୀର ସର ତୁଲି ତୁମ୍ଭର ।
ଯାହା ସେ ପରଶିଲ କଲ ପବନ
ବାଣୀ-ମନ୍ଦିରେ ତବ ପର୍ବ ବିଚିତ୍ର ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ପରେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟରେ ମେହେର କବି ଗଙ୍ଗାଧର ପାଠକପାଠିକାମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ-ପ୍ରତିଭାରେ ମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ଅଜକାଲି ମଧ୍ୟ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟ ପଢ଼ନ୍ତି, ସେମାନେ କବିଙ୍କର କଳ୍ପନା-ଗୁରୁତ୍ୱ, ସମ୍ବନ ଓ କବି-ଗୁଣୋଚିତ ଭାବରାଜି ପାଇ ଅହ୍ଲାଦିତ ହୁଅନ୍ତି । କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କାବ୍ୟର ସୁଲଳିତ ଶବ୍ଦସମ୍ଭାର, ଭାଷା ଓ ଛନ୍ଦର ଅବଲୀଳା-ଗତି ପାଠକପାଠିକାମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରେ । ତେଣୁ କବିଙ୍କ କାବ୍ୟ ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ-ରସିକମାନେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ଚରିତ ଜାଣିବା ପାଇଁ ବ୍ୟଗ୍ର ହୁଅନ୍ତି ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

ଗଙ୍ଗାଧର ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ବରଗଡ଼ ସବଡ଼ିଭିଜନସ୍ଥ ବରପାଲି ଗ୍ରାମରେ ‘ଭୂଲିଆ’ ନାମକ ଏକ ତନ୍ତୀ କୁଳରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ଗ୍ରାମ ସମ୍ବଲପୁରଠାରୁ ୪୦ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ବରପାଲି ଏକ ବଡ଼ ଗ୍ରାମ । ଏହାର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ‘ଭୂଲିଆ’ ତନ୍ତକୁଳଙ୍କ ବୁଣା ଲୁଗା ଲାଗି । ଏହା ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନୀୟ ଜମିଦାରଙ୍କ ଆବାସ ସ୍ଥଳୀ । ଏହି ଗ୍ରାମରେ ୧୮୭୨ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ତା.୧୫ ଶନିବାର ଗହ୍ମାପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ରାତିରେ ଗଙ୍ଗାଧର ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଦିତାମାତାଙ୍କର

ମଧ୍ୟ ସନ୍ତାନ । ତାଙ୍କର ପିତାଙ୍କ ନାମ ଚୈତନ୍ୟ ମେହେର । ଚୈତନ୍ୟ ମେହେର ଲୁଗା ବୁଣା ବ୍ୟତୀତ ବୈଦ୍ୟ ବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ଘରେ ଏକ ଗୁଡ଼ାଳୀ କରିଥିଲେ; ତଥାପି ତାଙ୍କ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂର ହୋଇ ନ ଥିଲା ।

ଗଙ୍ଗାଧର ଏହିପରି ଏକ ‘କୁଳ’ରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପିଲାଦିନେ ସେ ଧୀର ଓ ଶାନ୍ତ ପ୍ରକୃତିର ବାଳକ ଥିଲେ । ପିଲାଦିନୁ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲା । ସାତବର୍ଷ ବେଳେ ଗଙ୍ଗାଧର ନିଜ ବାପାଙ୍କ ‘ଗୁଡ଼ାଳୀ,’ରେ ବସିଲେ । ଏହି ଗୁଡ଼ାଳୀରେ କିଛିଦିନ ପଡ଼ି ସେ ନିଜ ଜାତିଗତ ବ୍ୟବସାୟ ଶିଖିଲେ । ସେ ନିଜେ ଏହି ସମୟରେ ନିଜ ବାପାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ‘ନାମରହଗୀତା’, ‘ଭାଗବତ’ ପ୍ରଭୃତି ଗାଈ ଶିଖିଥିଲେ । ଦଶବର୍ଷ ବେଳେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ଚିବାହୁ ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ତାଙ୍କ ସମାଜରେ ବାଲ୍ୟବିବାହ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଏହି ସମସ୍ତ ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ପରିବାରର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଯେତେ ଅଶାନ୍ତ ନ ଥିଲା ।

ଏହା ପରେ ଗଙ୍ଗାଧର ତାଙ୍କ ଗ୍ରାମରେ ସ୍ଥାପିତ ଏକ ‘ବ୍ରାହ୍ମକୁଲ’-ରେ ପଢ଼ିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ପଞ୍ଚମଶ୍ରେଣୀ ଯାଏ ପଢ଼ି ଘରୋଇ ଭାବରେ ଷଷ୍ଠଶ୍ରେଣୀର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପଢ଼ି ଥିଲେ । ତାହା ଆଜିକାଲି ମାଛନର ସଙ୍ଗେ ସମାନ । ‘ବ୍ରାହ୍ମକୁଲ’ରୁ ପାଶ କରି ସମ୍ବଲପୁରରେ ନର୍ମାଲ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ଗୁଡ଼ମାନେ ଗ୍ରାମ୍ୟ କୁଲମାନଙ୍କରେ ଶିକ୍ଷକ ହେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମହାନଦୀରେ ଭୀଷଣ ବଢ଼ି ହୋଇଥିବାରୁ ଗୁଡ଼ବସ୍ତଳ ପିତା ଚୈତନ୍ୟ ମେହେର ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ସମ୍ବଲପୁର ପଠାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

କୁଲ ଛାଡ଼ି ଗଙ୍ଗାଧର ନିଜ ଜାତି ବ୍ୟବସାୟରେ ମନ ବଳାଇଲେ । ଗଙ୍ଗାଧର ପିଲାଦିନେ ଶେତରେ ଭଲ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ପରେ ମଧ୍ୟ ‘ଭଲେଜକୁଲ ପରୀକ୍ଷା’ରେ ସେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରିଲେ-

ନାହିଁ । 'ମାଠଶାଳା ଶିକ୍ଷକ ସାଟି ପିକେଟ' ପାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର କେବେ ଶିକ୍ଷକତା କରି ନାହାନ୍ତି ।

ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚା

ସ୍କୁଲ ଛାଡ଼ି ନିଜ ବ୍ୟବସାୟରେ କାଳାତିପାତ କରିବା ସମୟରେ ସେ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନାରେ ମନ ବଳାଇଲେ ଏବଂ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତା, ରସକଲ୍ଲୋଳ, ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି, ବଳରାମଙ୍କ ରାମାୟଣ, ଶାରଳାଙ୍କ ମହାଭାରତ ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟ କବିତା ଓ ପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ନିଜେ କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ସେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଆଦିରସାତ୍ମକ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ ।

ସେ 'ରସକଳାକର' ନାମକ ଏକ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାହା ଆଧୁନିକ ରୂପ-ଅନୁକୂଳ ହେବ ନାହିଁ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରି ନ ଥିଲେ । ତା ପରେ କ୍ରମେ ସେ ନବଯୁଗସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ । ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା ଓ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାର ଗ୍ରନ୍ଥ ସେ ପଢ଼ି ବୁଝି ପାରୁଥିଲେ । ସେ ସଂସ୍କୃତ ମଧ୍ୟ ପଢ଼ିଥିଲେ ଏବଂ ବେଳେ ବେଳେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ । ଲୁଗା ବୁଣିବା ସମୟରେ ସେ ଗୀତ ଗାଉଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ର-ବୁଣା କାମରେ ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର ଡାରଦର୍ଶୀ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଲୁଗା ବେଶ୍ ବିକ୍ରୀ ହୋଇ ପାରୁଥିଲା ।

ରାଜ କାର୍ଯ୍ୟ-ଗ୍ରହଣ

ସୁଯୋଗ ଯେତେବେଳେ ଆସେ, ସେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟର ଭାଗ୍ୟ ଗୁଡ଼ିଏ ଗୁଡ଼ିଏ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଯାଏ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଗୁଣ ନିଜ ଜନ୍ମଫଳୀରେ ଆଉ ଛପି ରହି ପାରିଲା ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ଜମିଦାର (ରାଜା) ତାହାଙ୍କ ଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ନିଜ ଜମିଦାରୀର 'ଅମିନ' ଫକ୍ତିରେ ନିଯୋଗ କଲେ । ଅମିନ ହୋଇ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଫରବାର ବେଶ୍

ଚଳିଗଲେ; କିନ୍ତୁ ଜମିଦାରଙ୍କର କୌଣସି କର୍ମରୁଣ୍ଡଙ୍କ ମକଦ୍ଦମାରେ ତାଙ୍କୁ ପକ୍ଷମାନେ ସାକ୍ଷୀ ମାନିଥିଲେ ।

ଗଙ୍ଗାଧର ତହିଁରୁ ଅବ୍ୟାହତ ପାଇବା ନିମିତ୍ତ ଯେତେ ଯତ୍ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ପକ୍ଷମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଲେ ନାହିଁ । ନାନା ପ୍ରଭେଦନା ଏଡ଼ିଦେଇ କବି ନଗ୍ନ ସତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଜମିଦାର ପକ୍ଷର ଆସାନିମାନେ ଦଣ୍ଡିତ ହେଲେ । ଜମିଦାର ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ସତ୍ୟବାଦିତାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ନିଜ ସିରସ୍ତାରେ “ମାଲ-ମୋହରର” କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଲେ ଏବଂ ପରେ ତାହାଙ୍କୁ ନିଜ ଅନଗୁଣ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଅଫିସରେ ‘ଜୁଡ଼ିଶିଏଲ ମୋହରର’ କରିଥିଲେ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ସମ୍ବଲପୁର, ବିଜେପୁର, ବୁଢ଼ାସମ୍ବର, ପଦ୍ମପୁରକୁ ବଦଳି ହୋଇଥିଲେ । ସର୍ବଦା ତାଙ୍କର ଆଦର ହୋଇଥିଲା । ବୁଢ଼ାସମ୍ବରର ରାଜା ତାହାଙ୍କ ଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ଏକ କ୍ଷଦ ଗ୍ରାମ ବୃତ୍ତିସ୍ବରୂପ ଦାନ କରିଥିଲେ । ୧୯୧୭ ମସିହାରେ ଗଙ୍ଗାଧର ** ବର୍ଷ ବୟସରେ ରାଜକର୍ମରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରି ପେନସନ୍ ପାଇଥିଲେ ।

କବିଙ୍କ କବିତା

କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଦଶଶଶି ବହି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଇନ୍ଦୁମତୀ, ଜୀବନବଧ, କବିତା-କଲ୍ଲୋଳ, ପ୍ରଣୟବଲ୍ଲଭ, ତପସ୍ବିନୀ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ । ଅହଲ୍ୟାସ୍ତବ, ଆମୋଦ, ମହମା, ଅଯୋଧ୍ୟା-ଦୃଶ୍ୟ ଓ ଅର୍ଯ୍ୟସ୍ଥାଳୀ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିତା-ଗ୍ରନ୍ଥ । କବି ଗଙ୍ଗାଧର କାବ୍ୟ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରକବିତା ଉଭୟ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ କବିତାଗୁଡ଼ିକରେ ‘ପ୍ରକୃତ’ ବିଶେଷ ପ୍ରାନ୍ ପାଇଅଛି । ‘ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲଭ’ କାଳିଦାସଙ୍କ ଶକୁନ୍ତଳା

ନାଟକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲିଖିତ । ଏହା ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସୁଲଳିତ କାବ୍ୟ । ତପସ୍ବି-
ନୀରେ ‘ସୀତା-ବନବାସ’ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଇନ୍ଦ୍ରମତୀ ‘ରଘୁବଂଶ’ରୁ ଓ ‘ଶାବକ-
ବଧ’ ମହାଭାରତରୁ କଥା-ବସ୍ତୁ ନେଇ ଲିଖିତ । ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ
ଜାତୀୟ କାବ୍ୟ । ଏଥିରେ ଉତ୍କଳ ପ୍ରକୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ସୁରୁରୁରୂପେ ପ୍ରଦତ୍ତ
ହୋଇଅଛି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ କାବ୍ୟ କବିତା ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ
ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରୂପେ ମନୋମାତ୍ର ହୋଇଅଛି ।

ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କବିତା-ସାହିତ୍ୟ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ; ତେଣୁ ପ୍ରାଣପ୍ରଣୀ । ଏହା
ସରଳ ଓ ସରସ । ଏଠାରେ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କର-
ବାର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କବିତା-ସାହିତ୍ୟ ଯାଦବ ଲକ୍ଷ୍ମୀ-
ପତ୍ନୀ, ଯେପରି ତାଙ୍କର କବିତା-ଶକ୍ତି ଧୃତିଦତ୍ତ ଥିଲା । ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ସେ
ଗୁରୁରୂପେ ରଖିଅଛନ୍ତି; ତଥାପି ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ତାଙ୍କ ନିଜ
ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଗ୍ରନ୍ଥା ପରିଚ୍ଛେଦ । କେବଳ ପ୍ରକୃତି-ବର୍ଣ୍ଣନା ନୁହେଁ, ଚରଣ-
ବିବରଣରେ ମଧ୍ୟ କବି ଧୂରନ୍ଧର ଥିଲେ । ‘ପ୍ରଣୟ ବଲ୍ଲଭ’ର ପ୍ରେମଶାଳା
‘ଶକୁନ୍ତଳା’, ‘ତପସ୍ବିନୀ’ ର ‘ସୀତା’ଙ୍କୁ ଯାଦବପାତ୍ରମାନେ ସହଜରେ
ଭୁଲି ପାରନ୍ତେ ନାହିଁ ।

ଶେଷ-ଜୀବନ

ଗଙ୍ଗାଧର ପେନସନ ପାଇ ନିଜ ଘରେ ରହଲେ । କବିତା-
ଲିଖନ ଓ ପ୍ରକାଶ ବ୍ୟତୀତ ସେ ନିଜ ସମାଜର କେତେକ ମଙ୍ଗଳ
ସାଧନ କରିଥିଲେ; ‘ଭୁଲିଅ’ ସମାଜରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କୁପ୍ରଥା ଦୂର
କରାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମାଜର ଲୋକମାନେ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ସମ୍ମାନ କରୁ-
ଥିଲେ

ଗଙ୍ଗାଧର ସରଳପ୍ରାଣ, ସାଧୁ-ସୁଭାବସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ସେ ସୌଜନ୍ୟ ଓ ବିନୟର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନିର୍ଲୋଭ ସୁଭାବ, ନ୍ୟାୟ-ନିଷ୍ଠା, କରକ୍ଷବଳା ଓ ସତ୍ୟପରାୟଣତା ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ ଥିଲା ।

ଗଙ୍ଗାଧର ୧୯୨୫ ମସିହା ଅପ୍ରେଲ ମାସ ୪ ତାରିଖ (ତୈଷ ଅମାବାସ୍ୟା) ଦିନ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରେ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କଲେ । ମରଣଶୀଳ ଅଙ୍ଗ ଭୂଲୁଣ୍ଡିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ-ସେବା ତାହାଙ୍କୁ ‘ଅମୃତ ସନ୍ତାନ’ ପଦବୀ ଦାନ କରିଥିଲା ।

—୦—

ପଲ୍ଲୀକବି ନନ୍ଦକିଶୋର

ରାଧାନାଥ-ଯୁଗ ପରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଉ ଏକ ନୂଆ ଯୁଗର ସୂଚକ ହୋଇଥିଲା । ରାଧାନାଥ କାବ୍ୟର କବି ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ଓ କବି ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି କାବ୍ୟ-ରଚନାରେ ମନ ବଳାଇଥିଲେ । ଉଭୟେ କାବ୍ୟ ଲେଖିବାରେ ପଡ଼ି । କିନ୍ତୁ ଛନ୍ଦ ବିଷୟରେ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ମିଥାସର ଓ କବି ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଅମିଥାସରର ଉପାସକ ଥିଲେ । କବି ଗଙ୍ଗାଧର କାବ୍ୟ-ଜଗତରେ ଯେପରି ରାଧାନାଥଙ୍କଠାରୁ ଏକ ପୃଥକ୍ ପ୍ରତିଭାର ନିଦର୍ଶନ ଦେଇଥିଲେ, ସେହିପରି ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକ ଗୀତି-କବି ଜାତ ହୋଇ ଭକ୍ତକବିଙ୍କ ସାହିତ୍ୟଠାରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଯାଇଥିଲେ ।

ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୀତି-କବି । ତାଙ୍କ ପରେ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତି-କବିଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ସ୍ୱତଃ ପାଠକପାଠିକା, ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼େ ପ୍ରଥମେ କବି ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ ଉପରେ ।

କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ-ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ନବଯୁଗ ଆଣିଥିଲେ ।
ଭାଷା, ଭାବ, ସ୍ୱନ୍ଦନ ସର୍ବତ୍ର ସେ ଏକ ନୂତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ୧୮୭୫ ମସିହା ଡ଼ିସେମ୍ବର ତା ୨୨ ରିଖରେ
କଟକ ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ଶାଲେପୁର ଥାନାର କୁଶପୁର ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମ-
ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଗ୍ରାମ ନିକଟରେ ବିରୁଡ଼ା ନଦୀ । ଏହାର ଅନନ୍ତ-
ଦୂରରେ ଅଲତଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରି । ପଲ୍ଲୀଟି ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା-ସମ୍ପ-
ଦରେ ଧନୀ । କୁଶପୁରର ପୂର୍ବନାମ ‘କୁସୁମପୁର’ ଥିଲା । ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ
ପିଲାକାଳର ନାମ ରସାନନ୍ଦ ଥିଲା । ପିଲାଦିନେ ରସାନନ୍ଦଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପିତୃଶ୍ୱଶୀ
ପାଳି ନେଇଥିଲେ । ସେ ରସାନନ୍ଦ ଙ୍କର ନାମ ରଖିଥିଲେ ନନ୍ଦକିଶୋର ।
ନନ୍ଦକିଶୋର ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ ଗଲେ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରାମର ମମତା ଛାଡ଼ି ନ ଯାଇ
ତାଙ୍କ ପିତା ଭଜନାନନ୍ଦଙ୍କ ଗୃହରେ ବାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଗ୍ରାମ ଗୁଟଶାଳୀରେ ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ ଶିକ୍ଷାର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।
ସକାଳ ବେଳା ଖଡ଼ିପାଠ ଓ ଉପରବେଳା ପୋଥି ବୋଲରେ କଟୁଥିଲା ।
୧୧ ବର୍ଷ ବୟସରେ ନନ୍ଦକିଶୋର ଗୁଟଶାଳୀ ଯିବାର ଜମିଦାରୀ
କଚେରୀରେ ତାଲିମ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଛାତ୍ରାବସ୍ଥା

ସେହି ସମୟରେ ଗ୍ରାମରେ ଏକ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ
ସ୍ଥାପିତ ହେବାରୁ ସେହି ସ୍କୁଲରେ ନନ୍ଦକିଶୋର ପଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
ସେ ଏହି ସ୍କୁଲରୁ ବୃତ୍ତି ପାଇ କଟକ ଟାଉନ ସ୍କୁଲରେ ଅଧ୍ୟୟନ
କଲେ । ଟାଉନ ସ୍କୁଲରେ ସେତେବେଳେ ବିଶ୍ୱନାଥ କର
କ୍ଳେଡମାଷ୍ଟର ଥିଲେ । ସେଠାରୁ ମାଧ୍ୟମିକ ବୃତ୍ତି ପାଇ ନନ୍ଦକିଶୋର

କଲେଜଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ସେତେବେଳେ କବି ମଧୁସୂଦନ ଏହାର ପ୍ରଧାନ-ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ଏହଠାରେ ଗୁରୁଦ୍ୱୟଙ୍କ ପ୍ରଭବରେ ପ୍ରଭବତ ହୋଇ ନନ୍ଦକିଶୋର ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମ ଆଡ଼କୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଅଭିଭାବକମାନେ ତାଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ସ୍କୁଲକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ସେଠାରୁ ସେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପାସ କରି ଡୁର୍ଡି ପାଇ କଲେଜରେ ପଢ଼ିଲେ ।

କଲେଜରେ ପଢ଼ିଲା ବେଳେ ସେ ଦାର-ପରିଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାମ କୋକିଳ ଦେବୀ । ସେ ବସନ୍ତକୋକିଳ କବିତାବହ ନାମକରଣର ସ୍ୱପ୍ନଦାୟୀ । ଏହି କଲେଜରେ ପଢ଼ିଲା ବେଳେ ସେ ତୃତୀୟ ବାର୍ଷିକ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଞ୍ଜୀଜୀବନ ବିଷୟରେ ଏକ ଇଂରାଜୀ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ତାଳିତେର ପୁରସ୍କାର ପାଇଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧର କଥା-ବସ୍ତୁ ପରେ ପଞ୍ଜୀରାଜ କବିତା ବହିରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା ।

ନନ୍ଦକିଶୋର କଲେଜରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ‘ଭକ୍ତଲ-ସାହିତ୍ୟ’ ପତ୍ରିକା ନୂଆ ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତହିଁରେ ନନ୍ଦକିଶୋର ନାନା ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଲେଖୁଥିଲେ । ସେତକିବେଳୁ ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରତିଭା ଦେଶରେ ଆଉ ଅବିଦିତ ରହିଲା ନାହିଁ ।

କର୍ମମୟ ଜୀବନ

ନନ୍ଦକିଶୋର ବି. ଏ. ପାଶ ପରେ କଟକ ଟାଉନ ସ୍କୁଲକୁ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ କରିବା ଯତ୍ନରେ ଲାଗିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ସେହି ସ୍କୁଲରେ ନାମ ମାତ୍ର ବେତନ ନେଇ ଶିକ୍ଷକତା କଲେ । ଉକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଏହାର ମୂଳରେ ଥିଲେ । ନନ୍ଦକିଶୋର ଏହି ସ୍କୁଲରେ ୩ ବର୍ଷ କାଳ ଶିକ୍ଷକତା କରିଥିଲେ । ଏଣେ କଲମ ବନ୍ଦ ନ ଥିଲା । ‘ଭକ୍ତଲ-ସାହିତ୍ୟ’ରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ କବିତାମାନ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷକତା ସମୟରେ ଟାଉନ ସ୍କୁଲ ହାଇସ୍କୁଲ ହେଲା ।

ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଓ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ନବ ସ୍ଥାନ ଘେନି କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିଲେ । ସେ 'ଉତ୍କଳ-ସମ୍ମିଳନୀ'ରେ ଜଣେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ସଭ୍ୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପଲ୍ଲୀବନ୍ଧ, ନିର୍ଦ୍ଦେଶୀ, ବସନ୍ତକୋକିଳ, ଗୁରୁବନ୍ଧ, ନିର୍ମାଳୀ, କୃଷ୍ଣ-କୁମାରୀ, ସୀତା-ବନବାସ, ଜନ୍ମଭୂମି ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ କବିତା ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍କଳର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ କବି ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା ।

ରାଜକର୍ମ ଗ୍ରହଣ

ସବୁଦିନ ସମାନ ଯାଏ ନାହିଁ । କଲେଜରେ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । ଭାଇମାନେ ମଧ୍ୟ ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ଗୃହ ତଲାଇବାର ସମସ୍ତ ଭାର ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିବାରୁ କବିତା ଲେଖି କିମ୍ବା ଭିକ୍ଷୋରୀଆ ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷକତାରୁ ଉପାର୍ଜନ କରି ତଳିବା ଅସମ୍ଭବ ବୋଧ ହେଲା । ତେଣୁ ସେ ୧୯୦୩ ରେ କଟକ ଜିଲ୍ଲାବୋର୍ଡ଼ ଅଧୀନରେ ସ୍କୁଲ ସର୍ଭିଜନ୍‌ସପେକ୍ଟର କର୍ମରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଭ୍ରମଣଶୀଳ ଜୀବନ ତାଙ୍କ ଶରୀର ପକ୍ଷରେ ଅପକାରକ ହେବାରୁ ସେ କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ସହକାରୀ ଶିକ୍ଷକ ଭାବରେ ଲିଟ୍ଟିଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ । ଏଠାରେ ଥିବା ବେଳେ ସେ ମୁଣି କଲିକତା ଡେଭିଡ଼ ହେୟାର ଟ୍ରେନିଂ କଲେଜରେ ବି. ଟି. ଉପାଧି ପାଇ ଫେରି ଆସିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବିତା ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ତା ପରେ ସେ ସମ୍ବଲପୁର ଓ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକତା କରୁଥିଲେ । ୧୯୧୪ ରେ ସେ ମୁଣି କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ସ୍କୁଲ ପରିଦର୍ଶକ କର୍ମିଷ୍ଟରୂପେ (Deputy Inspector of Schools) ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ-

ଥିଲେ । ୧୯୧୫ ରେ ସେ ଓଡ଼ିଶା ସ୍କୁଲସମୂହର ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ହୋଇ ଛଅବର୍ଷ କାଳ ଦକ୍ଷିଣ ସହର ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ଉଠିଯିବାରୁ ସେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲସମୂହର ଡିଷ୍ଟ୍ରିକ୍ଟ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୨୭ ରେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଶେଷ ଅବସର ଘେନିଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷା-ବିଭାଗରେ ଥିଲାବେଳେ ସେ ଆଉ ବେଶୀ କବିତା ଲେଖି ପାରି ନାହାନ୍ତି । କର୍ମ ପୋଷଣରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ପେଷି ହୋଇଗଲା । କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷକ ଓ ପରିଦର୍ଶନକାରୀ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଅଦର୍ଶ ସ୍ମୃତ ହୁଏ । ଜ୍ଞାନାଲୋକ ବିକିରଣ ଓ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ନୂଆ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ ଶିଖାଇବାରେ ସେ କେବେ ପଶ୍ଚାତ୍ତପ୍ତ ହେଉ ନ ଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷାରେ ତାଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଉତ୍ସାହ ଥିଲା । ପୁଣିଶା ଜାତି ଓ ଦେଶର ଅଜ୍ଞାନ-ଅନ୍ଧକାର ଦୂର କରେ । ପୁଣିଶା ବିନା ଜାତି ଉନ୍ନତ-ଗାମୀ ହୋଇ ନ ପାରେ । ତେଣୁ ସେ ପୁଣିଶାର ମୂଲ୍ୟ ଓ ଦାୟିତ୍ବ ନିଜେ ଯେପରି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ, ସେହିପରି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ସେହି ଦାୟିତ୍ବ ଖଜ ବସନ କରିଥିଲେ । ପରିଦର୍ଶନ କର୍ମରୁ ଶ୍ରବଣେ ତାଙ୍କର ସୁକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ସେ ୧୯୨୪ ମସିହାରେ ରାୟସାହେବ ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ ।

ସାହିତ୍ୟିକ ନନ୍ଦକିଶୋର

ନନ୍ଦକିଶୋର ଆଜି ସୁଯୋଗ୍ୟ ରାଜକର୍ମରୁ ଶ୍ରବଣେ ଅମୃତ-ପଦମା ଲାଭ କରି ନାହାନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ ହିଁ ତାଙ୍କୁ ଅମରତା ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ସାହିତ୍ୟକୁ ଅଳ୍ପ କିଛି ଦାନ କଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଯଦି ପ୍ରକୃତ ସାହିତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ତହିଁରେ ଲେଖକ, କବି ଅମରତା ଲାଭ କରନ୍ତି । ନନ୍ଦକିଶୋର ଗଦ୍ୟ ଓ କବିତା ଉଭୟ

ରାଜ୍ୟର ଲେଖକ । କବିତା ବହୁ ମଧ୍ୟରେ ପଲ୍ଲୀଚନ୍ଦ୍ର, ନିର୍ଦ୍ଦେଶୀ, ଜନ୍ମଭୂମି (୨ୟ), ଶର୍ମିଷ୍ଠା, ସୀତା-ବନବାସ, କୃଷ୍ଣକୁମାରୀ, ବସନ୍ତ-କୋକିଳ, ପ୍ରଭାତ-ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ । ନନ୍ଦକିଶୋର ଗୀତ-କବିତା ଓ କାବ୍ୟ ଉତ୍ତମୃଦୟ ଲେଖା ଲେଖିଅଛନ୍ତି ।

କାବ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଗୀତ-କବିତା ତାଙ୍କର ବେଶୀ ଉପଭୋଗ୍ୟ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗୀତ-କବିତା ରାଜ୍ୟରେ ସେ ଏକ ନୂଆ ଧାରା ବୁଝାଇ ଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କ ଲେଖାମାନ ପଢ଼ିଥିବେ, ସେମାନେ ସତ୍ୟତା ସହଜରେ ଜାଣି ପାରନ୍ତି । ଭାଷା, ଭାବ ଓ ଛନ୍ଦ ସମ୍ବନ୍ଧ ସେ ଏକ ନୂଆ ଯୁଗକର୍ତ୍ତା । ତାଙ୍କ ଭାଷା ସରଳ ଓ କଥିତ ଓଡ଼ିଆରେ ଲିଖିତ । ତାଙ୍କ ଭାବ ସାଧାରଣ ବିଷୟ ନେଇ । ଛନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅନେକ ନୂତନତା ଆଣିଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଛନ୍ଦ ସେ ଅନୁସରଣ କରି ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ ପରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଯେ ନୂଆ ଗୀତ-ସାହିତ୍ୟ ଯୁଗ ହୋଇଅଛି, ନନ୍ଦକିଶୋର ତାହାର ଅଗ୍ରଦୂତ ଥିଲେ । ପଲ୍ଲୀଚନ୍ଦ୍ର କବି ଗୋଲ୍ଡସ୍ମିଥଙ୍କ Deserted Village ସହତ ତାହା ବେଶ୍ ତୁଳନୀୟ । ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ଶଶିବାବ୍ୟ ଦଗରୁ ଏହା ବେଶ୍ ଉପଭୋଗ୍ୟ । କାରଣ ଖାଣ୍ଡି ଓଡ଼ିଆର ଚନ୍ଦ୍ର ଅମ୍ଭେମାନେ ଏହି ବହୁରେ ଦେଖୁ । ‘ବସନ୍ତକୋକିଳ’ ପ୍ରେମ ଗୀତ ଓ ‘ଜନ୍ମଭୂମି’ (୨ୟ) ସ୍ୱଦେଶାନୁରାଗ-ଗୀତ ଭାବରେ ବେଶ୍ ଆଦୃତ ହେବ । ‘ପଲ୍ଲୀଚନ୍ଦ୍ର’ର ବିଳାସ ‘ନିର୍ଦ୍ଦେଶୀ’ । ଏଥିରେ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରାମ୍ୟଜୀବନର ଖାଣ୍ଡି ଚନ୍ଦ୍ରମାନ ପ୍ରତିଫଳିତ । ତେଣୁ ଏହା ନିଶ୍ଚୟ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଣକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବ । ଏଥିରେ ଅବଶ୍ୟ ବିଶ୍ୱ-ଭାବ-ସମ୍ପଦ ନାହିଁ, ଅଛି କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ଘର ଗାଁର ବିଶିଷ୍ଟ ଚନ୍ଦ୍ର । ତେଣୁ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଛି । ‘ପ୍ରଭାତ-ସଙ୍ଗୀତ’ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗୀତ-କବିତା ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସୁନ୍ଦର କଥା-କବିତା (Ballad) ଅଛି । ‘ପ୍ରଭାତ-ସଙ୍ଗୀତ’ ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ

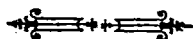
କାବ୍ୟ-ପ୍ରତିଭାର ସୁଦୃଢ଼-ସ୍ତମ୍ଭ । ଏହା ପରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ କବିତା ଗ୍ରନ୍ଥ ନାହିଁ । କାରଣ ଏହା ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ପ୍ରକାଶିତ । ଏ ସମସ୍ତ ଗୀତ-କବିତାର ସୁବିସ୍ତୃତ ସମାଲୋଚନା କରିବାର ସ୍ଥାନ ଏ ନୁହେଁ ।

କାବ୍ୟ କବି ଭାବରେ ନନ୍ଦକିଶୋର ସାଧାରଣ, ଗୁପ୍ତାନ୍ତାଧିପତି ଅଦର୍ଶ; ତଥାପି ସବୁଠି ନନ୍ଦକିଶୋର ପରମାର୍ଜିତ ରୂପ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଉପନ୍ୟାସ ‘କନକଲତା’ ପ୍ରକାଶିତ । ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ଫକୀରମୋହନ ଓଡ଼ିଆ ଜୀବନର ‘ବାଣ୍ଟଦୁଆର’ ଅଜ୍ଞିବାରେ ଯେପରି ସିଦ୍ଧହସ୍ତ, ନନ୍ଦକିଶୋର ‘ବାଡ଼ିଦୁଆର’ ଅଜ୍ଞିବାରେ ସେହିପରି ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର ବିଷୟ, ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କଠାରୁ ଅନେକମାନେ ଏକମାତ୍ର ଉପନ୍ୟାସ ପାଇଅଛନ୍ତି । ନନ୍ଦକିଶୋର ଜୀବିତ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ତାଙ୍କର ଅନେକ ବହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହୋଇଥିଲା । ଅମ ଦେଶର ଛାତ୍ରମାନେ କବି ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ କବିତା ଓ ଉପନ୍ୟାସ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇଥିବେ ।

ଶେଷ-ଅବସ୍ଥା

କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ଶେଷ କାଳକୁ ଅଳ୍ପ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ବାଣୀ-ଆରାଧନାରେ ଅନେକ ବାଧା ପଡ଼ିଥିଲା । ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ ରାଜକର୍ମୀ କଲବେଳେ ସେ ସେପରି ନେଣୀ କିଛି ଲେଖି ପାରୁ ନ ଥିଲେ; ତଥାପି ଅଳ୍ପ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ‘କନକଲତା’ ଉପନ୍ୟାସ ମୁଦ୍ରଣେ ଡାକି ଶେଷ କରିଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ‘ପ୍ରଭାତ ସଙ୍ଗୀତ’ର ଅନେକ କବିତା ମଧ୍ୟ ସେ ମୁଦ୍ରଣେ ଡାକିଥିଲେ । ସେ ୧୯୨୮ମସିହା ଜୁଲାଇ ତାରିଖ ରବିବାର ରାତି ୧୧ଟା ସମୟରେ କଟକରେ ୫୩ ବର୍ଷ ବୟସରେ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଏକ ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ଐତିହାସିକ କୃପାସିନ୍ଧୁ

ମାନବ ସମାଜର ଇତିହାସ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତ । କାରଣ ଇତିହାସରେହିଁ ମାନବ ସମାଜର ଘଟଣାବଳୀ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହେ । ପ୍ରତିଦିନ ଆମ ଗୁରୁଆଡ଼େ ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟଣା ଘଟିଯାଉଛି । କିନ୍ତୁ ସକଳ ଘଟଣା ଘଟାଏ ମନୁଷ୍ୟ । ବିଶ୍ୱ-ଜୀବନସର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମାନବ କାଳଜୟୀ ହୋଇ ରହିଛି । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଦିଏ ଇତିହାସ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟ ଯେ ନ ମରେ ଏମିତି ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ସମଷ୍ଟି ଦିଗରୁ ମାନବ-ସମାଜ ରହି ଅସିଥୁଛି ଓ ଅସିବ, ଏହା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଏକ ଗଭୀର ବିଶ୍ୱାସ ।

ସମାଜରେ ଏ ଯେଉଁଠି ଘଟଣା-ସ୍ରୋତ ବହୁଯାଉଛି, ତାହାର ମୁଖ୍ୟ ଧାରାର ଗୁମ୍ଫା ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ପଡ଼ିରହେ । ଇତିହାସ ମନୁଷ୍ୟ-ସ୍ମୃତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ବଳ । ତେଣୁ ଯେଉଁ ମାନେ ଇତିହାସ ଲେଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ମାନବ-ସମାଜର କମ୍ ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରି ନାହାନ୍ତି ! ସେମାନଙ୍କ କର୍ମ ବା ନୀତିର ସାଧନା ଆତ୍ମମୁରଦ୍ଦାନ ହୋଇପାରେ ; କିନ୍ତୁ ଏମାନେ ଯେ ମାନବ ଜାତିର ଅଶେଷ କଲ୍ୟାଣ କରନ୍ତି, ଏଥିରେ କେହି ମତ-ଦ୍ୱିଧ ନୁହେଁ ।

ଇତିହାସରୁ ଜାତ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ପାଏ । ଅତୀତ ମୃତ ନୁହେଁ; ବରଂ ମାନ ଅତୀତ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦିନେ ଅତୀତ ହେବ । ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ହୁଏ । ତେଣୁ ଜାତିର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଳରେ ଇତିହାସ ପ୍ରୟୋଜନ । ଜାତି ଅତୀତ ଇତିହାସ ପଢ଼ି ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ପ୍ରତି ସତର୍କ ହୁଏ । ତାହାର ସମାଜ, ଶୁଦ୍ଧମାନ ସଦୃଶ ଇତିହାସ ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବରେ ମହା ରେଖାପାତ କରେ ।

ଆମ ଦେଶ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି-କଳା-କୁଶଳା ଭୂମି । ଏହାର ମନ୍ଦିର, ଚଣ୍ଡୀ, ଦୁର୍ଗ, ସୌଧ, ବନ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳ୍ପସ୍ଥାପତ୍ୟର

ସୁଚନା ଦିଏ । କୋଣାର୍କ, ବାରବାଟୀ ପ୍ରଭୃତିର ନାମ ଶୁଣିଲେ କେଉଁ ଓଡ଼ିଆ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ ନ କରେ ? ଜାତି ପାଇଁ ଅନୁରାଗ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆ ସନ୍ତାନ ପ୍ରାଣରେ ଜାତ ହେବା ଉଚିତ । ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥସବୁ ଏହି କାର୍ତ୍ତ୍ତର ବିବରଣ ଦିଏ, ଯେଉଁ ଲେଖକ ଏହି ବିବରଣ ସଂଗ୍ରହ କରି ଇତିହାସ ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି, ସେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣୀୟ । କର୍ମସାର କୃପାସିନ୍ଧୁ ଏହି ଧରଣର ଆତ୍ମହାସିକ ଜାତୀୟ ବୀର । କୋଣାର୍କ, ବାରବାଟୀ ଓ ଉତ୍କଳ-ଇତିହାସ ବହିସବୁ ଯେଉଁମାନେ ପଢ଼ିଥିବେ, ସେମାନେ ଆତ୍ମହାସିକ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କୁ କେବେ ଭୁଲି ପାରବେ ନାହିଁ ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

୧୮୮୭ମସିହାରେ କୃପାସିନ୍ଧୁ ପୁରୀଜିଲ୍ଲାସ୍ଥ ହରେକୃଷ୍ଣପୁର ଶାସନରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପୋଷକ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଉକାଶ ମିଶ୍ର । ପିଲାଦିନେ ସେ ବୀରପ୍ରତାପପୁରର ନିଜ ମଉସାଙ୍କ ଘରକୁ ପୋଷ୍ୟ ପୁତ୍ର ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ବୀରପ୍ରତାପପୁର ଶାସନରେ ତାଙ୍କର ପଢ଼ାପଢ଼ି ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଭଲ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ମେଧାବୀ ଗୁଣ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତା ସେପରି ବଡ଼ଲୋକ ନ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ବିକାଶର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହୋଇ ନ ଥିଲା । କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ ୧୦ ଦଶ ବର୍ଷ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ପୋଷକ ପିତା ମରଗଲେ । ତେଣୁ କୃପାସିନ୍ଧୁ ଅଧିକାଂଶ ହୋଇ ପଢ଼ିଥିଲେ । ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସେ ତାଙ୍କ ମାମୁଘର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ପୁର ଶାସନରେ ଅସି ରହିଲେ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ନିଜର ମାଆ ମଧ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି । ସେହି ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ମଧ୍ୟ ଭଣ୍ଡାକୁଲର ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ଶୁରବର୍ଷ ପରେ ସେ ସେହି ସ୍କୁଲରୁ ମାସିକ ଗୁରୁଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ ଭଣ୍ଡା-

କୁଲର ବୃତ୍ତି ପାଇ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ମାମୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ଯତ୍ନ ନେଉଥିଲେ ।

କୃପାସିନ୍ଧୁ ସବୁବେଳେ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଗାଢ଼ ଅଧ୍ୟବସାୟ କରୁଥିଲେ । ତାହାହିଁ ଫଳରେ ହେଉଥିଲା ।

ସ୍ତ୍ରୀ-ଜୀବନ

ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ମାମୁ ତାଙ୍କୁ ବର୍ଷକୁ ଏକ ଭରଣ ଧାନର ଗୁଡ଼ଲ ଦେଉଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମାସକୁ ଗୁରୁଟଙ୍କା ବୃତ୍ତି ସେ ପାଉଥିଲେ । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ସମ୍ବଳ ଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ସଙ୍ଗୀ ପିଲାମାନଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତୋତନାରେ ଦିନେ କୃପାସିନ୍ଧୁ ସ୍କୁଲଅଫିସ ଘଣ୍ଟାକୁ ମୋଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ଘଟଣା ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ କାନକୁ ଗଲା । ସେ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କୁ ସାତଦିନ ପାଇଁ ବେଞ୍ଚ ଉପରେ ଛିଡ଼ା ହେବାର ଦଣ୍ଡ ଦେଲେ । କୃପାସିନ୍ଧୁ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଟି ଭୁଲ । ତେଣୁ ସେ କିନା ଆପତ୍ତିରେ ଦଣ୍ଡ ବରଣ କଲେ । ସାତଦିନ ଗଲା ପରେ ସେ ଆଉ ସ୍କୁଲକୁ ଯାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କୁ ବାଚଜୁର ହେଲା । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା ଘଟଣା ଶୁଣିପାରି ନିଜେ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କ ବସାକୁ ଯାଇ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଅଭିଶପ୍ତ ଅନୁତାପ କଲେ । ଏହା ପରେ କୃପାସିନ୍ଧୁ ପୁରୀ ଗୁଡ଼ କଟକ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଲେ ଏବଂ ସେଠାରୁ ପନ୍ଦର ଟଙ୍କା ବୃତ୍ତି ପାଇ କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ଆଇ. ଏ. ପଢ଼ିଲାବେଳେ ସେ ଟିଉସନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାହିତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ବି. ଏ. ପଢ଼ିଲାବେଳେ ନିଜ ଶୁଣୁର ତାଙ୍କୁ ଅଳ୍ପକିଛି ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଆଇ. ଏ.ରେ ସେ ବୃତ୍ତି ପାଇ ନ ଥିବାରୁ ବି. ଏ. ପଢ଼ିଲାବେଳେ ଅର୍ଥାଭାବରେ

ପଡ଼ିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ‘ସତ୍ୟବାଦୀ ବିହାର’ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକଦଳ ଖୋଜୁଥାନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଏମ୍. ଏ. ପଢ଼ିସାରିବା ଯାଏ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲେ । ଏମ୍. ଏ. ପାଶ ପରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଚିକିତ୍ସା ଶିକ୍ଷକତା କରିବା ଚୁକ୍ତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିଲା । ତାହା ପରେ ଇଚ୍ଛା କଲେ, କୃପାସିନ୍ଧୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଚାଲିଯାଇପାରନ୍ତି । ସେ ବି. ଏ. ଡିସ୍ଟିଂସନ୍ ସହିତ ପାଶ କଲେ ଏବଂ ଏମ୍. ଏ. ପଢ଼ିବା ନିମିତ୍ତ କଲିକତା ଯାଇଥିଲେ । ଏମ୍. ଏ. ପରୀକ୍ଷା-ବେଳେ ତାହାଙ୍କୁ ବାତଜ୍ୱର ହେବାରୁ ସେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଏମ୍. ଏ. ପାଶ କଲେ । ପାଠ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ସେ ଜଳଶିଥା ପ୍ରକୃତ ଖର୍ଚ୍ଚରୁ ପଇସା ବଞ୍ଚାଇ ମାଆଙ୍କୁ ଟଙ୍କା ଦେଉଥିଲେ ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକତା ଓ ଆତ୍ମହାସିକ ଗବେଷଣା

କଲେଜରେ ପଢ଼ିଲାବେଳେ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କର ଆତ୍ମହାସିକ ଗବେଷଣା-ପ୍ରୀତି ଥିଲା । କୌଣସି ବଙ୍ଗଳା ଅଭିଧାନରେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଫିତଲ ବୋଲି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । କୃପାସିନ୍ଧୁ ତାହାର ପ୍ରତିବାଦ କରି ଅକାଷ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇଥିଲେ ଯେ, ବାରବାଟୀ ‘ନବତଳ’ । ଅଭିଧାନ-ପ୍ରଣେତା ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ‘ସଫୁତଳ’ ଯାଏ ଗଲେ । କିନ୍ତୁ କୃପାସିନ୍ଧୁ ତଥାପି ସମାଲୋଚନାରୁ ସ୍ଥାନ ହେଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଅଭିଧାନରେ ‘ନବତଳ ପ୍ରାସାଦ’ ବୋଲି ଲେଖା ହେଲା । କଲେଜରେ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ‘ବାରବାଟୀ’ ଚିତ୍ରସୂତ୍ରରେ ସେ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ, ତାହା ‘ବାରବାଟୀ’ ବହିରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକତା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଚିକିତ୍ସା ମାତ୍ର ବାଧ୍ୟ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଚିକିତ୍ସା କଟିଗଲା ପରେ ସେ ସକଳ ସ୍ୱାର୍ଥ ତ୍ୟାଗ କରି ମାସିକ ୨୫ ଟଙ୍କା ବେତନରେ ଆଜୀବନ ଶିକ୍ଷକତା ବରଣ

କରିଥିଲେ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବିହାର ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶରେ ଚଳୁଥିଲା, ତାହାକୁ କୃପାସିନ୍ଧୁ ଗୁଡ଼ ପାରିଲେ ନାହିଁ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ; ସତ୍ୟବାଦୀର ବିରୁଦ୍ଧ ଗୁଡ଼ାଗାର ତାଙ୍କ ଐତିହାସିକ ଗବେଷଣାର ଅନୁକୂଳ ହୋଇଥିଲା । ସାଧକ ନିଜ ସାଧନା ଉପଯୋଗୀ କ୍ଷେତ୍ର ପାଇଲେ କେତେ ପରିତ୍ୟାଗ କରେ କି ? ସତ୍ୟବାଦୀରେ ଶିକ୍ଷକ ଥିବା ସମୟରେ ତାହାଙ୍କ ସୁଆଦର୍ଶ, ଚରିତ୍ରବତ୍ତା, ଶିକ୍ଷା-ପ୍ରଣାଳୀର ଉତ୍କର୍ଷତା ଦେଖିଯାଇ ବ୍ୟାପିଯାଇଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ପରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବିହାରର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବାମଣ୍ଡାର ରାଜାସାହେବ ତାହାଙ୍କ ଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ମାସିକ ପାଞ୍ଚଶ ଟଙ୍କା ବେତନ ଦେଇ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କୃପାସିନ୍ଧୁ ରାଜାସାହେବଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି କେବଳ ୨୫ ଟଙ୍କା ନେଇ ସତ୍ୟବାଦୀ ବିହାରରେ ରହିଲେ । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କ ତ୍ୟାଗ-ପୂର୍ବ ପ୍ରାଣର ପରିଚୟ ଦିଏ । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ ହେବାକୁ ତାଙ୍କୁ ମଧୁବାରୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଥିଲେ । ତାହା ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷାନୁରାଗ ବ୍ୟତୀତ ସେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କାରଣ ପାଇଁ ସତ୍ୟବାଦୀରେ ପଡ଼ି ରହିଥିଲେ । ସେ ଉତ୍କଳର ଏକ ସୁବିସ୍ତୃତ ଇତିହାସ ଲେଖିବାକୁ ତଥ୍ୟମାନ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ କମ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁ ନ ଥିଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟର ଗୁଡ଼ାଗାର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । ଏହିଠାରେ ସେ ଶିକ୍ଷକତା କଲି ମଧ୍ୟରେ କୋଣାର୍କ ଭଳି ବିରୁଦ୍ଧ ଛନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଣୟନ କରି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗବେଷଣା-ମୂଳକ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥ । କି ଭାଷା, କି ଭାବ, କି ବିଷୟ-ନିର୍ବାଚନ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ତାଙ୍କ ଅସାଧାରଣ ମନସ୍ଥିତି ଓ ଗବେଷଣାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

କୃପାସିନ୍ଧୁ କୋଣାର୍କ ବ୍ୟତୀତ ଇଂରାଜି ଭାଷାରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଇତିହାସ ପ୍ରଣୟନ କରି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ବହୁଖଣ୍ଡି ଉଚ୍ଚଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷକତା-କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ-ଇତିହାସ ଲେଖିବା ପାଇଁ କଥା-ବସ୍ତୁ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ଲାଗିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଅଳ୍ପାଳ୍ପ ଥୟବ-ସାଧୁ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଦଶବର୍ଷ କାଳ ସେ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଗୁଣରେ ଧମସ୍ତେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କୁ ପୁଣି ପରି ସ୍ମେଦ କରୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଆରୋପଣ କରୁଥିଲେ । ‘ସତ୍ୟବାଦୀ ବିହାର’ ର ଖ୍ୟାତିରେ ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କର ବିଶେଷ ହାତ ଥିଲା । ପୁରୋଧା, ପୁରୋଧା ଓ ପୁଣିସା ଦେବ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଠିତ ହୁଏ । ଅନୁଷ୍ଠାନର ଆଦର୍ଶ ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ଆଦର୍ଶ ନେଇ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶ ଗ୍ରନ୍ଥମାନେ ଯାଉଥିଲେ, ତହିଁରେ ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଯେ ଥିଲା, ଏ କଥା କହିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ।

ଜାତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନ

ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଐତିହାସିକ । ତେଣୁ ସେ ନିଜ ଦେଶ ଓ ଜାତିକୁ ଯେ ପ୍ରାଣପଣ ଗଭୀର ଭାବରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଥା ଅଛି ? ୧୯୨୧ ମସିହା ଭାରତର ଏକ ଜଟିଳ ସମୟ । ସେହି ବର୍ଷ ଶାନ୍ତିରତ୍ନ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ନେତୃତ୍ବରେ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ଭଳି ଉତ୍କଳରେ ଗାନ୍ଧି ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନର ସୂଚନା ଦିଆ ଯାଇଥିଲା । ଭାରତ ସ୍ବାଧୀନ ନୁହେଁ । ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇଁ ପୃଥ୍ବୀ ଇତିହାସର ବିଦ୍ରୋହ, ସଂଘର୍ଷର ଘଟଣା ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଅବଦତ ନ ଥିଲା । ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଯେତେବେଳେ “ସତ୍ୟବାଦୀ ବିହାର” କୁ

ଜାତୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାର କଳ୍ପନା କରାଗଲା, ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ କୌଣସି ଭାବରେ ବାଧା ଦେଲେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗୁଡ଼ିକ ଗଲେ ନାହିଁ ।

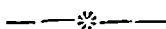
ସେତେବେଳେ ସୂତାକଟା, ଲୁଗା-ବୁଣା ପ୍ରଭୃତି ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରାଯାଇଥିଲା । ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ଅଟ-
ଟରେ ସୂତା କାଟି ଲୁଗା କରାଇ ପିନ୍ଧୁଥିଲେ । ଜାତୀୟ ଫମ୍ପାନ ପାଇଁ
ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ସମସ୍ତ ଅସୁବିଧା, ଅପମାନ ଓ ଯନ୍ତ୍ରଣାକୁ ଜୀବନରେ
ଅମ୍ଳାନ ବଦନରେ ବରି ନେଇଥିଲେ । ଏହା ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏକ
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦିନ । ୧୯୨୫ରେ “ସତ୍ୟବାଦୀ ବିହାର” ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଲା । ତଥାପି
ଗୁରୁମାନଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଲା ବେଳେ କୃପାସିନ୍ଧୁ କହିଥିଲେ, “ସତ୍ୟବାଦୀ
ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଭୁଲିବ ନାହିଁ । ଗୁରୁଦିନ ! ଆଜି ତୁମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତେ
ସତ୍ୟବାଦୀ ସ୍କୁଲ ଗୁଡ଼ିକ ଗୁଲିଯାଉଛ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଆଶାକରେ, ତୁମ୍ଭେମାନେ
ଯେପରି ଏହାକୁ ଆଜୀବନ ଭୁଲି ନ ଯାଅ । ଆଜି ସତ୍ୟବାଦୀ ସ୍କୁଲର ପତନ
ହୋଇଗଲା, ପୁଣି ତୁମ୍ଭେମାନେ ପାରିଲେ ଏହାର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରିବ ।”

ଅନ୍ତମ ଅବସ୍ଥା

ସତ୍ୟବାଦୀ ବିହାର ଭାଙ୍ଗିଗଲା ବେଳକୁ ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କୁ ମାତ୍ର
୩୯ ବର୍ଷ । ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାଙ୍ଗିଗଲା ପରେ ସେ ଉତ୍କଳ-
ଇତିହାସ ପ୍ରଣୟନରେ ଲାଗିଥିଲେ । ଉତ୍କଳ-ଇତିହାସର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ
ସଂସ୍କରଣ ପୂର୍ବରୁ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଇତିହାସ ସେ ପ୍ରଣୟନ କରୁଥିଲେ । ସେ
ବହୁତ ମୁଦ୍ରଣ ହେଉଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ସେ ନିଉମୋନିଆ ରୋଗ-
ଦ୍ଵାରା ହେଲେ । ଉତ୍କଳ-ଇତିହାସର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଛପା ନ ସରୁଣୁ ୧୯୨୭
ମସିହାରେ ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ହଠାତ୍ ଇହଧାମ ଗୁଡ଼ିକ ‘ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ’
ଦେଖା ଲାଭ କଲେ ।

ଏକ ମାରବ ସାଧକ, ଐତିହାସିକ ଓ ନ୍ୟାଗୀ ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଜୀବନ ଶେଷ ହୋଇ ଯାଇଅଛି । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଭଳି ତାଙ୍କର ଅସ୍ଥି, ଚର୍ମ, ରକ୍ତ, ମାଂସ ଦର୍ଶାତୁତ ହୋଇଅଛି; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ‘ବାରବାଟୀ’, ‘କୋଣାର୍କ’ ଓ ‘ଉତ୍କଳ ଇତିହାସ’ ଅଛି ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଥିବାଯାଏ ରହିବ । ଏହାହିଁ ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଚିରଦିନ ଲାଗି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ‘ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ’ କରି ରଖିବ ।

ନାଟ୍ୟକାର ରାମଶଙ୍କର

ମନୁଷ୍ୟ ଏକ ନଟୀ । ଜଗତ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ସେ କେତେବେଳେ କେଉଁ ବେଶରେ ନାଚି ଆରମ୍ଭ କରିଦିଏ । ଅବଶ୍ୟ ନାଚରେ ସମାଜର କି କଲ୍ୟାଣ ସାଧିତ ହେଉଅଛି, ତାହା ଭାବିବାର ବିଷୟ । ନାଟ୍ୟକାର ରାମଶଙ୍କର ଉତ୍କଳରେ ଅପରିଚିତ ନୁହନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସେ ଯେ ଜଣେ ଖାଲି ସାଧକ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ଯେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ରାମଶଙ୍କର ଅମରତା ଲାଭ କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନା ଲାଗି । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ-ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ପ୍ରଥମ । ଓଡ଼ିଆରେ ଅମିଶାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ସେ ପ୍ରଥମେ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ ନାଟ୍ୟକାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅମିଶାକ୍ଷର ରଚନାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଉପସ୍ୟାସ ଲେଖକ ବେଦ ଓ ଉପ-ନିଷଦର ଅନୁବାଦକ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ କଣ କେବେ ଭୁଲି ପାରିବ ?

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

ରାମଶଙ୍କର ଗୌରୀଝଙ୍କରଙ୍କର ସାନ ଭାଇ । କର୍ମିଙ୍ଗର ଯେଉଁ ଭାବରେ ଉତ୍କଳରେ ପରିଚିତ, ରାମଶଙ୍କର ସେହିଠି ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-

ସାଧନା ଦ୍ଵାରା ଉତ୍କଳସାରା ବିଦତ । ସେ ୧୮୫୭ ମସିହା ଜୁନ ମାସରେ (ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶୁକ୍ଳ ଦ୍ଵିତୀୟା) କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଦାକ୍ଷିଣପଡ଼ାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ସଦାଶିବପ୍ରସାଦ ରାୟ ।

ରାମଶଙ୍କର ପ୍ରଥମେ ନିଜ ଗ୍ରାମ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଛାନ୍ଦ ଓ କାବ୍ୟ କବିତା ପଢ଼ିବାର ସୁବିଧା ପାଇଥିଲେ । ଗ୍ରାମରେ ପାଠ ପଢ଼ା ଶେଷ କରି ସାତ ବର୍ଷ ବୟସରେ ରାମଶଙ୍କର କଟକ ଆସିଥିଲେ । ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ତତ୍ତ୍ଵାବଧାନରେ ସେ କଟକରେ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ବଙ୍ଗଳା ପଢ଼ିଥିଲେ । ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀ ସ୍ଥାପିତ ହେବାରୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନେକ ବହି ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ରାମଶଙ୍କର ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆ ବହି ପ୍ରଚ୍ଛଦ ପଢ଼ିବାର ସୁବିଧା ପୁଣି ପାଇଲେ ।

ଛାତ୍ରଜୀବନ ଓ ରାଜକର୍ମ

କଟକ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେ'ଇ ରାମଶଙ୍କର ସ୍ଥାନୀୟ କଲେଜରେ ଏଫ୍. ଏ. ପଢ଼ିଲେ । ୧୮୭୯ରେ ସେ ଏଫ୍. ଏ. ପାଶ କରି ୪୨୦୯ଙ୍କା ବେତନରେ ଓଡ଼ିଶା କମିଶନରଙ୍କ ଅଫିସରେ ମନିଅର୍ଡର କରାଣୀ ଭାବରେ ରହିଲେ । ତା ପରେ ସେ କିଛିକାଳ ପାଇଁ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲର ଚର୍ଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷକ ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ବେତନ ମାତ୍ର ୪୨୦୯ଙ୍କା ଥିଲା । ତତ୍ପରେ ସେ ସ୍ଥାୟୀ ଭାବରେ ପରୁଷା ଟଙ୍କା ବେତନରେ କମିଶନର ଅଫିସରେ କରାଣୀ କାମ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ରାଜକର୍ମ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାମଶଙ୍କର ସ୍ଵାଧୀନ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବାକୁ ସର୍ବଦା ଉନ୍ମୁଖ ରହୁଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଆଇନ ପଢ଼ିବା ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ଆଇନ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର କଲେଜ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ରାମଶଙ୍କର ଘରୋଇ ଭାବରେ ଆଇନ ପଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ

୧୮୮୪ ମସିହାରେ ୨୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଘରୋଇ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାବରେ ଓକାଲତ ପାଶ କଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ରାଜକର୍ମରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ସ୍ବାଧୀନ ଭାବରେ ମୃଗୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୪୭ ବର୍ଷକାଳ ଓକାଲତ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଓକାଲତ ପାଇଁ ରାମଶଙ୍କର ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଘର ନୁହନ୍ତି ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାମ

ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ଓକାଲତ ଜୀବନ କେବଳ ଆଇନ ଶାସ୍ତ୍ର, ମହକିଲ, ସୁଆଲ ଜବାବ ବା ଅଦାଲତ, କଲେକ୍ଟର କଚେରୀରେ ଆବଦ୍ଧ ନ ଥିଲା । ସେ କଚେରୀ ବାହାରେ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ ଅନେକ କାମ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ତାହା ପରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ । କଟକ ଓକାଲତ ମହଲରେ ତାଙ୍କର ଯେପରି ପ୍ରତିପତ୍ତି ଥିଲା, ବାହାରର ରାଜନୀତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରହିଥିଲା । ସେ ଅନେକ ବର୍ଷ ଧରି କଟକ ମିଉନିସିପାଲିଟିର ଚେୟାରମ୍ୟାନ, ରାଇସ୍ ଚେୟାରମ୍ୟାନ ଓ ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ୧୯୨୪ ମସିହାରେ ରାୟ ବାହାଦୁର ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ମଧ୍ୟ ସେ ବହୁବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଭାପତି ହୋଇ ଥିଲେ ।

ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ

ରାମଶଙ୍କର ନିଜେ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଲେଖି-ଅଛନ୍ତି ଯେ, ସେ ପ୍ରଥମେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନାଟକ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କାହିଁକାବେଳା ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ । ୧୮୮୦ରେ ଏହା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ବୟସ ୨୩ ବର୍ଷ ମାତ୍ର ହୋଇଥିଲା ।

ତାହା ୧୮୮୧ ଫେବୃଆରୀ ଚାନ୍ଦ୍ରବିଶରେ ପ୍ରଥମେ କଟକରେ ଅଭିଜାତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପରେ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ଲେଖନୀରୁ ଅନେକ ନାଟକ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଯୁଗଧର୍ମ, କାଞ୍ଚନମାଳୀ, ତୈତନ୍ୟ ଲାଲା, ଲାଲାବତୀ, କଂସବଧ, ବନବାଳା, ବିଷମୋଦକ, ରାମବନବାସ, ବଡ଼ ଲେକ, ବିଶ୍ଵଯଜ୍ଞ, ରାମାଭିଷେକ ପ୍ରଭୃତି ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ ୧୪ ଖଣ୍ଡ ଗୀତ-ନାଟ୍ୟ ଅଛି । ତାଙ୍କ ନାଟକାବଳୀର ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଏଠାରେ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ନାଟକ ବ୍ୟତୀତ ସେ ମଧ୍ୟ କାବ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସରେ ହାତ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଉପନ୍ୟାସ ‘ବିବାସିନୀ’ ଓ ନାଟକ ‘ବିଶ୍ଵଯଜ୍ଞ’ ଏମ୍. ଏ. ପରୀକ୍ଷାରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହୋଇଅଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ବେଦ, ଉପନିଷଦର ଅନୁବାଦମାନ କରିଅଛନ୍ତି । ସାମୟିକ ପହସିକାମାନଙ୍କୁ ସେ ଲେଖାମାନ ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ‘ଉତ୍କଳ ଘଣ୍ଟିକା’ରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ଲେଖୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରେମତରା ନାମକ କାବ୍ୟ ଏବଂ ସୌଦାମିନୀ (ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ) ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟ ‘ଉତ୍କଳ ମଧୁପ’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । କାବ୍ୟଟି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍‌ଗୀତାର ଏକ ଗଦ୍ୟାନୁବାଦ କରି ସେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଉଚ୍ଚ ସାହିତ୍ୟରେ କପର ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିବ, ତାହା କାଳ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବ । ତଥାପି ନାଟ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟର ଯେପରି ପ୍ରଗତି ହେଉଅଛି, ଯେପରି ଏହା କ୍ରମେ ବାସ୍ତବତା ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର କରୁଅଛି, ତହିଁରେ ଦୃଶ୍ୟକାରୀ ଲେଖକ ଭାବରେ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ସ୍ଥାନ କେତେ ଦୂରରେ ରହିବ, ତାହା ଭବିଷ୍ୟତ ବ୍ୟାଧିରମାନେ କହିବେ । କିନ୍ତୁ ସାହିତ୍ୟିକ ଭାବରେ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ପାଇବେ । ଏହାର ଯେ ଏକ ଆତିହାସିକ ଦିଗରୁ ସ୍ଥାନ ଅଛି, ଏ କଥା କେହି ଅସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବେ ନାହିଁ । ଚରଣ-ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଭାଷା

ଦଗରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଯୁଗେ ଯୁଗେ ପଠିତ ହେବ । କିନ୍ତୁ ନାଟ୍ୟ-ଶୈଳୀ ବା ନାଟ୍ୟକଳା ଦଗରୁ ଏହା କେତେ ଦୂର ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଯୋଗ୍ୟ ହେବ, ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର ସାଥେଷ୍ଟି କାରଣ ଅଛି ।

ଜୀବନର ନୀତି

ରାମଶଙ୍କର ସବଦା ନିୟମାନୁବର୍ତ୍ତୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ କର୍ମରେ ସବଦା ଶୃଙ୍ଖଳା ଫୁଟି ଉଠିଥିଲା । ଦୈନନ୍ଦିନ କର୍ମ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦ୍ଵାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁମଣ୍ଡଳରେ ସୁଖ୍ୟାତ ଥିଲା । ସେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମୀ ଥିଲେ । କର୍ମ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ମହାମନ୍ତ୍ର ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ନିଜର ସାଧନା ବଳରେ ସେ ଜୀବନର ନାନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ରଖି ପାରିଥିଲେ । ସେ ସାଧୁ ଥିଲେ । ଧର୍ମ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ପ୍ରୀତି ଥିଲା । ସେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉପନିଷଦ୍ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ବେଶୀ ଅନୁରକ୍ତି ଥିଲା । ତେଣୁ ପ୍ରତିମା-ପୂଜା ଅପେକ୍ଷା ବ୍ରହ୍ମଭାବ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣକୁ ବେଶୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରୁଥିଲା । ସେ ଜୀବନରେ ଅନେକ ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ କୃପଣ ସେ ନ ଥିଲେ । ସାମାଜିକ ମନୁଷ୍ୟ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ବେଶ୍ ଖ୍ୟାତ ଥିଲା । ପ୍ରତିମା ପୂଜା ପ୍ରତି ନିଜର ସେତେ ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଦଶହରା, ହୋରି ପ୍ରଭୃତିରେ ସମସ୍ତ ସାମାଜିକ ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ । ସେ ଯେପରି ଆଦର୍ଶ ଗୁଣ୍ଡା, ସେହିପରି ଆଦର୍ଶ ସାମାଜିକ ମାନବ ଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ସମସ୍ତାନୁବର୍ତ୍ତିତା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାତ । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷରୂପେ ଅମର କରି ରଖିପାରେ । ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀ ଓ ସୁହୃଦ୍ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ରଖିପ୍ରାଣ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କ

ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, “ସନ୍ଧ୍ୟା ୫ଟା ବେଳେ ବୁ ଲିସିବାକୁ ହେବ, ୭ଟା ବେଳେ ବେଦପାଠ କରାଯିବ, ୭ଟା ବେଳେ ଓକଲ ସିରସ୍ତାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ, ସପ୍ତାହର ୨ ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଗୀତବାଦ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯିବ । ଏହିପରି ଦୈନିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସମୟ ପୂର୍ବରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରହୁଥାଏ । ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ତାଙ୍କ ଜାତକରେ ନ ଥିଲା । କଟକର ଜନୈକ ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରିୟ ଧର୍ମଜନ୍ମ ନିର୍ଦ୍ଦାରିତ ସମୟ ପୂର୍ବରୁ ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା ପାଇଁ ରାମଶଙ୍କର ବାବୁଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ସାଗ୍ରହ ଅନୁରୋଧ କରି ସୁଦ୍ଧା ରାମଶଙ୍କରଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ରୁଟିନ୍‌ରୁ ବିଚଳିତ କରିପାରି ନ ଥିବାର ମୁଁ ନିଜେ ଦେଖିଅଛି ।”

ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ଏହି ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତିତା ସମ୍ପର୍କରେ ଆଉ କିଛି ଲେଖିବା ଉଚିତ । କାରଣ ଭାରତୀୟ ଜୀବନରେ ଆଦୌ ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତିତା ନ ଥାଏ । ଏହା ତାଙ୍କର ଏକ ବଡ଼ ବିଶିଷ୍ଟତା । ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାତଃ ୫ଟା ବେଳେ ଶୟନା ତ୍ୟାଗ କରୁଥିଲେ, ଠିକ୍ ୭ଟା ବେଳେ ସିରସ୍ତାରେ ପହଞ୍ଚୁଥିଲେ ଏବଂ ୭ଟା ଠାରୁ ନଅଟାଯାଏ ଓକାଲର କାମ କରୁଥିଲେ । ତା ପରେ ସେ ମହକଲମାନଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ପାନାହାର କରୁଥିଲେ ଓ ଦିନ ୧୧ଟା ବେଳେ ନିୟମିତରୂପେ କଚେରୀକୁ ଯାଉଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟା-ଭ୍ରମଣ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସୁଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ସେଥିରେ ସେ କେବେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଠିକ୍ ରାତି ୧୧ଟା ବେଳେ ସେ ଶୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ରାତି ଭୋଜନ ପରେ ସେ ଏକଦଣ୍ଡା କାଳ ବସି ନାନା ଚିନ୍ତାରେ ମଗ୍ନ ହେଉଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ କୁଲମଣି ସ୍ୱର୍ଗତ ସୁଧା ରାମଶଙ୍କରଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ଏପରିକି ତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟକରଣ ତାଙ୍କର ପରିବାରବର୍ଗଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଘଟିକା ଯନ୍ତ୍ରର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । × × ଦିନେ ସେ ଖଣ୍ଡିଏ କଲା କୋଟ ପିନ୍ଧି, କୁଞ୍ଜ ଗୁଦର ଖଣ୍ଡିଏ ବେକରେ ପକାଇ କଠଯୋଡ଼

କୂଳରେ ବୁଲୁଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ସେ ବେଶରେ ଦେଖି ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ‘ଯେବେ ତାରିଖ ଲେଖି ରଖାଯାଏ, ତାହାହେଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ, ଯେବର୍ତ୍ତୀ ଦର୍ଶମାନଙ୍କର ଏହି ତାରିଖରେ ରାମଶଙ୍କର ବାବୁ ଠିକ୍ ଏହି ପରିଚ୍ଛଦ ପରିଧାନ କରିଥିବେ, ଏଥିରେ କେବେ ହେଲେ ଅନ୍ୟଥା ଭାବ ଆସିବ ନାହିଁ । ଏହି ନିୟମ-ପରାୟଣତା ଓ ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତିତା ହେତୁରୁ ସେ ନାଟ୍ୟ ଓ ସୁସ୍ଥ ଶରୀରରେ ୭୪ ବର୍ଷ ଭୋଗ କରିଥିଲେ ।’

ରାମଶଙ୍କରଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଏହି ବିଭାବ ପ୍ରତି ମୁଁ ପାଠକପାଠିକା-ମାନଙ୍କର ଗାନ୍ଧୀ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରୁଥିଛି । ଜୀବନ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ସମୟର ସମୟ । କିନ୍ତୁ ସମୟର ମୂଲ୍ୟ ଯେ ନ ବୁଝେ, ସେ ଜୀବନର କି ମୂଲ୍ୟ ବୁଝିବ ? ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମୀ ଜୀବନର ସଦବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ, ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ଏହି ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତିତା ଗୁଣକୁ ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ । ରାମଶଙ୍କର ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ଭଳି ସଂଗୀତ-ଅନୁରାଗୀ ଥିଲେ । ରସିକତା ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଭାବ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଅବସର ସାହିତ୍ୟ-ସେବାରେ ନିଯୋଜିତ ହେଉଥିଲା । ସେ ଜଣେ ଜୀବନବ୍ୟାପୀ କର୍ମୀ ଓ ସ୍ଵାଧୀନଚେତା ଥିଲେ । ପରିଶ୍ରମ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଥିଲା । ସାଧନା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ସାଥୀ ଥିଲା । ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଅନୁରାଗ ଥିଲା । ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ସାହିତ୍ୟିକ ଥିଲେ । ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟକୁ ସେ ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ଅତି ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଦେଉଥିଲେ ।

ଜ୍ଞାନାଲୋଚନା ଓ ଶାସ୍ତ୍ର-ଅଧ୍ୟୟନ ତାଙ୍କର ବିଳାସ ଥିଲା । ସେ ସମାଜ-ସଂସ୍କାର-ପ୍ରୟାସୀ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାଚୀନର ଅଳ୍ପ ବିଶ୍ଵାସୀ ନ ଥିଲେ କିମ୍ବା ନବୀନର ଅଧିକ ଅନୁମୋଦନ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ସବୁଠି ତାଙ୍କର ଉଦାରତା ଫୁଟି ଉଠୁଥିଲା । ସେ ସ୍ଵଦେଶ-ପ୍ରେମିକ ଥିଲେ

ଏବଂ ସର୍ବଦା ଜାତୀୟ-ଜୀବନ-ବିକାଶକ କର୍ମରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । କେବଳ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର ନୁହେଁ, ଦେଶର ରାଜନୀତିକ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅଂଶୀଦାର ଥିଲେ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଚିନ୍ତା ତାହାଙ୍କ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ଥିଲା । ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ସମଷ୍ଟିର ମଙ୍ଗଳ-ସାଧନ ସର୍ବଦା ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ଗତିର ସୂଚନା ଦିଏ । ରାମଶଙ୍କର ସେ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଉତ୍କଳୀୟ ଥିଲେ, ଏଥିରେ ତିଳେ ମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସେ ସାଧୁ ଓ ସୁଜନ ଥିଲେ ।

ଶେଷ-କୀର୍ତ୍ତନ

ରାମଶଙ୍କର ଦୀର୍ଘ ଜୀବନ ଲଢ଼ି କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପାରବାରିକ ଓ ଆର୍ଥିକ ଜୀବନ ସୁସ୍ଥ ଥିଲା । ଅଧ୍ୟାପକ ଗିରିଜାଶଙ୍କର ରାମଶଙ୍କରଙ୍କ ଭଳି ପିତାଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟ ପୁଅ । ରାମଶଙ୍କର ସୁଖବାଦୀ ଥିଲେ ।

“ସୁସାରେ ଥିବ ଯେତେ ଦିନ

ଆନନ୍ଦ କରୁଥିବ ମନ ।”

—ରାଗବତ

ଏହାହିଁ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ସୁବଚନ ଥିଲା । ସେ ଦୁଃଖରେ ଅଟଳ ରହୁଥିଲେ । ସେ ଯେପରି ଚିର ଆନନ୍ଦର ପୂଜାରୀ ଥିଲେ ! ‘ଉତ୍କଳ-ସମ୍ମିଳନୀ’ରେ ମଧ୍ୟ ରାମଶଙ୍କର ଉତ୍କାହର ସହିତ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ପ୍ରଚଳିତ ପଗଡ଼ ନିଜେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ।

ନିଜର ସୁନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଜୀବନ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଦେଶ-ସେବାରେ କଟାଇ ରୁଷିପ୍ରାଣ ରାମଶଙ୍କର ୭୪ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୯୩୧ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ତା ୧୩ ତାରିଖ ସାୟଂକାଳରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରି ଅମୃତ-ସନ୍ତାନ ପଦସା ଲାଭ କଲେ ।

ସମ୍ପାଦକ ବିଶ୍ଵନାଥ

ସାହିତ୍ୟ ଯେପରି ଏକ ବ୍ୟାପକ ସୃଷ୍ଟି, ତାହାର ସାଧକ ସେହି ପରି ଅନେକ । କବି, ଲେଖକ, ସମାଲୋଚକ, ଔପନ୍ୟାସିକ, ନାଟ୍ୟକାର, ଗାୟକ ପରି ‘ସମ୍ପାଦକ ସାହିତ୍ୟର ଜଣେ ଅତି ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତର ପ୍ରଚଳନ ପରେ ଏବଂ ପତ୍ତପତ୍ତିକା ପ୍ରକାଶ ପରେ ସମ୍ପାଦକମାନଙ୍କ ଦାୟିତ୍ଵ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ବେଶୀ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ଆଧୁନିକ ବାଣିଜ୍ୟରୁ ‘ସୌଦାଗର’ (ମଧ୍ୟସ୍ଥ)କୁ ଯେମିତି ବାଦ ଦିଆଯାଇ ମାରୁ ନାହିଁ, ସାହିତ୍ୟ-କ୍ଷେତ୍ରରୁ ସମ୍ପାଦକଙ୍କୁ ସେହିପରି ବାଦ ଦେବା ଅସମ୍ଭବ କଥା । ସମ୍ପାଦକ-କାର୍ଯ୍ୟ ସହଜସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଯେ କେହି ବ୍ୟକ୍ତି ସମ୍ପାଦକ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ତାହା ହୋଇଥିଲେ ସବୁ ସମ୍ପାଦକ ରାମାନନ୍ଦ ଗୁଡ଼ାର୍ଜି (ମଡ଼ର୍ଣ୍ଣ ରତ୍ନ ଓ ପ୍ରବାସୀର ବିଶ୍ଵବିଖ୍ୟାତ ସମ୍ପାଦକ) ହୋଇ ସାରନ୍ତେଣି ।

ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ର ଉନ୍ନତି ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ଏହାର କବି ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କର କୃତୀ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା, “ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ” ପତ୍ତିକା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଏହାର ଏକ ବଡ଼ ସହାୟକ । ଏ କଥା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ଓଡ଼ିଆ ସ୍ଵୀକାର କରନ୍ତେ । “ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ”ର ନାଁ ପଡ଼ିଲେ ସମ୍ପାଦକ, ସୁବକ୍ତା ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କ ନାଁ ସ୍ଵତଃ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ବିରୁପା ନଦୀ କୂଳସ୍ଥ ମୂଳବସନ୍ତ ଗ୍ରାମରେ ୧୮୭୫ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ତା ୨୯ତାରିଖରେ ବିଶ୍ଵନାଥ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣ ‘କର’ ବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ଥିଲେ । ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ସମ୍ମାନଭଜନ ହୋଇ-

ଥିଲେ । ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ନାମ ନାରାୟଣ କର । ବିଶ୍ୱନାଥ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର । ଏହାଙ୍କର ଆଉ ତିନୋଟି ଭାଇ ଥିଲେ ।

ଗ୍ରହାବସ୍ଥା

ଗ୍ରାମ୍ୟ- ଅବଧାନଙ୍କ ପାଖରେ ପ୍ରଥମେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଯାଠି ପଢ଼ିଥିଲେ । ତା ପରେ ସେ ସଂସ୍କୃତ-ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ-ଶିକ୍ଷା ଶେଷରେ ସେ ଗ୍ରାମ ନିକଟସ୍ଥ ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଲେ । ୧୮୮୧ ମସିହାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେତେବେଳେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କୁ ଅଠର ବର୍ଷ, ସେ ମାଇନର ପଢ଼ା ଶେଷ କରି କଟକ ପ୍ୟାରାମୋହନ ଏକାଡେମୀରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ଏହି ସମୟରେ କଟକର ପଣ୍ଡିତ କପିଳେଶ୍ୱର ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଗୃହ ସାହଚ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚାର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ସେଠାରେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ସାହଚ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚା ବିକଶିତ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଭକ୍ତିକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତା-ସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ କଟକରେ ନୂଆ ବ୍ରାହ୍ମସମାଜ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ । ବିଶ୍ୱନାଥ ତହିଁ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ । ଏକାଡେମି ଛାଡ଼ି କିଛିଦିନ ସେ ମିଶନ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ସେ ପାଦ୍ରୀମାନଙ୍କର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣରୁ ଜାତିଭେଦ-ବନ୍ଧନ-ରକ୍ଷୁ ହମେ ଛୁନ୍ନ ହେଲା ।

କର୍ମଜୀବନ ଓ ଧର୍ମ-ବିଦ୍ରୋହ

୧୮୮୪ ମସିହା ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ଜୀବନରେ କର୍ମ-ଅନ୍ୱେଷଣର ସମୟ । କଟକରେ ଯେତେ ଦିନ ଥିଲେ ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ‘ସମାଜ’ ଓ ‘ସଂସ୍କାରକ’ ନାମକ ପତ୍ରିକାଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦନ-ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ବ୍ରାହ୍ମ-ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ବିଶ୍ୱନାଥ କଟକ ଛାଡ଼ି ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରାମକୁ ଶିକ୍ଷକତା କରିବା ପାଇଁ ଗଲେ ।

ନିଜ ଗାଁ ଲୋକମାନେ ସେତେବେଳେ ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କ ଉପରେ ଖତ୍ରହସ୍ତ । ଧର୍ମଦ୍ରୋହୀ ସମାଜ-ଦ୍ରୋହୀ ସେ ବିଶ୍ଵନାଥ ! ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘର ପ୍ରଥାନୁସାରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ପୂର୍ବରୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ୧୮୮୭ ରେ ତାଙ୍କର ଏକ ପୁଅ ଜାତ ହେଲା । ପୁଅ ଜନ୍ମ ପରେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଅନୁସାରେ ଯାହା ସବୁ କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହା ବିଶ୍ଵନାଥ ତାଙ୍କ ଘରେ କଲେ ନାହିଁ ।

ଗ୍ରାମରେ ନିଜ ପରିବାରରେ ଗଣ୍ଡର ଦୁଃଖ, ଗୁରୁଆଡ଼େ ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କର ନିନ୍ଦା । କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ରୋହୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ସବୁ ଅଚଳ, ଅଟଳ ଭାବରେ ସହି ଗଲେ । ତାଙ୍କର ଧର୍ମାନ୍ତର ଗ୍ରହଣ-ସମ୍ବାଦ ଗ୍ରାମ ସାରୁ ବ୍ୟାପିଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ବିରୋଧରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଶାନ୍ତ ପାଇଲେ ନାହିଁ । ବିରୋଧ ଗୁଡ଼ି ସେ କଟକକୁ ଆସିଲେ; କିନ୍ତୁ କଟକରେ ବି ଶାନ୍ତ ନ ଥିଲା ! ସମ୍ବାଦ-ପତ୍ରରେ କୁସାରଟନା, ଲୋକ-ମୁଖରେ ନିନ୍ଦାବାଦ, ସାଧାରଣ ଗୁମ୍ଫାରେ ଲଞ୍ଜନା, ଅପମାନ ତାଙ୍କୁ କର୍ମରୁ ଗୁଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ତଥାପି ବିଦ୍ରୋହୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ସମସ୍ତ ସହଗଲେ । ଉକ୍ରାନ୍ତକି ମଧୁସୂଦନ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ ଓ ପରମର୍ଶଦାତା ଥିଲେ । ଅଳ୍ପ ବେତନ ନେଇ ବିଶ୍ଵନାଥ କଟକ ଟାଉନ ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକତା କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କର ସମଧର୍ମୀ ଅନ୍ୟ ଦୁଇ ଭାଇ ହଠାତ୍ ମରିଗଲେ; ବିଶ୍ଵନାଥ ମର୍ମାହତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

କଟକ ଟାଉନ ସ୍କୁଲରେ ଥିଲାବେଳେ ବିଶ୍ଵନାଥ ଗ୍ରାମକୁ ମଧ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ଯାଉଥିଲେ । ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ଆସିବା ତହିଁର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ଶେଷରେ ବୃଦ୍ଧ ପିତା ପୁଅବଧୂଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ି ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ନବଜାତ ଶିଶୁ ପୌତ୍ରଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ିଲେ ନାହିଁ । ବିଦ୍ରୋହୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ନିଜର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁଅଙ୍କୁ ନିଜ ପିତୃ ଗୃହରେ ଗୁଡ଼ି ନିଜ ସହ-ଧର୍ମଶାଳି ଘେନି କଟକ ଚାଲିଗଲେ ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଜୀବନ

ଜୀବନରେ ଏହି ସମସ୍ତ ଝଞ୍ଜା ମଧ୍ୟରେ ବିଶ୍ଵନାଥ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାରୁ ବିରତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ପ୍ରଗତି ଅନୁରାଗ ଓ ଜ୍ଞାନାଲୋକ

ବିକରଣ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ମୁଖ୍ୟ କର୍ମ ଥିଲା । ଇମର୍ସନ, କାରଲାଇଲ, ପାର୍କ ପ୍ରଭୃତି ବିଶିଷ୍ଟ ଇଂରାଜୀ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ତାଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟବସ୍ତୁ ଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମ ସମାଜର ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଶ୍ୱନାଥ କରୁଥିଲେ । ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପଞ୍ଚିକା ଦୁଇଟି ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ, ବଙ୍ଗଳା ଓ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଲେତନା ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ କବି ରାଧାନାଥ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ ଫକୀରମୋହନ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତା ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଆଗରୁ ବନ୍ଧୁତା ଥିଲା । ତେଣୁ ବିଶ୍ୱନାଥ ଜଣେ ସାହିତ୍ୟ ଗ୍ରାହକ ଓ ସମାଲୋଚକ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । କଟକରେ ସାହିତ୍ୟ-ସେବାମାନେ ଏକ ସାହିତ୍ୟିକ ପଞ୍ଚିକାର ଅଭାବ ପ୍ରାଣେ ପ୍ରାଣେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ୧୮୯୭ ରେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ସମ୍ପାଦକତ୍ୱରେ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । କବି ରାଧାନାଥ, କବି ମଧୁସୂଦନ ଓ ଫକୀରମୋହନ ପ୍ରଭୃତି ବିଖ୍ୟାତ ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ଲେଖାମାନ ଦେଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଶିକ୍ଷକ, କଲେଜ ଗୁହମାନେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ, କବିତା ପ୍ରଭୃତି ଲେଖୁଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ବର୍ଷ ଚଳିଲା ପରେ ପଞ୍ଚିକାର ଅର୍ଥାଭାବ ହେଲା । ପରଗୁଳକମାନେ ପଞ୍ଚିକା ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକଲେ । କିନ୍ତୁ ବିଶ୍ୱନାଥ ପଞ୍ଚିକା ପ୍ରକାଶ ଓ ପରଗୁଳନା କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞାବଦ୍ଧ ହେଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଡାଉନ ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷକତା ତ୍ୟାଗ କରି ପ୍ରେସ ସ୍ଥାପନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରାଣପଣ ଲାଗିଗଲେ । ସାଧାରଣ ଓ ରାଜା ମହାରାଜାଙ୍କଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ୧୯୦୦ ମସିହାରେ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ପ୍ରେସ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ଓ ପତ୍ରିକା ସୁଗୁରୁରୂପେ ଚାଲିତ ହେଲା । ବିଶ୍ୱନାଥ ସମ୍ପାଦକ ଥାଇ ବଞ୍ଚିଥିବା ଯାକେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ସମ୍ପାଦକ ବିଶ୍ଵନାଥ

ବିଶ୍ଵନାଥ ମୃତ୍ୟୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଜୀବନରେ ସମ୍ପାଦକ କାମ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ଯେଉଁ କାମରେ ସେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ, ତାହା ପରେ ଆଲୋଚନା ହେବ । କିନ୍ତୁ ସବୁଠି ସେ ସୁରୁଚର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ । ଧର୍ମ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ବଳ ଥିଲା । ସେ ନିଜେ ଅବଶ୍ୟ ବେଶୀ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ନାହାନ୍ତି, ତଥାପି ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସେ ଯେଉଁ ପ୍ରଭାବ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ଉପରେ ପକାଇଛନ୍ତି, ତାହା ଯେ କେହି ଦୃଷ୍ଟିମାନ ବ୍ୟକ୍ତି ସହଜରେ ବୁଝି ପାରନ୍ତି । ସମ୍ପାଦକ ଭାବରେ ସେହିହି ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାର ଏକ ମାନଦଣ୍ଡ ରଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମାନଦଣ୍ଡରେ ସବୁ ଲେଖାର ବିଚାର କରାଯାଉଥିଲା । ସେ ନିଷ୍ଠାପର ସାହିତ୍ୟ-ସେବା ଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଏକ ଗଭୀର ଅନୁରାଗ ଥିଲା । ସାହିତ୍ୟରେ ସେ ଜଣେ ନିରପେକ୍ଷ ସମାଲୋଚକ ଥିଲେ । ଏପରିକି ସେ ନିଜର ଗୁରୁ ତୁଳ୍ୟ ମଧୁସୂଦନ ଓ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ବାଦ୍ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।

ବାର୍ଷିକ ସମ୍ପାଦକ ଜୀବନ କାଳରେ ବିଶ୍ଵନାଥ ଦେଶର କି ଉପକାର କରିଛନ୍ତି, ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଆଜି ପଚାରାଯାଇପାରେ । ଉତ୍କଳରେ ସେ ଦିନ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ଲେଖକ ଲେଖିକାମାନେ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ରେ ନିଜ ପ୍ରବନ୍ଧ, କବିତା ଦେଖୁଥିଲେ ନିଜକୁ କୃତାର୍ଥ ମଣୁଥିଲେ । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପ୍ରଥମ ଭାଗର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ କବି ଓ ଲେଖକ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ର ଲେଖକ ଲେଖିକା ହୋଇ ଦେଶରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । କବି ନନ୍ଦକିଶୋର, ଭାଷାବିତ୍ ପ୍ରହରାଜ, ପଣ୍ଡିତ କୁଳମଣି, ଗଦ୍ୟ-ସାଧକ ବାଣୀଭୂଷଣ, କବି ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି, କବି ଗଙ୍ଗାଧର, କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ, କବି କାଳିନ୍ଦୀଚରଣ ପ୍ରଭୃତି ଅଧିକାଂଶ ଲେଖକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ଦେଶରେ ସୁବିଦିତ । ଏହା ପୂର୍ବଯୁଗର ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ ଓ ଫକୀର-

ମୋହନ ମଧ୍ୟ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ରେ ଲେଖାମାନ ନିୟମିତ ଭାବରେ ଦେଉଥିଲେ । ଏହା ଦେଶର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ପତ୍ରିକା ଥିଲା । ଏହାର ଆଦର ଦେଶରେ ଖୁବ୍ ଥିଲା ।

ବିଶେଷତଃ ବିଶ୍ଵନାଥ ‘ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ’ର ସହାୟକ ଥିଲେ । ସେ କୌଣସି ନୂଆ କାମରେ ଉତ୍ସାହ ଦେବା ପ୍ରାୟ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣ ଥିଲା । ସମ୍ପାଦକ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଏକ ମାନଦଣ୍ଡ ଥିଲା । ସେ ସୁସଞ୍ଜିତ, ଉଚ୍ଚ ଭାବପନ୍ଥ ଲେଖାର ଆଦର କରୁଥିଲେ । ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଚିନ୍ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପାଦକୀୟ ଲେଖୁଥିଲେ । “ବିବିଧ ପ୍ରବନ୍ଧ” ନାମକ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ବହି ମଧ୍ୟ ସେ ନିଜେ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଏହା କଲେଜର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରୂପେ ମନୋମାତ । ଏହା ଭାଷା ଓ ଭାବରେ ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାବର । ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପନ ବା ଦେଶରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରେସ ଓ ପତ୍ରିକାର ଅବନତିର କାରଣ ତାଙ୍କ ରାଜନୀତିକ ମତବାଦ । ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ପରେ ଅସହଯୋଗୀଙ୍କ ପକ୍ଷକୁ ପସନ୍ଦ ନ କରିବା, ଏପରିକି ତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯାଇ ସରକାରଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଦ୍ଵାରା ଦେଶରେ ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କର ପ୍ରତିପତ୍ତି ହ୍ରାସ ହୋଇଗଲା । ସମାଲୋଚକ ହିସାବରେ ବିଶ୍ଵନାଥ କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ‘ପାଂଖ’ ଓ ପଣ୍ଡିତ ଆର୍ତ୍ତଶାଣ ଶତପଥୀଙ୍କ ‘ବାସବଦତ୍ତା’ର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ ବାଦ ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, ବିଜୁଳି ବାହାରିଲା ବେଳେ ସେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ଅଶ୍ରୀଳତା ବିଷୟରେ ଓଡ଼ିଆ ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘ବିବିଧ ପ୍ରବନ୍ଧ’ରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ବିଷୟରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ଅଛି । ତହିଁରେ ବିଶ୍ଵନାଥ ସ୍ଵାଧୀନ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କର ସମ୍ପାଦକୀୟରୁ ସାର ଲେଖା ଆଉ ଜାତ ହାତକୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକରୂପେ ଆସି ନାହିଁ । ତଥାପି ‘ବିବିଧ ପ୍ରବନ୍ଧ’ ତାଙ୍କ ସମ୍ପାଦକୀୟ

ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ଦୃଷ୍ଟିର ବେଶ୍ ପରିଚୟ ଦିଏ । ସବୁଠି ପାଠକପାଠିକ,
ଦେଖିବେ ସମାଲୋଚକ ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କୁ, ତାଙ୍କ ସମାଲୋଚନା ସ୍ଵାଧୀନ ।

ଶେଷ ଜୀବନ

ବିଶ୍ଵନାଥ ସମ୍ପାଦକ, ସମାଲୋଚକ, ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ସୁବକ୍ତା ଥିଲେ ।
ଓଡ଼ିଆରେ ସେ ସୁନ୍ଦର ସ୍ଵନ୍ଦନପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଇ ଯାଉଥିଲେ ।
ସେହି ବକ୍ତୃତା ଗମ୍ଭୀର ବକ୍ତୃତା ସେ ଶୁଣିଥିବେ, ସେ କେବେ ଭୁଲି
ପାରିବେ ନାହିଁ । ବିଶ୍ଵନାଥ ଜିଲ୍ଲାବୋର୍ଡ଼ ଓ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାର ସଦସ୍ୟ
ହୋଇଥିଲେ ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଜ ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ
କାର୍ଯ୍ୟ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ସୁଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନର ସେ ବିଶେଷ ପସପାତୀ
ଥିଲେ । ଉତ୍କଳରେ ଏହି ଭାବ ସେ ଅଣାଇଥିଲେ । ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ
ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଗେ ଆଗେ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅସହଯୋଗ ବେଳେ ସେ
ବିଦ୍ରୋହମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ବିଦ୍ରୋହ
ବା ବିପ୍ଳବ ଦ୍ଵାରା ସେ ରାଜ୍ୟ ବା ଦେଶର ସ୍ଵାଧୀନତା ଆସେ, ଏ କଥା
ସେ ଭୁଲିଗଲେ । ଶେଷ ଅବସ୍ଥାରେ ‘ସତ୍ୟ ସମାଗର’ ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକା
ପ୍ରକାଶ କରି ସେ ଦେଶବାସୀଙ୍କର ବଡ଼ ଅପ୍ରିୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।
ସରକାର ତାହାଙ୍କୁ ‘ରାୟ ସାହେବ’ ଉପାଧି ଦେଇଥିଲେ । ତାହା ସେ
ପ୍ରତ୍ୟାଖାନ କରିଥିଲେ ।

ବିଶ୍ଵନାଥ ସତ୍ୟପ୍ରିୟ ଓ ସତ୍ୟର ଉପାସକ ଥିଲେ । ସେ ଯୁବକ-
ମାନଙ୍କୁ ଝୁର୍ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ୧୯୩୪ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର
ତା ୨୭ ରଖି ଦିନ ବିଶ୍ଵନାଥ ୬୧ବର୍ଷ ବୟସରେ ଇହଲୀଳା ଯାଇ କରୁ-
ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କର ସେହି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆଜି ମନେପଡ଼େ ।

“ବିବିଧ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାର ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧ ରଚକ,
 ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଚଣ୍ଡତା ସମ୍ପାଦକ,
 ସତ୍ୟ କାବ୍ୟ-ଗୁଣଗ୍ରାହକ ଶଙ୍କାରୀନ ଚିତ୍ତ
 ଅପ୍ରିୟ ସତ୍ୟ-କଥନେ ସଦା ଅକୁଣ୍ଠିତ,
 ସରଳ ନିର୍ଭୀକ ପ୍ରାଣ ସତ୍ୟ-ରଞ୍ଜନବାସୀ,
 ମିଷ୍ଟଭାଷୀ, ସଦାଳାପୀ ସଂସାର-ପ୍ରୟାସୀ,
 ତେଜସ୍ବୀ ସୁବକ୍ରାନ୍ତେ ବିଶ୍ୟାତ ଦେଶରେ,
 ମହାନନ୍ଦେ ଯା ବକ୍ତୃତା ଶୁଣୁଥାନ୍ତି ନରେ ।”

— — —

ସାମ୍ବାଦିକ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ

ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର ଉନ୍ନତ ପାଇଁ ନାନା ଲୋକେ ନାନା ଭାବରେ
 କାମ କରୁଛନ୍ତି । ସମାଜ ସେଉଁ ବାରମାନଙ୍କ ପାଖରେ ରୁଣୀ, ସେମାନଙ୍କୁ
 ସେ ଅମର ପଦବୀ ଦାନ କରୁଥିଲେ । କେବଳ ସାହିତ୍ୟ, ବିଜ୍ଞାନ,
 ରାଜନୀତି ନୁହେଁ, ସମାଜର ବିକାଶ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଓ
 ସମ୍ପାଦକମାନଙ୍କର ଦାୟିତ୍ବ ମଧ୍ୟ ସମାଜରେ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ସମ୍ପାଦକ
 ହେବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟତା ଲୋଡ଼ା । ନିଜର ଜ୍ଞାନ ନ ଥିଲେ ଲୋକ ପରର
 ଜ୍ଞାନର ପ୍ରକୃତ ଧାରଣା ବା କପରି କରିବ ?

ତେଣୁ ଉତ୍କଳରେ ସାମ୍ବାଦିକ ନୀଳମଣିଙ୍କୁ ଭୁଲିଯିବାର କଥା
 ନୁହେଁ । ବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ବିତୀୟ ପାଦରେ ସମାଜରେ ରାଜନୀତିକ
 ଓ ଅର୍ଥନୀତିକ ଚିନ୍ତା ଫୁଟି ପାରିଛି; କିନ୍ତୁ ସେହି ଯୁଗକୁ ଅନାଇବା
 ଦରକାର, ଯେତେବେଳେ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ସରି ଥିବୁଛି, ଆଉ ବଂଶ
 ଶତାବ୍ଦୀର ନୂଆ ଜନ୍ମ ହେଉଛି, ସେତେବେଳେ ସାଧାରଣ କର୍ମ

କ୍ଷେତ୍ରରେ କର୍ମୀ ଅତି ଅଳ୍ପ । ସେତେବେଳେ ଯେଉଁମାନେ ନାନା ସାମାଜିକ ଓ ସମସ୍ତିଗତ ଜୀବନ ବୁଦ୍ଧି କରିବାକୁ କାମ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ନମସ୍ୟ । ସେମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଶାସନମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ କମ୍ ହୋଇପାରେ, ତଥାପି ତାହାକୁ ଭୁଲିଗଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭ୍ରମ କରିବୁ । ଅତୀତରୁ ଭବିଷ୍ୟତର ଜନ୍ମ । ଅତୀତର ଭବିଷ୍ୟତଠାରୁ ସମ୍ମାନ ପାଇବାର ଦାବୀ ଅଛି । ଅତୀତକୁ ସେହି ସମ୍ମାନ ନ ଦେଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେତେବେଳେ ଅତୀତ ହେବ, ତାକୁ କିଏ କାହିଁକି ସମ୍ମାନ ଦେବ ?

ଜନ୍ମ ଓ ବାଲ୍ୟକାଳ

ମାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ୧୮୭୭ ମସିହା, ତା ୧୪ ରଖ ଉତ୍ତମୁରରେ ବାଙ୍କୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୈଦ୍ୟେଶ୍ବର ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରଜବିହାରୀ ପୁର ନାମକ ଶାସନରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ନାମ ସୌର-ଚରଣ । ମାଳମଣିଙ୍କ ମାତା ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଓ କବି ଥିଲେ । ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଦ୍ୟ ନିଜେ ମୁହେଁ ମୁହେଁ ରଚନା କରି ପାରୁଥିଲେ । ମାଳମଣି ପ୍ରଥମେ ଗ୍ରାମ ଗୁଡ଼ଶାଳୀରେ ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲେ । ୧୮୮୦ ରେ ସେ ବୈଦ୍ୟେଶ୍ବର ସ୍କୁଲରୁ ନିମ୍ନ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବୀକୁଲର (ଆଧୁନିକ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ) ବୃତ୍ତି ପାଇ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ମାସିକ ଚିନିଟଙ୍କା ବୃତ୍ତି ପାଇ ସେ ଚିକିତ୍ସା ମଧ୍ୟଉର୍ଦ୍ଧ୍ବୀକୁଲର ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ମାଳମଣି ଜଣେ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ-ପ୍ରେମିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ହାତରେ ଖଣ୍ଡେ ବହୁ ପଢ଼ିଲେ ସେ ତାକୁ ପଢ଼ି ନ ସାରି ଛାଡ଼ୁ ନ ଥିଲେ । ଏହି ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଦଲିଲ, ଦରଖାସ୍ତ ଲେଖି କିଛି ଟଙ୍କା ରୋଜଗାର କରି ପାରୁଥିଲେ । ଏହି ସବୁ ସ୍ବ-ଉପାର୍ଜିତ ଟଙ୍କା ସେ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ସଞ୍ଚ

ରଖି ପାରିଥିଲେ । ୧୮୮୬ ରେ ସେ ମଧ୍ୟଭୂମିକୁଲର ପାଣି କର କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲକୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଆସିଲେ ।

କର୍ମମୟ ଜୀବନ

କିନ୍ତୁ କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲରେ ତାଙ୍କର ପଢ଼ିବାର ହେଲା ନାହିଁ । ୧୮୮୩ ମସିହାରେ କଲିକତାରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ହେଉଥିଲା । ତେଣୁ ଯୁବକ ମାଳମଣି ତାହା ଦେଖିବା ପାଇଁ ଚାନ୍ଦବାଲିରୁ ଟିକଟ କାଟି କଲିକତା ଚାଲିଗଲେ । କଲିକତାରୁ ଫେରିଲା ବେଳକୁ ପୂର୍ବସଞ୍ଚିତ ଧନ ଶେଷ ହୋଇଗଲା । ତେଣୁ କଲିକତାରୁ ଫେରି ମାଳମଣି ବତାମ୍ବା ରାଜ୍ୟର ଗୋପୀନାଥପୁର ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକତା ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ମାଳମଣିଙ୍କର ଏକ କର୍ମମୟ ଜୀବନର ସୂକ୍ଷ୍ମପାତ ହେଲା । ସେ ନିଜର ଅଧ୍ୟବସାୟ, ବିଦ୍ୟା-ପ୍ରୀତି ଓ ସୁଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ଵାରା ରାଜ୍ୟଦରବାରରେ ସମ୍ମାନିତ ହେଲେ । ଆଲୋକ କେବେ ଲୁଚି ରହେ ନାହିଁ । ଏହିଠାରେ ରହିଲା ବେଳେ ସେ ଏକ ସ୍ତୁତି-ପଦ୍ୟ ରଚନା କରି ଗଡ଼ର ରାଣୀ ସାହେବାଙ୍କଠାରୁ ‘ବିଦ୍ୟାରହ’ ଉପାଧି ଓ କିଛି ଆର୍ଥିକ ପୁରସ୍କାର ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ପଦଟି ବଡ଼ ଶସ୍ତ୍ରା ! କିନ୍ତୁ ପରେ ମାଳମଣି ଏହି ପଦର ପ୍ରକୃତ ଉପଯୁକ୍ତ ବୋଲି ଉକ୍ତିଲକୁ ଜଣାଇଥିଲେ । ଏଠାରେ କିଛିଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ସେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ! ତତ୍ପରେ ବତାମ୍ବା ଛାଡ଼ି ତାଙ୍କୁ ବାମଣ୍ଡା ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଜଗତରେ ମନୁଷ୍ୟ-ସମାଜରେ ମନୁଷ୍ୟର କେବଳ ମିତ୍ର ନାହାନ୍ତି, ଶତ୍ରୁ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ତାହାହିଁ ମାଳମଣିଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ଘଟିଲା । ବେଳେ ବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନରେ ନିରର୍ଥକ ଶତ୍ରୁ ମଧ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସ୍କୁଲର ଦ୍ଵିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ଏକ ଜାଲ ଚଠି ଦେଖାଇ ତାଙ୍କୁ ବତାମ୍ବାରୁ ବାମଣ୍ଡା

ତଡ଼ିଲେ । ଦେବଗଡ଼ର ଏମ. ଉ. ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକ କାର୍ଯ୍ୟ ଖାଲି ଥିଲା ଏବଂ ମାଲମଣି ତାହା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଥିଲେ । ଦ୍ଵିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ଏହି ସୁଯୋଗ ନେଇ ଏକ କୃତ୍ରିମ ପତ୍ର (Appointment Letter) ଦେଖାଇ ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ାମ୍ବାରୁ ବିଦ୍ୟାୟ କରାଦେଲେ । ଅରଣ୍ୟସଙ୍କୁଳ ପଥ ପାର ହୋଇ ଦେବଗଡ଼ରେ ପହଞ୍ଚି ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ସବୁ ସ୍ଵପ୍ନ କେବଳ ମିଛ । କିନ୍ତୁ ତତ୍କାଳୀନ ବାମନ୍ତର ଆଦର୍ଶ ରାଜା ସୁଭଲ ଦେବ ଦୂରଗତ ମାଲମଣିଙ୍କୁ ହତାଶ କଲେ ନାହିଁ । ସେ ସେହି ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକ ରହିଲେ । ପରେ ନିଜ ବିଦ୍ୟାଭିରାଗ, ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ପୁରୁଣାବଳୀ ଦ୍ଵାରା ଆଦର୍ଶ ରାଜା ସୁଭଲ ଦେବଙ୍କର ପ୍ରୀତି-ରାଜନ ହେଲେ ।

ସାମ୍ବାଦିକ ଜୀବନ

ପ୍ରାଚୀନସ୍ମରଣୀୟ ସୁଭଲ ଦେବ ସେହି ଯୁଗର ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ରାଜା । ଉତ୍କଳର ଉନ୍ନତ-ସାଧନ ତାହାଙ୍କର ଜୀବନର ବିଳାସ ଥିଲା । ନିଜ ରାଜ୍ୟର ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରଭୃତ ଉନ୍ନତ ସାଧନ କରିଥିଲେ । ୧୮୮୭ ମସିହାରେ ଦେବଗଡ଼ରୁ ‘ସମ୍ବଲପୁର ହିଟେସିଣୀ’ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା କେବଳ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ନ ଥିଲା । ସମ୍ବାଦ ସହିତ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ମାଲମଣି ଏହି ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକାୟ ଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟତାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରତୀକ ହେଲା । ରାଜନୀତିକ, ଆର୍ଥିକ, ବୈଜ୍ଞାନିକ, ସାମାଜିକ ଓ ମାନବମୂଳକ ସକଳ ପ୍ରକାର ଲେଖା ତହିଁରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ପତ୍ରିକାଟି ଶିକ୍ଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ସୁପ୍ରସାରତ ଓ ସୁଆଦୃତ ହେଉଥିଲା । ମାଲମଣିଙ୍କ ସୁଖ୍ୟାତ ଦେଶସାରା ବଞ୍ଚୁଛି ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କୁ ମାଲମଣି ଏହି ପତ୍ରିକା ସାହାଯ୍ୟରେ ବାହାରକୁ

ଟାଣି ଆଣିଥିଲେ । କବି ରାଧାନାଥଙ୍କ ସହିତ ମାଳମଣି ବନ୍ଧୁତା-ସୁହରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିଲେ । ମାଳମଣି ବାମଣ୍ଡା ଷ୍ଟେଟ କାଉନ୍ସିଲର ଜଣେ ଅବୈତନ୍ନିକ ସଭ୍ୟ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ମାସିକ ବେତନ ତାଙ୍କର ସମ୍ପାଦକତା ପାଇଁ ଥିଲା ତରଣଠାରୁ ପଞ୍ଚତରଣ ମୁଦ୍ରାମାତ୍ର । ଏହି ସମୟରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସୁରଣୀୟ ଘଟଣା ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଇତିହାସରେ ଦେଖାଯାଇଥିଲା । ୧୮୯୨ ମସିହାରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟର ସପକ୍ଷ ଓ ବିପକ୍ଷରେ ଖବ୍ର ଆଲୋଚନାର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା । ‘ବିଜୁଳି’, ‘ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ’ ନାମକ ଦୁଇଟି ପତ୍ରକାର ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ବିଜୁଳି ବାମଣ୍ଡାରୁ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ମୟୂରଭଞ୍ଜରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ସପକ୍ଷୀୟ, ବିଜୁଳି ତାହାର ବିପକ୍ଷୀତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଅଭିପ୍ରେତ ହୋଇଥିଲା । ଗୌରୀଶଙ୍କର, ଗୋପାଳବଲ୍ଲଭ, ଦାମୋଦର, ସୁଦାମଚରଣ ପ୍ରଭୃତି ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଆଡ଼ିଆ, ମାଳମଣି, ସୁତଳ ଦେବ, ବିଶ୍ଵନାଥ, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା ପ୍ରଭୃତି ବିଜୁଳି ଦଳର । ଶେଷରେ ଏ କଳହ ଦେଖି ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ‘ଭଣ୍ଡରସାୟନ’ ଲେଖିବାରୁ ଏବଂ କାବ୍ୟ-କବି ରାଧାନାଥ ‘ନବସମ୍ବାଦ’ରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କର ଜଣେ ଭକ୍ତ ବୋଲି ସ୍ଵୀକାର କରିବାରୁ ଏ ସାହିତ୍ୟ-କଳାଳ ବନ୍ଦ ହେଲା । ବାମଣ୍ଡାରେ ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ଷୋହଲ ବର୍ଷ ସମ୍ପାଦକ କାମ କରିଥିଲେ । ବାମଣ୍ଡା ରାଜ-ଦରବାରରେ ‘ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ’ ପଦବୀ ପୁଣି ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ମାଳମଣି ପ୍ରକୃତ ‘ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ’ ହେଲେ ।

ମାଳମଣି ଉତ୍କଳ ମଧୁପ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଉପାଦେୟ ପତ୍ରିକା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ସେ ଦେଶ, ବିଦେଶ, ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ପର୍କୀୟ ବହୁ ତଥ୍ୟର ସଂଗ୍ରହ କରି ଉତ୍କଳ ମଧୁପରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ଏହାଛଡ଼ା ତାଙ୍କ ବିଦ୍ୟାନିଧି ଓ ଜ୍ଞାନ-ମଧୁପ ଗୁଣର ପରବ୍ରହ୍ମ ।

୧୯୦୨ରେ ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ବାମଣୀ ଗୁଡ଼ି ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଆସିଲେ । ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଦେଶ-ହୁତୈଷୀ ରାଜା ହରିହର ମଦରାଜଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ପୁଣି ‘ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁ’ ନାମକ ସାପ୍ତାହକ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁରେ ମାଳମଣି କବି ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିଙ୍କୁ ଗଞ୍ଜାମରେ ପୁସ୍ତକଚିତ୍ର କରାଇଦେଲେ । ବାଣୀଭୂଷଣ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁରେ ପ୍ରଥମେ ଲେଖା ଲେଖି କରୁଥିଲେ ।

ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁର ସମ୍ପାଦକ ମାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ଓ ରାଜା ହରିହରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଆଉ ଏକ ବଡ଼ ରାଜନୀତିକ ଘଟଣା ଉତ୍କଳ-ଇତିହାସରେ ଘଟିଲା । ତାହା ୧୯୦୩ରେ ହୋଇଥିବା ଗଞ୍ଜାମ ସମ୍ମିଳନୀ । ଏହା ପରେ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ସୂତ୍ରପାତ ।

୧୯୦୮ରେ ମାଳମଣି ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡିରେ ‘ଗଞ୍ଜାମ ଗୁଣଦର୍ପଣ’ର ସମ୍ପାଦକ ହୋଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ପତ୍ରିକା ସମ୍ପାଦନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଦେଶ-ହତକର କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେ କରୁଥିଲେ । ୧୯୨୨ରେ ସେ ପୁଣି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ‘ଉତ୍କଳଦୀପିକା’ର ସମ୍ପାଦକ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଶେଷ ସମ୍ପାଦକତା । ଉତ୍କଳ-ମଧୁସୂତ୍ର ମଧ୍ୟ ପୁଣି ସେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସହବାନ୍ ହୋଇଥିଲେ ।

ସମ୍ପାଦକତା

ମାଳମଣିଙ୍କ ସମ୍ପାଦକତା ଓ ସାମ୍ବାଦକ-ପାରଦର୍ଶିତାର ବିରୁଦ୍ଧ ଆଧୁନିକ ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟର କଥା । ଏହାର ପ୍ରଭାବ ସେତେବେଳେ ଦେଶ ଉପରେ କିମିତି ପଡ଼ିଥିଲା, ତାହାର ଆଲୋଚନା ସେ ଯୁଗର ଲୋକେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବେଶୀ କରିପାରନ୍ତେ । ପଣ୍ଡିତ କୁଳମଣି ‘ସ୍ଵର୍ଗତ ମାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ’ରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, “ସାହାଙ୍କର ବକ୍ତୃତ୍ଵ ଲେଖନୀ ଭାବରେ କେତେ ରାଜା ମହାରାଜା ପ୍ରଜା ଜମିଦାର, ଧନୀ, କର୍ମୀ,

ସୁପଥରେ ପରିଗୁଳିତ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଯାହାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳର ରାଜନୀତିକ ଅକାଶରୁ ବହୁବିଧ ଅସାମୟିକ ଘନଘଟା ଚିରେହୁଟ ହୋଇଥିଲା ।” ଅକ୍ଳାନ୍ତ କର୍ମୀ, ଅଧ୍ୟବସାୟୀ, ଜ୍ଞାନାନୁରାଗୀ, ଚିହ୍ନର ଗ୍ରାହକ, ସମ୍ପାଦକ, ସ୍ୱାବାଦକ ଓ ବକ୍ତା ମାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ୧୯୨୪ମସିହା ଜୁଲାଇ-ତା ୨୭ରଖ ରାତି ଘର ୨ । ୪୦ ମିନିଟ୍ ବେଳେ କଟକଠାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟ-ସମାଧି ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ତାଙ୍କର ମରଦେହ ଭସ୍ମୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ମାଳମଣିଙ୍କର ଅମର ଆତ୍ମା ଉତ୍କଳର ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ସମ୍ପାଦକ ଓ ସାମ୍ବାଦକମାନଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଚିରଦିନ ଜାଗି ଜାଗି ରହିଲା ।

ବାଣୀଭୂଷଣ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ

ବୀର ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟୀ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ । ବୀରର କର୍ମ ଦେଶ, କାଳ, ପାତ୍ରକୁ ଏତାଇ ମାନବର ଅଖଣ୍ଡ ଶକ୍ତିର ସୂଚନା ଦିଏ । କର୍ମ କରି ମନୁଷ୍ୟ ଯେ ଅମର ହେଲା ତେବେ କରପାରେ, ଏହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ରହିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରହତଭୁବିତ୍, ସାହିତ୍ୟ-ରସିକ ଓ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ଜୀବନଚରଣ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଥିଲା । ବାଣୀଭୂଷଣ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟଙ୍କର ନାମ ଆଧୁନିକ ସମାଜରେ ବେଶୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଉନାହିଁ, ତଥାପି ବାଣୀଭୂଷଣ ଅଦୃଶ୍ୟ ଭାବରେ ସମାଜ ଉପରେ ଏକ ପ୍ରଭାବ ପକାଉଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କ ଲେଖାବଳୀ ପଢ଼ିଥିବେ, ସେମାନେ ବାଣୀଭୂଷଣଙ୍କୁ କପରି ଭୁଲିବେ ! ସାହିତ୍ୟିକ ନାଗରା ପିଟି ତା’ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରଭାବ ଦେଶ ଉପରେ ପକାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଅସଂଖ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ଚିତ୍ତ-ରାଜ୍ୟରେ ସେ ସମ୍ରାଟର ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରେ । ବାଣୀଭୂଷଣ କପରି ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ଅକ୍ଳାନ୍ତ

ପରିଶ୍ରମ ବଳରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରିଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କ ଜୀବନଚରିତ ଆଲୋଚନାରୁ ପରିଷ୍କୃତ ହେବ ।

କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ଆନ-ଉତ୍କଳ ଭାଷା ନପସ୍ୟା କରି
ନିଷ୍ଠାପର ସାଧକ ତୁମ୍ଭର ପରି
ପାଇଣ ଥିଲା କେତେ ବରଷ ପରେ
ହରାଇଲା ଆହା ପୁଣି କେତେ ସହରେ !”

କବିଙ୍କର ଏ ଉକ୍ତିର ସାର୍ଥକତା ବାଣୀଭୂଷଣଙ୍କର ଜୀବନଚରିତ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବ ।

ବାଲ୍ୟ-ଜୀବନ

ମୃଗଞ୍ଜୟ ଭାର୍ଗବ କୁଳସ୍ଥ ଦକ୍ଷିଣ ରାଜସ୍ୟ ନାମକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନରେ ୧୮୮୨ ମସିହା ମେ ମାସରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ନାମ ଦାମୋଦର । ଗୃଷ ମୃଗଞ୍ଜୟଙ୍କ ବଂଶର ଏକମାତ୍ର ବ୍ୟବସାୟ ଥିଲା । ଏହି ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ସେଠାରେ ମୃଗଞ୍ଜୟ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ତାଙ୍କ ମାମୁ-ଘର ଗାଁ ରୂପଦେଇ ପୁରକୁ ଯାଇ ମଧ୍ୟ ଭର୍ତ୍ତୀକୁଲର ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ ।

ଛାତ୍ର-ଜୀବନ

୧୮୯୭ ମସିହାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୫ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ମଧ୍ୟ-ଭର୍ତ୍ତୀ-କୁଲର ପରୀକ୍ଷାରେ ପାସ କରି କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବାକୁ କଟକ ଆସିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ସରକାରରୁ ଗ୍ରେଣ୍ଡିଂ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର ବୃତ୍ତି

ପାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କଟକକୁ ରେଳ ଘାଟା ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ପାଦରେ ଚାଲି ଚାଲି ଘରୁ କଟକ ଆସିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କଟକ ଟ୍ରେନ୍ ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ । ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ବିଦ୍ୟାନୁରାଗୀ ଥିଲେ । ସେହି ସମୟର ଜୀବନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପଣ୍ଡିତ କୁଳମଣି “ସ୍ୱର୍ଗତ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ” ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, “ଗୁରୁଟଙ୍କା ବୃତ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ଗୁରୁ ଅକ୍ଳେଶରେ କଟକ ସହରରେ ଚଳିଯାଉଥିଲା ।” ନିଶ୍ଚୟ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ଅତି ସରଳ ଓ ଅତି ବିଳାସସ୍ଥାନ ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିବେ !

ଛୁଟିଦିନରେ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ଅଧ୍ୟବସାୟୀ ଓ ମେଧାବୀ ଥିଲେ । ଗବେଷଣା-ପ୍ରୀତି ତାଙ୍କର ଯୌବନ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଫୁଟି ଉଠିଥିଲା । ସାହିତ୍ୟ, ଗଣିତ, ସଂସ୍କୃତ, ଭୂଗୋଳ ପ୍ରଭୃତି ସକଳ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ସୁପ୍ରବେଶ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ପାଠ୍ୟ-ଆଲୋଚନା ପଦ୍ଧତିରୁ ଶିକ୍ଷକମାନେ ତାଙ୍କ ଡାକ୍ତରୀ ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତାର ପରିଚୟ ପାଇଥିଲେ । ଶ୍ରେଣୀରେ ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ କଟକ ଟ୍ରେନ୍ ସ୍କୁଲରେ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା ସଭା ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପରେ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ସମାଜରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଏହି ସଭାର ଅଧିବେଶନରେ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ଅଗ୍ରଣୀ ଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଡ୍ରଇଂ ବା ଚିତ୍ରବିଦ୍ୟା ନାମକ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ କଟକ ଟ୍ରେନ୍ ସ୍କୁଲର ଚୂତୀୟ ବର୍ଷୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଶେଷ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ବିଭାଗରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରି ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ।

କର୍ମ-ଜୀବନ

ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ପୁଣି ଗ୍ରାମ୍ୟ-ଜୀବନ ଯାପନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ନ ଥିଲେ । ଗବେଷଣାମୂଳକ ସାହିତ୍ୟ ଲେଖିବା ପାଇଁ ସୁବ୍ରହ୍ମାଚାର ଓ ସୁଧୀ-

ସହଯୋଗୀ ଅବଶ୍ୟକ । ଉଚ୍ଚ ସାହିତ୍ୟର ଅଲୋଚନା ପାଇଁ ବ୍ରାମରେ କି ସୁବିଧା ଅଛି ? ତେଣୁ ସେ କଟକରେ କୌଣସି କର୍ମ ଅପେକ୍ଷାରେ ରହଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ଗୃହ-ଶିକ୍ଷକ-ଭାବରେ ଜୀବିକା ଅର୍ଜନ କରୁଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଅଧ୍ୟୟନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲେ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ନବସ୍ଥାପିତ ଟାଉନ ଉକ୍ତୋଚ୍ଚିତ ସ୍କୁଲରେ ମୃଗଞ୍ଜୟ କିଛିକାଳ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକତା କରିଥିଲେ । ସେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ଦ୍ଵିତୀୟ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । କର୍ମଜୀବନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଦ୍ୟାଚରଣର ହ୍ରାସ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସ୍କୁଲକାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କୁ ସହରରେ ଅନେକ ଚିତ୍ରସନ ମଧ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ତଥାପି ଅବସର ଥରୁସାରେ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଉପାଧି ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ମଧ୍ୟ ଚାଲୁଥିଲା । ଅଥଚ ମାସିକ ଓ ସାପ୍ତାହକ ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ‘ଉତ୍କଳ’ ସାହିତ୍ୟ-ର ସେ ଜଣେ ଧାରାବାହିକ ଲେଖକ ଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କ ‘ଚତୁଷ୍ପାଠୀ’ ପ୍ରବନ୍ଧ ଅନେକ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ, ସେ ନବ ଉତ୍ସାହରେ ସାହିତ୍ୟ ରଙ୍ଗରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ମାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରହଙ୍କ ସ୍ଵପାଦିତ ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଲେଖାବଳୀ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ୧୯୦୪ ମସିହାରେ କଟକର କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ଭକ୍ତବ୍ୟକ୍ତି ତାହାଙ୍କୁ ‘ବାଣୀ-ଭୂଷଣ’ ପଦ ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଧାନାଥ ଓ ମଧୁସୂଦନ ମୃଗଞ୍ଜୟଙ୍କର ଏହି ପଦବୀ-ଲାଭରେ ପ୍ରୀତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଈର୍ଷାଶୂନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜ ନାହିଁ । ଅନେକେ ଏହାକୁ କାଠଯୋଡ଼ିକୁଳା ଉପାଧି ବୋଲି କହି ଉପହାସ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମୃଗଞ୍ଜୟ ଯେ ବାଣୀଭୂଷଣ ଉପାଧି ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ, ଏହାର ପ୍ରମାଣ ସେ ନିଜେ ନିଜେ ଦେଲେ । ୧୯୦୭ମସିହାରେ

ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ ୨୪ ବର୍ଷ ବୟସ ସେ ବଙ୍ଗ, ବିହାର, ଓଡ଼ିଶା ଗ୍ରେଟନାଗପୁରର ଉପାଧି ପରୀକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କର ଏକା ପ୍ରଥମ ବିଭାଗରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ଏକକାଳୀନ ଟ ୪୦ ୯ ଲା ପୁରସ୍କାର ପାଇଥିଲେ । ବାଣୀଭୂଷଣ ମୃଗୁଞ୍ଜୟ କାବ୍ୟତୀର୍ଥ ହେଲେ ।

୧୯୦୫ରେ ସେ ପ୍ରଥମେ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲର ଡ୍ରଇଂ ଶିକ୍ଷକ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ବେତନ ମାତ୍ର ଟ ୧୫୯୯ । ପରେ ସେ ଦ୍ଵିତୀୟ ପଣ୍ଡିତ ପଦରେ ୧୭ ବର୍ଷ ପୁଖ୍ୟାଚର ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ୧୯୨୦ ଠାରୁ ତାଙ୍କର ବିଦ୍ୟାବତ୍ସ ପାଇଁ ସେ ସରକାରରୁ ଟ ୫୪୯୯ ବେତନ ପାଉଥିଲେ । କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ ମଧ୍ୟ ସେ କେତେ କାଳ ପାଇଁ ହୋଇଥିଲେ । କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲ ଛାତ୍ରାବାସର ସେ ସହକାରୀ ପରିଚାଳକ ଥିଲେ । ତା ପରେ ପୁଣି ସେ କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲର ଦ୍ଵିତୀୟ ଓ ପ୍ରଥମ ପଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ବାଣୀଭୂଷଣଙ୍କ ବାଣୀ-ସେବା

‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ରେ ସେ ବିଂଶବର୍ଷବ୍ୟାପୀ ଲେଖକ ଥିଲେ । ନିୟମିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ଲେଖାବଳୀ ଉତ୍କଳର ତତ୍କାଳୀନ ପତ୍ରିକା-ମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ‘ମୁକୁର’ ଓ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ସେହି ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଧାନ । ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ଵ, ଜୀବନ-ଚରଣ ଓ ସାଧାରଣ ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟକୁ ତାହାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ବିଭାଗ । ବଡ଼ ଦୁଃଖର ବିଷୟ, ମୃଗୁଞ୍ଜୟଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀ ଅଜିଯାଏ ସବୁଦିନ ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ‘ସାରଳା ଦାସ’ ଓ ‘କର୍ମଣର ଗୌରବ’ ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ ଜୀବନଚରଣ । ତହିଁର ଶୈଳୀ ସୁସଜ୍ଜିତ ଓ ଭାଷା ସୁମାଳିତ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଜୀବନଚରଣ ବ୍ୟତୀତ

ସେ ମଧ୍ୟ ମହାଭାରତର ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟଙ୍କ ଲିଖିତ ‘ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ’ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାର ପାଠ୍ୟ । ସେହି ବହିରେ ଅବଶ୍ୟ ବାଣୀଭୂଷଣଙ୍କ ନିଜସ୍ବ ଲେଖା କିଛି ନାହିଁ ; ତଥାପି ସ୍ବାଷ୍ଟୀ ଓ ଶୈଳୀ ଦିଗରୁ ବହିଟି ଉପାଦେୟ । ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟଙ୍କ ମୌଳିକ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ‘ନରାଜ’ ପ୍ରଧାନ । ସ୍ବାଧୀନାଥଙ୍କ ଚଳିକା ଆଦର୍ଶରେ କବି ଚିନ୍ତାମଣିଙ୍କ ଭଳି ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ‘ନରାଜ’ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ‘ଅଭୂତ ପରଶାମ’ ବୋଲି ଏକ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିଥିଲେ । ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ନିଜ ଲେଖା ବ୍ୟତୀତ ଅନୁବାଦ ଓ ସଂଗ୍ରହ ବେଶୀ କରିଥିଲେ । ସେ ସଂସ୍କୃତ ଉତ୍ତର-ରାମଚରିତର ଶେଷ ଦୁଇ ଅଙ୍କ ଅନୁବାଦ କରି ତାଙ୍କ ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ତର ରାମଚରିତ ନାଟକ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ । ଉପଯୁକ୍ତ ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଶିଷ୍ୟ ! ସେ ମୁଦା-ରାକ୍ଷସ, ବିହମୋଟଶୀ ପ୍ରଭୃତି ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଲେଖି ସେ ଅନେକ ଟଙ୍କା ରୋଜଗାର କରିଥିଲେ ।

ଏହି ସମସ୍ତ ଅଲୋଚନା ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ସମାଲୋଚକ ମନରେ ସ୍ବତଃ ପ୍ରଶ୍ନ ଆସିପାରେ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଛି କି ? ଗଦ୍ୟ-ଲେଖକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମୁଣ୍ଡିମେୟ । ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ମୃଗୁଞ୍ଜୟ ସାରଳା ଦାସ ଓ କର୍ମଣାର ଗୌରୀଶଙ୍କର ବହି ଦୁଇଶତ୍ରୁ ଯେ ଅମର ହୋଇ ରହିବ, ଏଥିରେ ଢିଲେ ମାନ୍ଦ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ସାହିତ୍ୟ ଏକ ବିଶାଳ ସୃଷ୍ଟି । ସମସ୍ତେ ଯେ ମୌଳିକ କଳା-ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ପାରିବେ, ଏହା ଅସମ୍ଭବ । ସାହିତ୍ୟର ବ୍ୟାପକତା ବଢ଼ାଇବା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ମୃଗୁଞ୍ଜୟଙ୍କ ଭଳି ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଅଧ୍ୟବସାୟୀ ପାଇଲେ ନିଷ୍ପତ୍ତ ଧନ୍ୟ ହେବ ଏବଂ ଏମିତି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନ-ଚରିତ

ଆଲୋଚନା କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ଲାଭ ଅଛି । ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ତାଙ୍କ ଐତିହାସିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଏମ୍. ଆର୍. ଏ. ଏସ୍ ହୋଇଥିଲେ । ଶିକ୍ଷକତା, ପ୍ରବନ୍ଧ, ଜୀବନ ଚରିତ ଅଭିଧାନ, କାବ୍ୟ, ଅନୁବାଦ, ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଲିଖନ ପ୍ରଭୃତି କାମରେ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟଙ୍କ ଜୀବନ କଟିଯାଇଥିଲା ।

ମାନବିକତା ଓ ଗାଦୁଘ୍ମ୍ୟ-ଜୀବନ

ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ସେ କେବଳ ସାହିତ୍ୟ-ସୃଷ୍ଟି ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ସଜା ସହିତ୍ୟ-ଗ୍ରାହକ ଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କ ଗୃହଆଡ଼େ ଏକ ସାହିତ୍ୟିକ ମଣ୍ଡଳୀ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ଜ୍ଞାନ-ଦାନ ଓ ଜ୍ଞାନ-ପ୍ରସାର ଯଦି ଜୀବନରେ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସେବା ହୁଏ, ତେବେ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ଏ ଦିଗରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସେବକ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଅଧ୍ୟବସାୟ, ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ଓ ଚେଷ୍ଟା ଅନେକ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ହେବା ବାସ୍ତବ୍ୟ ।

ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା କ୍ରମେ ଉନ୍ନତ ଲାଭ କରିଥିଲା । ନିଜ ବହୁରୁ ସେ ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜନ କରି ପାରୁଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପରାମର୍ଶ ଦେବାରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଟଙ୍କା ପାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅର୍ଥର ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ୧୯୧୨ ମସିହାରେ ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ପତ୍ନୀ ଓ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ହରାଇଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ କୁଳମଣି ‘ସ୍ୱର୍ଗତ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ’ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ଏହି ଦୁଃସମ୍ବାଦ ସେ ଗ୍ରାମଠାରୁ ମୋ ନିକଟକୁ ଲେଖିଥିଲେ । ତାହାର କେତେକ ପଞ୍କ୍ତି ଅଦ୍ୟାପି ମୋ ଘୁଞ୍ଚିପଟରେ ଜାଗରୁକ ଅଛି ।”

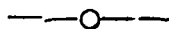
“ଭାଇ, ପୁତ୍ର ସହିତେ ପତ୍ନୀ ମଲା

ସବୁ ସମ୍ପଦ ମୋର ଗଲା ।”

କି ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ! ପରେ ପୁଣି ସେ ପିତାମାତାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ମଲା ବେଳକୁ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟଙ୍କର ବୟସ ୪୨ ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଅଧ୍ୟବସାୟୀ ଜ୍ଞାନ-ଲିପୁ ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରେମିକ ଓ ସାଧକ ୧୯୨୪ ମସିହା ଅପ୍ରେଲ ତା ୧୦ ରଖ ଗୁରୁବାର ଦିନ ସାତେ ଗୋଟାଏ ବେଳେ ମହା-

ପ୍ରୟାଣ କଲେ । କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ମୃଗୁଞ୍ଜୟ ରଥଙ୍କ
ସ୍ମୃତି ଜାଗରୁକ କରିଥିଲେ ଗୋଟିଏ କବିତାରେ । କବିତାଟିର ଶେଷରେ
କବି ଲେଖିଥିଲେ,

“ହେ ମୃଗୁଞ୍ଜୟ ଶିଷ୍ୟ ! ହୁଅ ଜାଗ୍ରତ,
ଜଣକ ସ୍ଥାନେ ଶତ ହେଉ ପ୍ରାପତ ।
ସେହପରି ନିଷ୍ଠାରେ ଅରଜ ଜ୍ଞାନ,
ସେହପରି ସାହତ୍ୟେ ଦିଅ ହେ ଧ୍ୟାନ ।
ଜୀବନରୁ ଜୀବନ ହୁଏ ଉତ୍ପନ୍ନ,
ଉତ୍ତଳେ ହେବ ନାହିଁ କି ପ୍ରତିପନ୍ନ ?”

ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଗୋପୀନାଥ

ଭବର ଆଧାର ଭାଷା । ଭାଷା ରୂପ, ଭବ ଅରୂପ । ଅରୂପ ଭବକୁ
ଭାଷା ରୂପ ଦିଏ । ଭାଷା ନ ଥିଲେ ଭବର ଆଦାନପ୍ରଦାନ ମନୁଷ୍ୟ
ସମାଜରେ କିପରି ହୁଅନ୍ତା ? ଭବର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବୁଝିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
ଭାଷାର ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଉପାଦେୟତା ଭବିଷ୍ୟ ଉଚିତ । ତେଣୁ ଯେଉଁ
ସାଧକମାନେ ଏହି ଭାଷାର ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର
କାର୍ଯ୍ୟ ବାହାରକୁ ସେତେ ତମଜାର ଦେଖା ନ ଗଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ
ଯେ ଜାତି ଓ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଅଶେଷ କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରିଥିଲେ,
ଏ କଥା ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଉପାୟ ନାହିଁ । ହୁଏତ ସେମାନଙ୍କର ନାମ
ରାଜନୀତିକ ଶରମାନଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରତିଦିନ ସମ୍ବାଦପତ୍ରରେ ପ୍ରକାଶିତ
ହୋଇ ନାହିଁ; ତଥାପି ସେମାନେ ଯେ ଜାତିର ନମସ୍ୟା, ଏ କଥା ପ୍ରତ୍ୟେକ
ସାହିତ୍ୟ-ଗୁରୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ‘ଓଡ଼ିଆ

ଭାଷା ତତ୍ତ୍ୱ' ନାମକ ଅସାଧାରଣ ଗବେଷଣାମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରି
ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଯେ ଉପକାର କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାର କିପରି
ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇପାରେ ?

ଜନ୍ମ ଓ ବାଲ୍ୟକାଳ

ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ଶ୍ରୀ: ଅ: ୧୮୭୧ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ମାସ
ତା ୨୧ତାରିଖରେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି ସହରରେ ଜନ୍ମଲାଭ
କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ପୁରୀରୁ ସେଠାକୁ ଯିବାର ପ୍ରବାଦ ପ୍ରଚ-
ଳିତ ଅଛି । ଗୋପୀନାଥ ପିଲାଦିନେ ଗୁଡ଼ଶାଳୀରେ ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲେ । ନିଜ
ପିତାଙ୍କଠାରୁ ଅମର କୋଷ ଅଭ୍ୟାସ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଗଞ୍ଜାମରେ
ସେତେବେଳେ ଗୁଡ଼ଶାଳୀମାନଙ୍କରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
ତେଲଙ୍ଗୀ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଉଥିଲା । ତେଣୁ ଗୋପୀନାଥ ମଧ୍ୟ ଉଭୟ
ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀ: ଅ: ୧୮୮୨ ଠାରୁ ୧୮୮୭ ଯାଏ ଗୋପୀନାଥ ସ୍ଥାନୀୟ ମଧ୍ୟ-
ଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଗୋପୀନାଥ ଓଡ଼ିଆ, ସଂସ୍କୃତ,
ତେଲଙ୍ଗୀ ଓ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ଜାଣିବାର ସୁଯୋଗ ପିଲାଦିନେ ପାଇଥିଲେ ।
ଏହି ପିଲାଦିନେ ସେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଘରଦ୍ୱାର ଗୁଡ଼ି
ବାବାଜୀ ହେବାକୁ ବୃନ୍ଦାବନ ବାହାରିଯାଇଥିଲେ ; କିନ୍ତୁ ନିଜର ବାପା
ତାହାଙ୍କୁ କଟକ ମୁକାମରୁ ଫେରାଇ ଆଣିଥିଲେ ।

ଜ୍ଞାନ-ଆଲୋଚନା

ମାଇନର ସ୍କୁଲ ଛାଡ଼ି ଗଲା ପରେ ନିଜେ ଆଉ ସ୍କୁଲକୁ ଗଲେ
ନାହିଁ । ହେଲେହେଁ ନିଜେ ଅଧ୍ୟୟନରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ । ସେ
ଅବସର ଅନୁସାରେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ, ପୁରାଣ, ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଆଲୋ-

ତନାରେ ମନୋନିବେଶ କଲେ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦର ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରୟୋଗମାନ ଦେଖି ସେହି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ଭୁଲ ବୋଲି ନ ଭାବି ସେ ସେଗୁଡ଼ିକର ତଥ୍ୟ ଅଲୋଚନା କରିବାକୁ ମନ ବଳାଇଲେ । ଏହି ଚିନ୍ତାରୁହିଁ ତାଙ୍କର ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଅଲୋଚନାର ସୂକ୍ଷ୍ମପାତ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସୁଅଲୋଚନା କରି ପାରବା ପାଇଁ ସେ ସଂସ୍କୃତ, ପାଲି ଓ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାର କାବ୍ୟ, ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ ଅୟାସସହକାରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଲେଖି ପାରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ କବିତାରେ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷତ୍ୱ ଥିଲା । ସେ ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ନିୟମରେ ଓଡ଼ିଆରେ କବିତା ଲେଖୁଥିଲେ । ତେଣୁ ତାହାଙ୍କୁ ଅନେକ ସମାଲୋଚନା ସହବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ବ୍ୟାକରଣ ଓ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଅଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ।

ଅଭ୍ୟାସ ଲେଖି ସାରିଲା ପରେ ସେ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଅଲୋଚନାରେ ମନ ବଳାଇଲେ । ଗୋପୀନାଥ କେବଳ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ନ ଥିଲେ ; ତାହାଙ୍କୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାହିତ୍ୟ ଅଲୋଚନା ଜଣାଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ

୧୯୦୫ ନଭେମ୍ବର ତା. ୧୦ ରଖରେ ସେ ‘ଶବ୍ଦତତ୍ତ୍ୱବୋଧ’ ଅଭ୍ୟାସ ଲେଖି ସାରିଥିଲେ । ବହିଟି ୧୯୧୭ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପରେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ, ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ଗବେଷଣା କରି ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖାମାନ ମୁକୁର ଓ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟବାଦୀ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକରେ ସେ “ଓଡ଼ିଆ ହିନ୍ଦୀ ପ୍ରକରଣ” ଲେଖି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ କେବଳ ସେହି ବସୟରେ ଟୀକା ଟିପ୍ପଣୀ ଲେଖି ରଖିଥିଲେ ।

ମାସିକ ପର୍ବ କାରେ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ଏକତ୍ର କରି ପକାଣ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଉତ୍କଳର ମହାରାଜାମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରିତ ହୋଇଥିଲେ । ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଓ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି ମହାରାଜାଦ୍ୱୟଙ୍କ ଏକ ସହସ୍ର ଟଙ୍କା ଦାନରେ ଏହାର ମୁଦ୍ରଣ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁପା ହେଉଥିବା ବେଳେ ଗୋପୀନାଥ ଇନ୍ଦ୍ରଧାମ ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ନନ୍ଦଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ

ନନ୍ଦଙ୍କର ଜୀବନଚରିତ ଆଲୋଚନା କଲବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ଚରଣ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଧୀର ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ଲୋକ ଥିଲେ । ନନ୍ଦଙ୍କ ଜୀବନରେ ତାହାଙ୍କ କ୍ଳିଷ୍ଟ ଗଦ୍ୟଲେଖା ପାଇଁ, ତାହାଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ଅନୁଯାୟୀ ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟ ରଚନା ପାଇଁ ତାହାଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୁପ କରାଯାଇଥିଲା । ଏପରିକି ତାଙ୍କ ‘ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦତତ୍ତ୍ୱବୋଧ’ ଅଭିଧାନ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କୁ ସୁଧୀ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କଠାରୁ ଅନେକ ଅପମାନ ସହିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା; ତଥାପି ସେ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଟଳ, ଅତଳ ଥିଲେ । ଜୀବନର ସମସ୍ତ ବିଦ୍ରୁପ, ନିନ୍ଦାକୁ ସେ ଖାତରି କରୁ ନ ଥିଲେ । ଶବ୍ଦତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ସେ କେତେ ରାତି ଅନିଦ୍ରା ହୋଇଥିଲେ, ଅର୍ଥ ଅନାଟନରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି; ତଥାପି ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା ସୁଗତି ରହି ନାହିଁ । କି ଅସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନାନୁରାଗ ! ଦୁଃଖ, ଦୈନ୍ୟ, ଅପମାନ, ଲଞ୍ଚନା ସବୁକୁ ସେ ପଦରେ ଦଳିଦେଇ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱର ଗବେଷଣା କରି ନିଜକୁ ଅମର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ତାଙ୍କଠାରେ ରଖି କରି ଯାଇଥିଲେ । ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନା, ଅଭିଧାନ ପ୍ରଣୟନ ବ୍ୟତୀତ ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ସୁସମାଲୋଚକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଶାରଳା ମହାଭାରତ ସମାଲୋଚନା ଓ ଦାଣ୍ଡୀ ରାମାୟଣ ସମାଲୋଚନା ପ୍ରକୃତ ଭିଲେଖ-ସୋଖ ।

ଶେଷ-କାଳ

ବୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଉତ୍ତମ ନ ଥିଲା । ତଥାପି ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନାନୁରାଗ ଶେଷ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ନିଜର ଶାରୀରିକ ଅସୁସ୍ଥତା ପ୍ରତି ଭ୍ରମେଷେ ନ କରି ସେ ସାହିତ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଜାଗ୍ରତ କାର୍ଯ୍ୟ ମଣି ତହିଁ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ରହୁଥିଲେ । ‘ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ’ ଛପାଖାନାରେ ଥିଲାବେଳେ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ୧୯୨୪ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ତା ୧୪ ରଖରେ, ୫୪ ବର୍ଷ ବୟସରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ମହାରାଜା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର

କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ‘ଉତ୍କଳ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ’ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ମହାରାଜା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପାଠକପାଠିକାମାନେ କାବ୍ୟର ନାୟକରୂପେ ଦେଖିଥିବେ । କବି ପ୍ରାଣରେ ମହାରାଜା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଯେ ଏପରି ସୁନ୍ଦର ଅଭିପାରିଛନ୍ତି, ତାହାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଏକ କାରଣ ଥିବ । ମହାରାଜା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱରେ ହୁଏତ କବି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିବେ । କେବଳ ଗଙ୍ଗାଧର ନୁହନ୍ତି, କବି ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ରବିରୂପେ ଏବେ ଉଦୟ-ଅଚଳେ
ରବି-ବିଶ-ମଣି ଉଦତ-ଉଜ୍ଜଳେ
ଶ୍ରୀମାନ୍ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଅଖ୍ୟାଧାରୀ
ଉତ୍କଳ-ଅଜ୍ଞାନ-ତମ-ଧ୍ୱଂସକାରୀ ।”

କବି ଗଙ୍ଗାଧର ମହାରାଜାଙ୍କୁ ‘ଚନ୍ଦ୍ର’ ଓ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ-ରୂପେ କର ସ୍ୱ ସ୍ୱ କବି-କଳ୍ପନାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏଥିରୁ

ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ସୁଷ୍ଟ । ତାହା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଜୀବନଚରଣ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ ।

ଜନ୍ମ ଓ ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା

ଓଡ଼ିଶା ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ସବୁଠାରୁ ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟ । ଏହା ଯେପରି ଧନଶାଳୀ, ସେହିପରି ପରମ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହି ସୁବିଶାଳ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭଞ୍ଜରାଜବଂଶରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ୧୮୭୦ ମସିହା ଡ଼ିସେମ୍ବର ତା.୧୭ରଖରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ପିତାଙ୍କ ନାମ ମହାରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଦେବ । ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପରେ ଶିଶୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପ୍ରଥମେ ସେ ଏକ ଅବଧାନଙ୍କ ପାଖରେ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ସ୍ଥାନୀୟ ମଧ୍ୟଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ମହାରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଓ ମହାରାଣୀ ଉଭୟେ ନିଜ ପୁତ୍ରଙ୍କର ଉନ୍ନତ ଦେଶିବାକୁ ବେଶୀ କାଳ ପୃଥିବୀରେ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବାରବର୍ଷ ହେଲବେଳେ ଏମାନେ ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ନେଲେ ।

କଟକ ଶିକ୍ଷା

ମହାରାଜାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ମାଟ୍ରିକୁଲେସନ ପାଶ କର କଟକରେ ଏଫ୍. ଏ. ପଢ଼ିଲେ । ୧୮୯୦ରେ ସେ ଏଫ୍. ଏ. ପାଶ କରି ବି. ଏ. ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ୧୮୯୨ ମସିହାରେ ରାଜ୍ୟର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ଉପରେ ଅର୍ପିତ ହେବାରୁ ସେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ବି. ଏ. ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ମହାରାଜା

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାରାଜା ହେବା ପରେ ରାଜ୍ୟର ମଙ୍ଗଳ ନିମିତ୍ତ ମନୋନିବେଶ କଲେ । ପ୍ରଜାଙ୍କର ସେ ପ୍ରକୃତ ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରେ, ସେ ପ୍ରଜାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ରଞ୍ଜନ କରେ, ସେହିଁ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ରାଜା । ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ଉଦାର ଥିଲା । ନିଜର ସୁଖ, ଅମୋଦ, ବିଳାସ ପ୍ରତି ସେ ସେତେ ଯତ୍ନବାନ୍ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ଲୋକଙ୍କର କିପରି ମଙ୍ଗଳ ହେବ, ଏଥିପାଇଁ ସେ ସର୍ବଦା ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଦେଶ-ହତକର କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ରୂପ୍ୟାଠାରୁ ବାରପଦା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରେଳଗାଡ଼ା ସ୍ଥାପନ । ଯେଉଁ ମାନେ ଗଢ଼ଜାତ ଭ୍ରମଣ କରିଥିବେ, ସେମାନେ ଜାଣିଥିବେ ଯେ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗାଡ଼ା କିପରି ବିପଦପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାଦ୍ୱାରା ବାଣିଜ୍ୟର ଉନ୍ନତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯାତାୟାତର ଖର୍ଚ୍ଚ ସୁବିଧା ହୋଇଥିଲା । ତାହା ପରେ ରାଜ୍ୟର ଶିଳ୍ପ ଓ କୃଷିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସେ ମନ ବଳାଇଥିଲେ । ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ତାଙ୍କର ଯତ୍ନରେ ଲୁଗା ଓ ଟସର ବୁଣାର ପୁଣି ଉନ୍ନତ ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ବଜାରରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଟସରର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ଅଛି । ଟସର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମଧ୍ୟ ସେ ରାଜ୍ୟରେ ରେଶମ ଚାଷ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ।

ରାଜ୍ୟର ସର୍ବବିଧି ଉନ୍ନତି ନିମିତ୍ତ ସେ ସର୍ବଦା ସଚେଷ୍ଟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ନିଜ ରାଜ୍ୟ ଆୟୁର ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଉନ୍ନତି ସାଧିତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ‘ଗୋରୁ-ମହୁଷାଣୀ’ରେ ଲୁହା ଖଣି ଆବିଷ୍କୃତ ହେଲା । ଟାଟା କମ୍ପାନୀ ଏଠାରୁ ଲୁହା ଆମଦାନି କଲା । ତଦ୍ୱାରା ରାଜ୍ୟର ଲୋକେ ଅନେକ କାମ ପାଇଲେ । ବିଦେଶରୁ କାରିଗର ଅଣାଇ ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉନ୍ନତି କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସେ ମନ ବଳାଇଥିଲେ । ୧୯୨୬ରେ ସ୍ଥାନୀୟ ମଧ୍ୟ-ଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ କଲେ ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ରାଜ୍ୟରେ ୪୩୧ଟି ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଲୋକଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା ପାଇଁ ସେ ଚିକିତ୍ସାଳୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ, ଯାତାୟାତ ସୁବିଧା ପାଇଁ ରାସ୍ତା ଗଠନ କଲେ ଏବଂ ଜଳ-ସେଚନ ପାଇଁ ପୁଷ୍କରିଣୀ ଖନନ କଲେ । ସେ ବାରିପଦାରେ ସାଧାରଣ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ଓ ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟି ବସାଇଲେ । ୧୮୯୩ରେ ସେ ‘ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଷ୍ଟେଟ କାଉନସିଲ’ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ଯେପରି ଗଠନମଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ସେ ଦେଶବାସୀଙ୍କର ପ୍ରଭୃତ ମଙ୍ଗଳ-ସାଧନ କରିଥିଲେ, ସେହିପରି ନ୍ୟାୟ ବିଚାରରେ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା-ଭଜନ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ବଡ଼ ଭାବୁକ ଓ ସୁଶାସକ ଥିଲେ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ବାକ୍ୟ

“ଚିହ୍ନିବାକୁ ଶିଖି ନାହିଁ ପର ମନ

ସେ କି କେବେ ପ୍ରଭୁପଣକୁ ଭଜନ ?”

ସେ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ସାର୍ଥକ କରିଥିଲେ ।

ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା

ରୁଷିଆର ଗ୍ରେଟ୍ ପିଟରସ୍‌ଙ୍କର ଜୀବନଚରଣ ଅନେକେ ପଢ଼ିଥିବେ । ଅମାନୁଜାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ତ ଅତି ଅଳ୍ପ ବର୍ଷର କଥା । ଯେଉଁମାନେ ଦେଶର ଭାଗ୍ୟ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବେ, ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପକ ଦୃଷ୍ଟି ଥିବା ପ୍ରୟୋଜନ । ଦେଶଭ୍ରମଣ ଏହି ବ୍ୟାପକ ଦୃଷ୍ଟି ସହଜରେ ଦିଏ । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ତେଣୁ ଦେଶ-ବିଦେଶ ଭ୍ରମଣରେ ଯାଇଥିଲେ । ୧୯୧୦ ମସିହାରେ ଚୀନ, ଯାପାନ, ଆମେରିକା, ଇଉରୋପ, ଇଂଲଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶ ମହାଦେଶମାନଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନମାନ ସେ ପରିଦର୍ଶନ କରି ୧୯୧୧ରେ ସୁଦେଶକୁ ବାହୁଡ଼ି ଆସିଥିଲେ । ଗ୍ରେଟ୍‌ପିଟର ବା ଅମାନୁଜାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଯେଉଁ ସୁଦେଶ ସଂସ୍କାର ସ୍ଵପ୍ନ ଜାତ ହୋଇଥିଲା, ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଉଚ୍ଚ ସ୍ଵପ୍ନ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଥିଲା । ତାହା ହେବା ସ୍ଵାଭାବିକ । ଦେଶର ଶିଳ୍ପ, ବାଣିଜ୍ୟ, କୃଷି, ଶିକ୍ଷାର ସମ୍ୟକ ଉନ୍ନତ କରା

ନିମିତ୍ତ ମହାରାଜା ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ରାଜ୍ୟର ଯେଉଁ ଉନ୍ନତ ସେ
ଆଗରୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ତହିଁର ସେ ବିଶେଷ ବିକାଶ ସାଧନ କରିଥିଲେ ।

ମାନବିକତା

ଶେଷରେ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମାନବିକତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଦେ ଲେଖିବା
ଉଚିତ । ମହାରାଜାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଥିଲା ପ୍ରଜାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ସେବା କରିବା ।
ସ୍ୱପ୍ନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ତେଣୁ ସ୍ୱପ୍ନ (Vision) ଓ
ସେବା ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟ-ଶାସକଙ୍କର ଏତକ
ରହିବା ଉଚିତ । ସେ ଆଡ଼ମ୍ବରଶୂନ୍ୟ, ସରଳହୃଦୟ ନରପତି ଥିଲେ
ଏବଂ ବିଦ୍ୟା ଓ ଗୁଣର ସର୍ବଦା ଆଦର କରୁଥିଲେ । କବି ଓ ପଣ୍ଡିତମାନେ
ତାଙ୍କ ସଭାରେ ସର୍ବଦା ଆଦୃତ ହେଉଥିଲେ । ମହାରାଜା ଭାବରେ ପ୍ରଜାହୃତ
ସାଧନ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ସେ ଉନ୍ନତମନା ଥିଲେ ଓ
ନିଜେ ଅତି ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ । ଦ୍ରାବଡ଼ା
ଷ୍ଟେସନରେ ନିଜେ ଟିକଟ କାଟିବା ଗପ ଉତ୍କଳରେ ସୁବିଦିତ । ଓଡ଼ିଆ
ଜାତିକୁ ସେ ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ । ୧୯୦୩ ମସିହା
ପ୍ରଥମ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀରେ ସେ କଟକରେ ସଭାପତି ଆସନ ଗ୍ରହଣ
କରିଥିଲେ । ସେ ଦେଶର ହିତ ପାଇଁ ଅକାତରରେ ଅର୍ଥ ଦାନ କରୁ-
ଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ଡାକ୍ତର ସ୍କୁଲ, କଟକ କଲେଜ ଓ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ
ସମାଜ ତାଙ୍କଠାରେ ବିଶେଷ ଋଣୀ । ‘ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନ’ ପ୍ରତ୍ୟେକ
ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରେମିକ ଓ କଟକର ଶିକ୍ଷିତ ଅଧିବାସୀଙ୍କର ସୁପରିଚିତ । ତାଙ୍କର
ମହତ୍ତ୍ୱ, ଚରିତ୍ରବତ୍ତା, ଦାନଶୀଳତା, ଗୁଣଗ୍ରାହତା ଉତ୍କଳରେ ଆଜି
ଅନ୍ୟ ରାଜପୁରୁଷଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ସିନା !

ସେ ୧୯୧୨ ମସିହା ଫେବୃଆରୀ ତା. ୨୨ରଖରେ ୪୨ ବର୍ଷ
ବୟସରେ ଅକାଳରେ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କଲେ । ଉତ୍କଳର ‘ଅମୃତ
ସନ୍ତାନ’ ଯେପରି ମୃତ୍ୟୁର ସଦା-ପ୍ରିୟ !

ସାର ବାସୁଦେବ ସୁତଳଦେବ

“କନକ-କର୍କଟ ଯଥା ଶୋଭେ ଚବ ଶିରେ
ହେ ସୁତଳଦେବ ! ରଜ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରସାଦରେ,
ତତୋଽଧିକ ଶୋଭେ ବାଣୀ-ବାଣୀ ଚବ କରେ,
ହେ ବୁଧେନ୍ଦ୍ର ! ଲଭିବି ଯା ସେବି ଭରଣରେ ।”

—ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ

ଭୁବନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପାଦରେ ଓ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ପାଦର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଉତ୍କଳରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଶରଣଶ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଅମର ହୋଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରଜା ବାସୁଦେବଙ୍କୁ କେହି ଭୁଲି ପାରବେ ନାହିଁ । ‘ବାମଣ୍ଡା’ର ଆଜି ଯେ ପ୍ରଶସ୍ତି, ତାହାର ମୂଳରେ ରଜା ବାସୁଦେବ ସୁତଳଦେବ । ବାମଣ୍ଡାକୁ ଦିନେ ‘ଅଖୋଜ’ ବୋଲି ବିଶେଷଣ ଦେଉଥିଲେ । କାରଣ ରଜ୍ୟଟି ଘନ ବନ, ପର୍ବତ-ସମାଚ୍ଛନ୍ନ । ସୁନ୍ଦର ପାହାଡ଼ ପରିବେଷ୍ଟିତ ବାମଣ୍ଡାର ରଜଧାନୀ ଦେବଗଡ଼କୁ ଯେ କୌଣସି ଦର୍ଶକ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଦର୍ଶନ କଲେ ରଜା ବାସୁଦେବ ସୁତଳଦେବଙ୍କୁ ଭୁଲି ପାରବେ ନାହିଁ । ସୁତଳଦେବ ଗୁଲିଯାଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ କର୍ମ ନ ମରି ବଞ୍ଚି ରହିଥିବୁ ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରଜାବୃନ୍ଦଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଅମର କରି ରଖିଥିବୁ ।

ବାଲ୍ୟକାଳ

ସୁତଳଦେବ ୧୮୫୧ ମସିହାରେ ବାମଣ୍ଡା ରଜବିଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ହରିହର ଦେବ । ବାମଣ୍ଡାର ରଜା ରଞ୍ଜସୁନ୍ଦର ହିତ୍ତୁବନ ଦେବଙ୍କର ପୁତ୍ର ନ ଥିବାରୁ ସେ ଭ୍ରାତୃଷ୍ଠ ହେ ସୁତଳଦେବଙ୍କୁ ପାଳି ନେଇଥିଲେ । ସୁତଳଦେବ ବାଲ୍ୟ-

କାଳରେ ଓଡ଼ିଆ ପଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ, ନ୍ୟାୟ, ସ୍ତୁତି, ଅଳଙ୍କାର, ବେଦ ଓ ବେଦାଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତିରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ପିଲାଦିନୁ ଶିକ୍ଷା ଓ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ଯତ୍ନ ଓ ପ୍ରୀତି ଥିଲା ।

ରାଜ୍ୟ-ଶାସନ

୧୮୭୧ ମସିହାରେ ସୁଡ଼ଳଦେବ ରାଜ୍ୟ-ଶାସନ-ଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ରାଜା ହୋଇ ସେ କେବଳ ମାମୁଲି ଧରଣରେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ରାଜ୍ୟର ସର୍ବବ୍ୟୟ ଉନ୍ନତ ନିମିତ୍ତ ସେ ପ୍ରାଣପଣ ତେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଶାସନରେ ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ବିଚାରରେ ନିୟମ ସର୍ବତ୍ର ପାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଶାସନ ବିଭାଗରେ ସେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ସଂସ୍କାର ଆଣିଲେ । ୧୮୭୧ ରେ କଳାହାଣ୍ଡିର ଗୁଣବତ୍ତା ରାଜଜେମା ଗିରିଜାକୁମାରୀଙ୍କ ସହିତ ବାସୁଦେବଙ୍କର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ରାଣୀ ଏକ ଶିଶୁ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ହେବାର ଦୁଇ ବର୍ଷ ପରେ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କଲେ । ଏହି ମୃତ୍ୟୁ ସୁଡ଼ଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଏକ ଗଭୀର ରେଖାପାତ କଲା ଏବଂ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଗତିକୁ ବଦଳାଇ ଦେଲା । ସୁଡ଼ଳଦେବଙ୍କୁ ବୟସ ସେତେବେଳେ ମାତ୍ର ବାଇଶ ବର୍ଷ । ସେ କିଛିଦିନ ଲାଗି ସଂସାର-ବିରାଗୀ ହେଲେ ; ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଉ ପୂର୍ବପରି ଯୋଗ ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଦେଶ-ପର୍ଯ୍ୟଟନ

ମନ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସୁଡ଼ଳଦେବ ରାଜ୍ୟ ଛାଡ଼ି ଭାରତ-ଭ୍ରମଣ ନିମିତ୍ତ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ । ଉତ୍କଳର ଶୋଭା ସମ୍ପଦ ଦେଖିବାରେ

ମଧ୍ୟ ସେ ଅନେକ କାଳ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ମହାନଦୀର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ, କଟକ, ଗୁମବାଲି ପ୍ରଭୃତି ଦେଖିସାରି ସେ ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନଗର ଓ ଉର୍ଥସ୍ଥଳୀମାନ ପରିଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଜଗତ ବିଷୟରେ ବହୁଦର୍ଶିତା ଖୁବ୍ ବଢ଼ିଗଲା । ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଦେଶର ଉନ୍ନତ ଅବସ୍ଥା ଦେଖିବାରୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ଉନ୍ନତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାମଣ୍ଡା ଫେରିଆସ ସେ ନିଜ ରାଜଧାନୀ ଦେବଗଡ଼ ଓ ବାମଣ୍ଡାର ଉନ୍ନତ ସାଧନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ମନୋନିବେଶ କଲେ ।

ରାଜ୍ୟର ଉନ୍ନତ ବିଧାନ

ରାଜ୍ୟର ଶିକ୍ଷା, କୃଷି, ଶିଳ୍ପ ଓ ବାଣିଜ୍ୟର ଉନ୍ନତ ସାଧନ ନିମିତ୍ତ ସେ ମନଃପ୍ରାଣ ଢାଳିଦେଲେ । ବାମଣ୍ଡାରେ କମଳା ଗୃଷ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ‘ବଲମ’ ଗ୍ରାମରେ ଚିନି ଜଳ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଦେବଗଡ଼ରେ ଆଦର୍ଶ ଫଳପୁଷ୍ପ ଉଦ୍ୟାନ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଏହାର ନାମ ‘ପ୍ରମୋଦ-ଉଦ୍ୟାନ’ । ପ୍ରମୋଦ-ଉଦ୍ୟାନରେ ‘ଲଳିତ ବସନ୍ତ’ ଓ ‘ବସନ୍ତ ନିବାସ’ ନାମକ ଦୁଇଟି ଗିରି-ଉପରିସ୍ଥ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ-ନିବାସ ନିର୍ମିତ ହେଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଦେବଗଡ଼ରେ ପାମାୟୁ ଜଳର ବ୍ୟବହାର ନିମିତ୍ତ ପାଣି-କଳ ସେ ବସାଇଲେ; ରାଜ୍ୟରେ ଟେଲିଫୋନ ବସାଇଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଗୋଶାଳା, ଦାତବ୍ୟ ଚିକିତ୍ସାଳୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ, ବେଠି ପ୍ରଥା ଉଠାଇ ଦେଲେ, ରାଜ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଲାଗି ସ୍କୁଲ ବସାଇଲେ, ଦେବଗଡ଼ରେ ଗୁପ୍ତାଶାନା ବସାଇଲେ ଏବଂ ସମ୍ଭାଦପତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରାଇଲେ । ସେ ଏକ ବୃହତ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ତାହାଦ୍ୱାରା ବାମଣ୍ଡା ଅଧିବାସୀମାନେ ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ ଲାଭ ପାଇଥିଲେ । ରାଜା ନିଜେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟାଳୟର ତତ୍ତ୍ୱ ନେଉଥିଲେ ।

ବିଦ୍ୟାନୁରାଗ ଓ ସାହିତ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚା

ସୁତଳଦେବ କେବଳ ଦେଶର ସୁଶାସନ କରି ନିଷ୍ପନ୍ନ ରହୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଗୁଣଜ୍ଞ ଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ, କବି, ସାହିତ୍ୟିକ ତାଙ୍କ ରାଜ-ଦରବାରରେ ସମ୍ମାନିତ ହେଉଥିଲେ ; ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସହିତ ସାହିତ୍ୟ-ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ସେ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଚିନ୍ତାପୁରୀ, କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟା, ଶାରବାମା ପ୍ରଭୃତି ଓ ‘ଅଳଙ୍କାର ବନ୍ଦୋଦୟ’ ନାମକ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ନିଜ ରାଜସଭାକୁ ସୁଦୂର ଦେଶରୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆଣୁଥିଲେ । ସୁତଳଦେବ କେବଳ ସାହିତ୍ୟ ବା କଳା-ପ୍ରେମିକ ନ ଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନର ବଡ଼ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ନିଜେ ବିଜ୍ଞାନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ‘ବିଜ୍ଞାନ-ମନ୍ଦିର’ ଏକ ଦେବଗଡ଼ରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ପକ୍ଷରୁ ପରେ ତାଙ୍କର ସୁଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ତତ୍ତ୍ଵବିଦ୍ୟା ଦେବ ‘ବୃଷ୍ଟି-ବିଜ୍ଞାନ’ ରଚନା କରି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ନିଜ ରାଜଧାନୀ ଦେବଗଡ଼ରେ ଏକ ପାଠାଗାର ଓ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ତାହା ଅଦ୍ୟାପି ଅଛି । “ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁ” ଓ “ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ” ନାମକ ପତ୍ରକା ତାଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ଓ ମାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରହଙ୍କ ସମ୍ପାଦକତାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । କବି ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ ମଧ୍ୟ ଏହି ପତ୍ରକାରେ ଲେଖାବଳୀ ଲେଖୁଥିଲେ । ସୁତଳଦେବ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ‘ସାର’ ଓ କେ. ସି. ଆଇ. ଇ. ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରାଜପୁରୁଷ ଆଜିଯାଏ ଏପରି ଉଚ୍ଚ ପଦବୀ ଲାଭ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ମାନବିକତା

ରାଜା ଭାବରେ ବାସୁଦେବ ଏକ ଆଦର୍ଶ ନରପତି ଥିଲେ । ଆଜି ଅନେକ ଗଞ୍ଜାମରେ ସୁତଳଦେବଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଅନୁସରଣ ହେଉଅଛି ।

ନିଜର ସୁଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ସଜିଦାନନ ମଧ୍ୟ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଆଡ଼ମ୍ବରଶୂନ୍ୟ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟ, କଳା, ବିଜ୍ଞାନର ସେ ପ୍ରକୃତ ଗ୍ରାହକ ଥିଲେ । ପ୍ରଜାରଞ୍ଜନ ତାଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣ ଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ରଜା ନାମ ସାର୍ଥକ ହୋଇଥିଲା । ଆଲସ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରେ ଆଦୌ ଦେଖାଯାଉ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ନିଷ୍ଠା, ସୁଶାସନ, ପ୍ରଜାପ୍ରୀତି ଉତ୍କଳରେ କାହାକୁ ଅବିଦିତ ନ ଥିଲା । ରଜା ହୋଇ ସେ କବି, ଆଲଙ୍କାରକ, ସମାଲୋଚକ ଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟିକ ହୋଇ ସେ କୃଷକ ଓ ବ୍ୟବସାୟୀ ଥିଲେ । କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଉଭୟ ତାଙ୍କର ଆଦରଣୀୟ ହେଉଥିଲା । ରଜା ଭାବରେ ସେ ପ୍ରଜାଙ୍କର ସେବକ ମାତ୍ର ଥିଲେ । ଆଦର୍ଶ ରଜା ଶେଷ ଜୀବନରେ ବାଳ-ରୋଗାନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀରେ ପ୍ରଥମ ସଭାପତିରୂପେ ବରଣ କରାଯାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ତାଙ୍କର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁସମ୍ଭାବ କଟକରେ ଆସି ପଡ଼ିଥିଲା । ୧୯୦୩ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ତା ୧୯ ରଖ ଦିନ ବାରଟା ବେଳେ ସେ ଇହଲୀଳା ଯାଜ୍ଞ କଲେ । ମରବା ବେଳକୁ ବୟସ ତାଙ୍କର ୫୨ ବର୍ଷ ମାତ୍ର ହୋଇଥିଲା ।

